

УВОДНИК

Милош Недељковић

1000 ДАНА РАДА МИНИСТАРСТВА

ТЕОРИЈСКИ РАДОВИ

Проф. др Станко Бејатовић

*РАДЊЕ ОРГАНА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У
ПРЕТКРИВИЧНОМ И ПРЕТХОДНОМ
КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ И ЊИХОВА
ДОКАЗНА ВРЕДНОСТ*

Драган Живаљевић

*УВОД У ГЕОГРАФСКЕ ИНФОРМАЦИОНЕ
СИСТЕМЕ*

Ратко Ивановић

Др Слободан Пантазијевић

*ОДНОС САВРЕМЕНОГ ДРУШТВА ПРЕМА
ЗАШТИТИ ЖРТАВА САОБРАЋАЈНЕ НЕЗГОДЕ*

Ана Пантазијевић-Ераковић

СТРУЧНИ РАДОВИ

Џон Слејгер

СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ У ПОЛИЦИЈИ

Др Желимир Кешетовић

*ПОЛИЦИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ И ОБУКА У
КАНАДИ*

Оливер Лајић

*ИНФОРМИСАНОСТ РОДИТЕЉА КАО
ФАКТОР ПРЕВЕНЦИЈЕ НАРКОМАНИЈЕ*

Александра Дицков

Остоја Јовишевић

Душанка Ђуровић

Александар Бошковић

*КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТИ КРИВИЧНОГ
ДЕЛА СИЛОВАЊА*

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИЦИЈЕ

Мр Радомир Зекавица

*ВЛАДЕТА МИЛИЋЕВИЋ: МОДЕРНА
ПОЛИЦИЈА - II ДЕО ("ПОЛИЦИЈА", 1936.)*

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Невенка Ђаловић

*КВАЛИТЕТ ВЛАСТИ-ИЗАЗОВ НОВОГ
МИЛЕНИЈУМА
(ПОЛИТИКЕ БУГАРСКЕ ВЛАДЕ У БОРБИ
ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ) - ПРЕВОД СА ЕНГЛЕСКОГ*

Драган Мијовић

*ВАЛИДНОСТ И МОГУЋНОСТ КОРИШЋЕЊА
ПОЛИГРАФА НА СУДУ - ПРЕВОД СА ЕНГЛЕСКОГ*

ПРИКАЗИ

Проф. др Бранислав Симоновић

*ПРОФ. ДР МИЋО БОШКОВИЋ:
ТРАНСНАЦИОНАЛНИ ОРГАНИЗОВАНИ
КРИМИНАЛИТЕТ, ОБЛИЦИ ИСПОЉАВАЊА
И МЕТОДИ СУПРОСТАВЉАЊА*

Влајко Ђурић

*МИЛУТИН ЈАЊЕВИЋ: "ТРЕЋИ СТУБ
ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ"*

Станко БЕЈАТОВИЋ,
Правни факултет у Крагујевцу

РАДЊЕ ОРГАНА УНУТРАШЊИХ ПОСЛОВА У ПРЕТКРИВИЧНОМ И ПРЕТХОДНОМ КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ И ЊИХОВА ДОКАЗНА ВРЕДНОСТ*

I. Опште напомене о месту и улози органа унутрашњих послова у преткривичном и претходном кривичном поступку

Један од изузетно значајних субјеката на пољу борбе против криминалитета, и то субјеката који се, с обзиром на своју природу, налазе у првим борбеним редовима те борбе јесу и органи унутрашњих послова. Нема сумње да од ефикасног деловања ових органа у знатном степену зависе и свеукупни резултати те борбе. С обзиром на то, не чуди ни чињеница да се приликом разматрања било каквих интервенција у законодавствима која регулишу делатност ових субјеката увек посебна пажња поклања управо положају и овлашћењима органа унутрашњих послова. Ово је био случај и приликом рада на доношењу новог Законика о кривичном поступку¹ међу чије се најзначајније новине убрајају управо његове одредбе које се тичу положаја и овлашћења органа унутрашњих послова. Бројне су новине које овај законски текст доноси у вези са овом проблематиком.² Међутим, и поред тих бројних новина којима је засигурно створена нормативна основа за ефикасније деловање органа унутрашњих послова а и других процесних субјеката³ на пољу борбе против криминалитета то ниуком случају не значи да су позитивне законске норме којима се регулише ова проблематика такве да не би требало ништа мењати. Насупрот, приликом првих интервенција, а оне би морале убрзо да уследе,⁴ непоходно је још једном критички размотрити ову проблематику и у нашем законодавству предвидети такву нормативну основу за деловање органа унутрашњих послова која ће бити на нивоу нормативне основе оних земаља које данас представљају узор и по овом питању (мисли се пре свега на најистакнутије земље Европске Уније и САД) а на тај начин и у функцији још ефикаснијег деловања ових субјеката у откривању кривичних дела и њихових учинилаца, као и њиховог основног задатка и функције, водећи при томе рачуна да то није на уштрб међународним актима и домаћим законодавством прокламованим слободама и правима човека и грађанина.

Међу бројним питањима која се тичу положаја и овлашћења органа унутрашњих послова у преткривичном и претходном кривичном поступку посебан значај имају

* Рад је писан у току реализације научно-истраживачког пројекта Министарства унутрашњих послова Републике Србије–Више школе унутрашњих послова под називом „Положај и улога полиције у преткривичном и претходном кривичном поступку“.

¹ „Сл. лист СРЈ“, бр. 70/2001 (Измене и допуне у бр. 68/2002).

² Види: Основне карактеристике Предлога Законика о кривичном поступку СР Југославије. Материјали са Саветовања Удружења за кривично право и криминологију Југославије, Београд, 2002, стр. 101-193.

³ Проф. др Станко Бејатовић, Мере за повећање ефикасности и поједностављење кривичног поступка, Основне карактеристике предлога новог југословенског кривичног законодавства, Београд, 2002, стр. 145-155.

⁴ Према чл. 20. ст. 4. Закона за спровођење Уставне повеље државе чланице су дужне да до 31. децембра 2003. године усагласе своје законе и друге прописе, укључујући и преузете савезне законе, са Уставном повељом, ратификованим међународним уговорима и законима државне заједнице. (Види: Проф. др Момчило Грубач, Могући правци развоја казног законодавства после доношења Уставне повеље Србије и Црне Горе, Казнено законодавство, организација и функционисање правосуђа у Државној заједници Србија и Црна Гора, Београд, 2003, стр. 7-33.)

питања која се односе на радње које ови субјекти могу да предузму у преткривичном и претходном кривичном поступку и на њихову доказну вредност. Ово из разлога што управо од резултата ових радњи зависи не само успех у откривању кривичних дела и њихових учинилаца већ су оне и од великог значаја за каснију ефикасност кривичног поступка уопште посматрано са његове и једне и друге компоненте.⁵

Бројне су радње које органи унутрашњих послова могу да предузму у преткривичном и претходном кривичном поступку. Оне су различите не само у зависности од поступка у којем се предузимају (преткривични или претходни кривични поступак), већ и у зависности од снаге њихове доказне вредности, као и од начина њиховог предузимања (по сопственој иницијативи или пак на захтев или по одобрењу државног тужиоца, односно истражног судије).

Овај рад има за задатак да још једном укаже како на норме које заслужују посебну пажњу по питању радњи органа унутрашњих послова у преткривичном и претходном кривичном поступку тако и на пут којим треба ићи да би се дошло до жељене нормативне основе за ефикасно деловање органа унутрашњих послова у преткривичном и претходном кривичном поступку.

II. Радње органа унутрашњих послова у преткривичном поступку

Најзначајнија делатност органа унутрашњих послова на пољу борбе против криминалитета везана је за преткривични поступак, што је и сасвим нормално будући да је њихова основна функција и основни задатак откривање кривичних дела и њихових учинилаца. У циљу што доследније практичне реализације овог њиховог задатка они су у могућности да предузму бројне радње, и то како потражне тако и одређене истражне радње. Неке од ових радњи они предузимају самоиницијативно, а неке по захтеву или одобрењу државног тужиоца односно истражног судије, и њихова процесна вредност је различита. С обзиром на ове критеријуме основне особености органа унутрашњих послова у преткривичном поступку, посматрано са аспекта радњи које они могу да пред+узму, огледају се у следећем:

1. Самоиницијативно предузимање радњи

Правни основ за самоиницијативно деловање органа унутрашњих послова у преткривичном поступку налази се пре свега у чл. 225. ст. 1. ЗКП⁶ и он представља конкретизацију њихове основне функције и основног задатка у овом поступку. Према истом органи унутрашњих послова су дужни да самоиницијативно, по службеној дужности предузму потребне мере да се пронађе учинилац кривичног дела, да се учинилац или саучесник не сакрије или не побегне, да се открију и обезбеде трагови кривичног дела и предмети који би могли послужити као доказ, као и да прикупе сва обавештења која би могла бити од користи за успешно вођење кривичног поступка, под условом да постоје основи сумње да је извршено кривично дело за које се гони по службеној дужности. Међу радњама овог карактера посебан значај заслужују следеће радње органа унутрашњих послова. То су:

а) Позивање грађана ради прикупљања обавештења

Једна од радњи коју у циљу остваривања своје основне функције у преткривичном поступку, а то је откривање кривичних дела и њихових учинилаца, могу да предузму органи унутрашњих послова је и позивање грађана ради прикупљања обавештења. Реч

⁵ Проф. др Драго Радуловић, Ефикасност кривичног поступка и њен утицај на сузбијање криминалитета,

Реалне могућности кривичног законодавства у сузбијању криминалитета, Београд, 1997, стр. 155-171.

⁶ Под ЗКП подразумева се Законик о кривичном поступку („Сл. лист СРЈ“, бр. 70/2001).

је о радњи која је и раније постојала у нашем процесном законодавству. Међутим нови ЗКП је донео низ новина у вези са њеном практичном применом, и то све у циљу спречавања самовоље органа унутрашњих послова и спречавања ризика за нарушавање слобода и права грађана, на што се у немалом броју случајева указивало.⁷ Сходно чл. 226. ст. 1-6. ЗКП основне карактеристике практичне реализације ове радње огледају се у следећем: Прво, право је органа унутрашњих послова да позивају грађане ради прикупљања обавештења, с тим да у позиву морају назначити и разлог позивања као и својство у којем се грађанин позива, а принудно се може довести само лице које се није одазвало позиву, под даљњим условом а то је да је у позиву било на то упозорено. Друго, време разговора је ограничено, што представља једну од изузетно значајних новина у практичној реализацији ове радње.⁸ Наиме, сада прикупљање обавештења од истог лица може трајати само онолико колико је то непоходно да се добије потребно обавештење, а најдуже четири сата, с тим да се обавештења од грађана не смеју прикупљати принудно. Затим, грађанин се може поново позивати ради прикупљања обавештења о околностима другог кривичног дела или учиниоца, а ради прикупљања обавештења о истом кривичном делу не може се поново принудно доводити. Треће, са позваним лицем се обавља разговор и о датим обавештењима се сачињава службена белешка или записник који се чита лицу које је обавештење дало. У случају да позвано лице стави примедбу на текст службене белешке или записника орган унутрашњих послова је обавезан да исте унесе у службену белешку или записник. Четврто, службена белешка или записник сачињени у практичној реализацији ове радње не могу се користити као доказ у кривичном поступку, али то ни у ком случају не значи да исти немају никакав значај за кривични поступак. Насупрот, она се достављају државном тужиоцу уз кривичну пријаву и служе за његову одлуку. Државни тужилац та обавештења доставља истражном судији и она му служе за доношење одлуке и за усмеравање истраге. По завршетку истраге, односно после давања сагласности да се оптужница може подићи и без спровођења истраге, ова обавештења се издвајају из списка (чл. 178. ст. 3).⁹ Као што видимо нови ЗКП донео је низ новина везаних за ову радњу органа унутрашњих послова. Њихов циљ је да гарантују како правилност примене исте тако и да отклоне евентуалну самовољу органа унутрашњих послова приликом прикупљања обавештења од грађана.¹⁰ С обзиром на ово оправдано се мора поставити и питање практичне реализације ове мере. Да ли се она практично реализује у складу са интенцијама законодавца или не? Одговор на ово питање може дати само једно научно-стручно истраживање, чије се спровођење јавља више него оправданим. Због овог за поздравити су сви напори који се чине у вези са тим. Овакво једно истраживање ће допринети како сагледавању практичног поштовања интенција законодавца у вези са овом радњом тако и сагледавању могућих праваца стварања нормативне основе за још ефикасније деловање органа унутрашњих послова на пољу борбе против криминалитета. У вези са овом радњом органа унутрашњих послова треба имати у виду и следеће. И поред тога што је она доста детаљно и на задовољавајући начин нормативно регулисана то ни у ком случају не значи да и у вези са истом не постоје и одређена питања, која су још увек дискутабилна. Једно од тих питања јесте и питање да ли су грађани обавезни да дају обавештења органима унутрашњих послова када их ови позову ради прикупљања обавештења? И поред тога што то изричито не стоји у Законику, као што је то нпр. предвиђено у случају лишења слобода лица где оно мора бити обавештено о

⁷ Проф. др Ђорђе Лазин, Улога органа унутрашњих послова према новом Законику о кривичном поступку, Место југословенског кривичног права у савременом кривичном праву, Српско удружење за кривично право, Београд, 2002, стр. 163.

⁸ С. Радак, Процесни положај и улога органа унутрашњих послова према Предлогу Законика о кривичном поступку, Основне карактеристике предлога новог југословенског кривичног законодавства, Београд, 2002, стр. 140.

⁹ Одредбе поред којих не стоји члан односе се на Законик о кривичном поступку.

¹⁰ Проф. др Ђорђе Лазин, оп. цит, стр. 167.

праву да није дужно ништа да изјави (чл. 5. ст. 1. ЗКП) одговор је негативан.¹¹ Исто тако не постоји ни обавеза органа унутрашњих послова да упозоре грађанина у вези са таквим његовим правом. Услед овог, у случају да грађанин који се одазвао позиву органа унутрашњих послова изјави да не жели да даје никакве изјаве, разговор одмах мора бити завршен и лицу мора бити допуштено да оде. Или, ту је и питање да ли грађанин у практичној реализацији ове радње има право на адвоката? И поред тога што такво право није изричито дато грађанину мишљења смо да му се то право не може унапред и искључити под условом да то сам грађанин жели. Ово тим пре што је и у Повељи о људским и мањинским правима и грађанским слободама прописано да свако има право на одбрану, укључујући и право да узме браниоца по свом избору, пред судом и другим органом надлежним да води поступак (чл. 16. ст. 2. Повеље).¹²

б) Позивање грађана у својству осумњиченог и промена својства грађанина у току прикупљања обавештења

Једна од следећих радњи органа унутрашњих послова у преткривичном поступку, јесте и њихово право да у циљу прикупљања обавештења од грађана исте позивају и у својству осумњиченог. Услов за ово је постојање основа сумње да је то лице извршило кривично дело, при чему се такво лице обавезно упозорава већ у позиву да има право на адвоката (чл. 226. ст. 7). Са оваквим лицем се обавља разговор о чему се такође сачињава службена белешка или записник који такође не могу бити коришћени као доказ у кривичном поступку.¹³

У случају да је неко лице позвано ради прикупљања обавештења (али не у својству осумњиченог) па орган унутрашњих послова у току прикупљања обавештења процени да позвани грађанин може бити сматран осумњиченим, орган унутрашњих послова је обавезан да такво лице одмах обавести о делу за које се терети и о основама сумње, о праву да узме браниоца који ће присуствовати његовом даљњем саслушању, да није дужно да без браниоца одговара на постављена питања, као и да му, у случају задржавања, предочи права из чл. 5. и омогући коришћење права прописаних у чл. 228. ст. 1. ЗКП.

У вези са овом радњом органа унутрашњих послова јавља се дилема: Да ли максимално дозвољени рок од четири сата који је предвиђен за прикупљање обавештења од грађана тече поново од промене статуса позваног лица (од када му је саопштено да је осумњичени) или не? Ту је и питање да ли време ограничење од четири сата предвиђено за прикупљање обавештења од грађана важи и у случају саслушања осумњиченог након промене његовог својства? Одговор и у једном и у другом случају је не.¹⁴

ц) Саслушање осумњиченог лица

Једна од нових радњи органа унутрашњих послова која, под условом да се реализује у складу са интенцијама законодавца, може да допринесе ефикаснијем деловању органа унутрашњих послова на пољу откривања кривичних дела и њихових извршилаца, а касније и ефикаснијем кривичном поступку уопште,¹⁵ јесте и њихово право да саслушају осумњичено лице. Ово њихово право представља изузетак од општег правила по којем органи унутрашњих послова не могу грађане саслушавати у својству окривљеног, сведока или вештака, осим под претпоставком испуњења следећих услова. То су: да постоје основи сумње да је то лице извршило кривично дело; да пристане да у својству осумњиченог да исказ; да исказ да у присуству адвоката; да се саслушање

¹¹ Проф. др Ђорђе Лазин, оп. цит., стр. 169.

¹² Проф. др Момчило Грубач, Могући правци развоја казненог законодавства после доношења Уставне повеље Србије и Црне Горе, Казнено законодавство, организација и функционисање правосуђа у Државној заједници Србија и Црна Гора, Београд, 2003, стр. 13.

¹³ Проф. др Станко Бејатовић–Проф. др Драго Радуловић, Законик о кривичном поступку, Београд, 2002, стр. 151.

¹⁴ Проф. др Ђорђе Лазин, оп. цит., стр.

¹⁵ Проф. др Станко Бејатовић–Проф. др Драго Радуловић, оп. цит., стр. 151.

обави по одредбама које важе за саслушање окривљеног и да се о саслушању обавести државни тужилац који може, али не мора, да присуствује том саслушању (чл. 226. ст. 9). Под претпоставком испуњења ових услова записник о овом саслушању се не издваја из списка и може да се користи као доказ у кривичном поступку. У случају непоштовања ових услова записник са обавештењима која су прикупљена не може да се користи као доказ у кривичном поступку, услед чега се такви записници издвајају из списка, затварају у посебан омот и чувају код истражног судије одвојено од осталих списка.¹⁶ Правилна практична примена ове мере не само да доприноси повећању значаја органа унутрашњих послова на пољу борбе против криминалитета већ засигурно треба да допринесе и већој ефикасности кривичног поступка уопште и као таква је за поздравити. Међутим, оправдано се може поставити питање квалитета њеног извођења с обзиром на квалификациону структуру органа унутрашњих послова који ће у пракси бити у прилици да је примењују. Имајући ово у виду за поздравити је свако залагање за усклађивање квалификационе структуре органа унутрашњих послова не само са захтевима за доследно поштовање интенција законодавца у практичној примени ове радње, већ чини се и са нужношћу стварања нормативне основе за још активније деловање органа унутрашњих послова не само у преткривичном већ и у претходном кривичном поступку, што је иначе случај у не малом броју савремених законодавстава ове врсте.¹⁷

д) Прикупљање обавештења од лица у притвору

Поред грађана који се налазе на слободи органи унутрашњих послова имају право да прикупљају обавештења и од лица која се налазе у притвору, али само под претпоставком испуњења следећих услова. Прво, да је одобрење за такво поступање органа унутрашњих послова дао истражни судија или председник већа. Друго, да је то потребно ради откривања других кривичних дела и учинилаца. Треће, обавештења се могу прикупљати само у установи у којој окривљени издржава притвор,¹⁸ и то у време које одреди истражни судија или председник већа. Четврто, обавештења се могу прикупљати у присуству истражног судије или председника већа, с тим што прикупљању обавештења може да присуствује и бранилац ако притворено лице то захтева (чл. 226. ст. 10. ЗКП).

е) Радње органа унутрашњих послова по захтеву или одобрењу државног тужиоца

Поред самоиницијативног предузимања радњи у преткривичном поступку до предузимања одређених радњи од стране органа унутрашњих послова у овом поступку може да дође на захтев или пак по одобрењу државног тужиоца. Право државног тужиоца да захтева предузимање одређених радњи од стране органа унутрашњих послова односно да даје одобрење за њихово предузимање већ у овом поступку заснива се како на његовој руководећој улози у преткривичном поступку¹⁹ тако и на његовој основној функцији а то је кривично гоњење учинилаца кривичних дела за која се кривично гоњење предузима по службеној дужности. Законик предвиђа неколико радњи до чијег предузимања од стране органа унутрашњих послова може да дође на овакав начин. Међу њима, с обзиром на природу овог рада пажњу заслужују две радње. То су прикупљање потребних обавештења и узимање отисака прстију. До ангажовања органа унутрашњих послова на прикупљању потребних обавештења по захтеву државног тужиоца доћи ће у оним случајевима када државни тужилац из саме

¹⁶ Проф. др Станко Бејатовић–Проф. др Драго Радуловић, оп. цит., стр. 157.

¹⁷ Види Проф. др Цлаус Рохин, *Страфверфакхренсрецхт*, 22 Ауфлага, Мунцхен, 2002, стр. 331.

¹⁸ Испитивање притвореног лица ван установе у којој издржава притвор може се извршити изузетно, али и тада у присуству истражног судије или председника већа (нпр. да осумњичени покаже место где је сакрио оружје) – Види: Проф. др Станко Бејатовић–Проф. др Драго Радуловић, *Законик о кривичном поступку*, Култура, Београд, 2002, стр. 151.

¹⁹ М. Грубач–С. Бељански, *Нове установе и нова решења у Законнику о кривичном поступку СР Југославије*, Сл. гласник, Београд, 2002, стр. 49.

пријаве не може оценити да ли су вероватни наводи пријаве или не, или ако подаци у пријави не пружају довољно основа за његову одлуку да ли да захтева спровођење истраге, или ако је до њега допро само глас да је извршено кривично дело, а нарочито ако је учинилац непознат. Наиме, у таквим случајевима државни тужилац ће, под условом да није у могућности да то предузме сам, захтевати од органа унутрашњих послова да прикупе потребна обавештења и да предузму друге мере ради откривања кривичног дела и учиниоца. Реч је о обавештењима и мерама које органи унутрашњих послова могу и самоиницијативно предузети ради откривања кривичног дела и учиниоца. У случају давања оваквог захтева право је државног тужиоца да увек тражи да га орган унутрашњих послова обавести о мерама које је предузео, а они су дужни да му без одлагања одговоре. Међутим, непоштовање ове обавезе од стране органа унутрашњих послова није посебно санкционисано и државном тужоцу остаје његово опште овлашћење и у таквом случају, а то је да о томе обавести надлежног старешину, министра, владу или одговарајуће скупштинско тело (чл. 46 ст. 4. ЗКП). Следећа радња до чијег предузимања од стране органа унутрашњих послова може да дође у преткривичном поступку, али само уз претходно одобрење државног тужиоца јесте узимање отисака прстију. Наиме, уколико је потребно да се утврди од кога потичу отисци прстију на појединим предметима, органи унутрашњих послова могу, уз претходно одобрење државног тужиоца, узимати отиске прстију од лица за која постоји вероватноћа да су могла доћи у додир са тим предметима. У случају да се ради о потреби узимања отисака прстију од осумњиченог, претходно одобрење за то даје истражни судија, а не државни тужилац (чл. 231. ст. 2). Као вид контроле примене ове радње, Законик предвиђа могућност притужбе лица према коме је она предузета надлежном државном тужиоцу или непосредно вишем органу унутрашњих послова (чл. 231. ст. 4. ЗКП).²⁰

и) Радње органа унутрашњих послова по захтеву или одобрењу истражног судије Уз радње које органи унутрашњих послова предузимају по захтеву или одобрењу државног тужиоца предвиђене су и такве радње до чијег предузимања у преткривичном поступку може да дође и по захтеву односно одобрењу истражног судије. Међу радњама органа унутрашњих послова овог карактера пажњу заслужују две радње. То су надзор и снимање телефонских и других разговора и фотографисање осумњиченог лица и узимање отисака његових прстију. Озакоњење ових радњи, и то пре свега првонаведене јавила се као нужност стварања нормативне основе за ефикаснију борбу против најтежих облика криминалитета (посебно организованог) која је тешко замислива и могућа без једне овакве мере, с тим што се при њеном нормирању водило истовремено и рачуна да се истом не угрози равнотежа између захтева за ефикасношћу кривичног поступка и потребе заштите основних права грађана. Посматрано са аспекта норме чини се да се у томе успело.²¹

До надзора и снимања телефонских и других разговора или комуникација другим техничким средствима или пак оптичких снимања може доћи само по наредби истражног судије којој мора да претходи писмени и образложени предлог државног тужиоца. Но, за издавање такве наредбе, тј. за примену ове мере неопходно је да су испуњена два услова. Прво, да постоји основана сумња да је лице према којем се примењује ова мера само или са другим извршило кривично дело. Друго, да се ради о одређеним тежим кривичним делима која су Закоником таксативно набројана. О кривичним делима против уставног уређења и безбедности, против човечности и

²⁰ Мр Андрија Милутиновић, Процесни положај и улога државног тужиоца у кривичном поступку према предлогу Законика о кривичном поступку, Основне карактеристике предлога новог југословенског кривичног законодавства, Београд, 2002, стр. 149.

²¹ Проф. др Станко Бејатовић, Мере за повећање ефикасности и поједностављење кривичног поступка, Основне карактеристике предлога новог југословенског кривичног законодавства, Београд, 2000, стр. 147.

међународног права и кривична дела са елементима организованог криминала, давања и примања мита, изнуде и отмице. Сходно оваквој формулацији Законика јасно је да је примена ове мере предвиђена само изузетно и само за најтежа кривична дела.²² Тј. њена примена је ограничена на три начина: у погледу кривичних дела (само за најтежа кривична дела), у погледу лица (само према осумњиченом лицу које је само или са другим учинило кривично дело) и само за потребе вођења кривичног поступка, а не и због других разлога ма колико они били важни.²³

Мера се најчешће односи на прислушкивање обичних телефонских разговора, али се може односити и на било које друго средство комуницирања: мобилне телефоне, јавне говорнице, факс, Е-маил, радио и сл., као и на обичне усмене разговоре грађана. Међутим, мера се не може применити, сасвим оправдано, на разговоре окривљеног и његовог браниоца.²⁴

[то се тиче трајања ове мере она је ограничена на три месеца, с тим да из важних разлога може бити продужена још за три месеца. И поред тога што у Законнику није изричито предвиђено да је за продужење трајања ове мере потребан предлог државног тужиоца такав закључак је сасвим логичан, јер ако се мера не може одредити без предлога државног тужиоца онда се она не може ни продужити. Наредбу истражног судије о спровођењу ове мере извршавају органи унутрашњих послова, а поштанска, телефонска и друга предузећа, друштва и лица регистрована за преношење информација су дужна да органима унутрашњих послова омогуће извршење мере. По извршењу мере обавеза је органа унутрашњих послова да доставе истражном судији извештај и снимке који може одредити да се снимци добијени употребом техничких средстава у целини или делимично препишу и опишу, а затим ће позвати државног тужиоца да се упозна са материјалом добијеним употребом мере. У циљу спречавања евентуалних манипулација добијеним подацима, када они нису потребни за сврху кривичног поступка они ће се уништити под надзором истражног судије који ће о томе саставити записник.

Подаци добијени применом ове мере на законом предвиђени начин могу се користити као доказ у кривичном поступку. Међутим, посебна процесна санкција у виду неупотребљивости резултата ове истражне радње као доказа при доношењу пресуде предвиђена је, сасвим оправдано, за случај да у њеној практичној примени није поступљено на законом предвиђени начин, услед чега се таква обавештења издвајају из списка. Значи, допуштеним доказом у смислу одредаба законика који регулишу ову радњу сматра се само онај технички снимак који је прибављен на начин предвиђен законом а у свим осталим случајевима подпадају под режим правно неважећих доказа,²⁵ тј. који се као такви издвајају из списка предмета и на њима се не може заснивати судска одлука.²⁶

У случајевима када је то неопходно ради утврђивања истоветности или пак и у другим случајевима од интереса за успешно вођење поступка органи унутрашњих послова могу, уз претходно одобрење истражног судије, фотографисати осумњиченог, узети отиске његових прстију, јавно објавити његову фотографију и предузети и друге радње потребне за утврђивање идентитета. Претходно одобрење истражног судије као услов за могућност примене ове мере од стране органа унутрашњих послова, што иначе

²² Види: Миролуб Томић, Прислушкивање, наши прописи и европски стандарди, Казнено законодавство, организација и функционисање правосуђа у Државној заједници Србија и Црна Гора, Београд, 2003, стр. 287.

²³ Проф. др Ђорђе Лазин, оп. цит., стр. 174.

²⁴ Проф. др Станко Бејатовић, Кривично процесно право, Београд, 2003, стр. 458.

²⁵ Проф. др Станко Бејатовић–Проф. др Драго Радуловић, оп. цит., стр. 567.

²⁶ За разлику од овако нормиране ове мере у ЗКП у Закону о унутрашњим пословима егзистира иста таква мера, с тим што је могућност њене примене далеко већа. Она се може, према овом законском тексту применити на сва кривична дела и према свим лицима и не само због вођења кривичног поступка већ и шире. С обзиром на ово поставља се не само питање односа ова два законска текста по питању ове мере, већ и питање оправданости оваквог њеног егзистирања у Закону о унутрашњим пословима.

представља новину у нашем процесном законодавству,²⁷ је веома значајно јер се тиме обезбеђује већа објективност у примени мере која иначе задире у слободу и права човека.²⁸ Уз ово додајмо и то да је предвиђен и посебан вид контроле правилности примене ове мере, а то је могућност притужбе од стране осумњиченог надлежном државном тужиоцу или вишем органу унутрашњих послова (чл. 231. ст. 4).

III Истражне радње органа унутрашњих послова пре истраге

Посматрано са аспекта врсте радње које предузимају органи унутрашњих послова у поступку откривања кривичних дела и њиховог учинилаца приоритет имају потражне-оперативно тактичке радње, што је у складу са њиховом основном функцијом и основним задатком, а то је откривање кривичних дела и учинилаца. Међутим, поред ових радњи органи унутрашњих послова, под законом предвиђеним условима могу изузетно предузети и поједине истражне радње још у преткривичном поступку. То су: привремено одузимање предмета; претрес стана и лица без наредбе суда и увиђај и одређивање вештачења. Ово је изузетак од иначе општег правила нашег кривичнопроцесног законодавства по којем је истрага, а тиме и поједине истражне радње искључиво судска делатност.²⁹ Разлози за законско дозвољавање могућности предузимања ових истражних радњи од стране органа унутрашњих послова су различити и зависе од врсте истражне радње. Сходно овом критеријуму то су опасност од одлагања и немогућност истражног судије да одмах изађе на лице места. Иначе, посматрано са аспекта начина њиховог извођења оне се и у оваквом случају предузимају по правилима истражних радњи у истрази, што ће рећи да под тим условима имају и доказну вредност у кривичном поступку.³⁰

[то се тиче првонаведене истражне радње (привремено одузимање предмета) органи унутрашњих послова могу и пре покретања истраге привремено одузети предмете по одредбама чл. 82. Законика (ако ти предмети могу да послуже као доказ у кривичном поступку или се по кривичном закону имају одузети) под условом да постоји опасност од одлагања. О предузимању радње без одлагања се обавештава државни тужилац. У вези са овом радњом посебну пажњу заслужује и обавеза органа унутрашњих послова да привремено одузете предмете одмах врате власнику или држаоцу ако кривични поступак не буде покренут, односно ако у року од три месеца не поднесу кривичну пријаву надлежном државном тужиоцу (чл. 238. ст. 3. Законика).

Прописивање овакве једне обавезе органа унутрашњих послова нема сумње да је како у функцији ефикасности кривичног поступка тако и у функцији заштите права грађана и као таква има своје потпуно оправдање.³¹

Једна од следећих истражних радњи до чијег предузимања може да дође од стране органа унутрашњих послова у преткривичном поступку јесте и претресање стана и лица без наредбе суда. Сходно чл. 81. ЗКП органи унутрашњих послова могу и без наредбе суда ући у туђи стан или друге просторије и по потреби извршити претрес у следећим случајевима: 1. Ако држалац стана то тражи,³² 2. Ако неко зове у помоћ, 3. Ради извршења одлуке суда о притварању или довођењу окривљеног, 4. Ради лишења

²⁷ М. Грубач, Законик о кривичном поступку са кратким објашњењима, Београд, 2002, стр. 178.

²⁸ Проф. др Момчило Грубач, Могући правци..., стр. 16.

²⁹ Проф. др Ђорђе Лазин, оп. цит., стр. 178.

³⁰ Проф. др Драго Радуловић, Основне карактеристике Предлога Законика о кривичном поступку, Основне карактеристике предлога новог југословенског кривичног законодавства, Београд, 2000, стр. 109.

³¹ Проф. др Станко Бејатовић–Проф. др Драго Радуловић, оп. цит., стр.

³² У формулисању овог основа за могућност претресања стана и лица без наредбе суда законодавац је био по прилично непрецизан. Нејасно је зашто би неко тражио да му се стан претреса. У ствари ради се о томе да држалац стана то допусти, услед чега би било далеко исправније овај израз и употребити уместо израза „тражи“.

слободе одбеглог учиниоца који је заточен при извршењу кривичног дела које се гони по службеној дужности, 5. Ради отклањања озбиљне опасности по живот и здравље људи или имовину веће вредности.³³

У циљу што доследније практичне реализације ове радње у складу са интенцијама законодавца као њену важну карактеристику треба истаћи и право држаоца стана да против поступка органа унутрашњих послова уложи приговор, као и да је обавеза органа унутрашњих послова да га о томе праву обавести, и да евентуални приговор унесе у потврду о уласку у стан, односно у записник о претресању стана (чл. 81. ст. 2). У случају да је након уласка у стан без наредне извршено и претресање стана тај претрес се мора извршити у присуству два сведока која се морају упозорити да пазе на ток претреса и да имају право да пре потписивања записника о претресању ставе своје приговоре. Уз ово, претресање се мора извршити обазриво и уз поштовање достојанства личности и права на интимност и без непотребног ремећења кућног реда. Изузетак од предње наведеног правила да се претрес врши само уз присуство два сведока предвиђен је за случај ако се одмах не може обезбедити њихово присуство, а постоји опасност од одлагања. У таквом случају претресање се може извршити и без присуства два сведока, с тим што се разлози за то морају назначити у записнику (чл. 81. ст. 4).

До претресања лица од стране органа унутрашњих послова без наредбе суда и без два сведока може доћи у следећим случајевима: приликом извршења решења о привођењу или приликом лишења слободе, ако постоји сумња да то лице поседује оружје или оруђе за напад, или ако постоји сумња да ће одбацити, сакрити или уништити предмете које треба од њега одузети као доказ у кривичном поступку (чл. 81. ст. 5).

Једна од следећих изузетно значајних истражних радњи коју органи унутрашњих послова могу да предузму у преткривичном поступку јесте увиђај и одређивање вештачења. Могућност органа унутрашњих послова за предузимање ових радњи постоји код кривичних дела за која је прописана казна затвора до пет година. Наиме, код ових кривичних дела органи унутрашњих послова могу сами обавити увиђај и одредити вештачења (осим обдукције и ексхумације леша) под даљним условом да истражи судија није у могућности да одмах изађе на лице места. Када постоји немогућност истражног судије да одмах изађе на лице места фактичко је питање које се процењује у сваком конкретном случају и она ће постојати само онда ако истражни судија није могао да буде обавештен о увиђају, или је био обавештен па је изјавио да не може одмах стићи.³⁴ Иначе у случају да истражни судија стигне на лице места у току увиђаја он може преузети ове радње.

У вези са увиђајем од стране органа унутрашњих послова као једном од њихових изузетно значајних истражних радњи не само за покретање већ и за каснији кривични поступак уопште присутно је мишљење да у случају да орган унутрашњих послова изврши увиђај и за теже кривично дело (преко пет година затвора) да то не би могло да одузме доказну вредност записнику о таквом увиђају, под претпоставком да је увиђај

³³ Ако се упореди ова истражна радња са истом оваквом радњом из претходног Закона о кривичном поступку видљиве су не мале и значајне новине у позитивном смислу у њеном регулисању. Тако укинута је ранији основ за претрес стана без наредбе суда који се састојао у томе да је „очигледно да се другачије не би могли обезбедити докази“, што је било апсолутно неодређено и водило томе да се овај основ могао употребити у сваком конкретном случају, што је допуштало и потпуну самовољу и произвољност органа унутрашњих послова а тиме и угрожавало и људске слободе и права. Или, уместо садашњег основа „ради отклањања озбиљне опасности по живот и здравље људи, или имовину веће вредности“ у ранијем Закону је овај основ био предвиђен много шире и неодређеније („ради безбедности људи и имовине“), која може бити угрожена и када нема озбиљне опасности по живот и имовину, услед чега је садашње решење као прецизније неупоредиво боље посматрано са аспекта заштите слободе и права човека.

³⁴ Проф. др Ђорђе Лазин, оп. цит., стр.

обављен квалитетно и да истражни судија није могао да обави увиђај.³⁵ Овакво једно мишљење нема подлогу у важећем Законику будући да то он изричито не допушта. Међутим, сасвим друго питање је питање криминално политичке оправданости оваквог једног законског решења.

Осим предње наведених истражних радњи Законик не предвиђа могућност предузимања других радњи ове врсте од стране органа унутрашњих послова у преткривичним поступку. Наиме, за разлику од решења присутног у претходном Закону о кривичном поступку по којем је државни тужилац могао да затражи, у случају ако је учинилац кривичног дела непознат, било од истражног судије или органа унутрашњих послова да предузму неку истражну радњу, ценећи по своме нахођењу од кога би било целисходније то тражити, нови ЗКП такву могућност за органе унутрашњих послова искључује. У таквом случају државни тужилац може сада предложити само истражном судији да предузме поједине истражне радње пре истраге, ако би то било неопходно или целисходно, а не и органу унутрашњих послова (чл. 239).

IV Радње органа унутрашњих послова у истрази

Једна од изузетно значајних новина новог Законика о кривичном поступку јесте и потпуно искључење могућности предузимања појединих истражних радњи од стране органа унутрашњих послова у току истраге.³⁶ Наиме, у намери да истрагу сведе искључиво, без било каквог изузетка на судски поступак законодавац је укинуо раније присутну могућност према којој је истражни судија могао да повери органима унутрашњих послова поједине истражне радње, и то на предлог државног тужиоца, у случају да се ради о кривичном делу против уставног уређења, уколико је учинилац повезан са иностранством и уколико је дело извршила група или организација.³⁷ Према решењима садашњег Законика о кривичном поступку истражни судија у току истраге може поверити извршење појединих истражних радњи, осим саслушања окривљеног, истражном судији на чијем подручју треба предузети те радње, а ако је за подручје више судова одређен један суд за указивање правне помоћи том суду (чл. 246. ст. 1. Законика). С обзиром на овакво решење Законика активност органа унутрашњих послова у истрази може да се манифестује само кроз њихово предузимање следећих радњи. То су: Прво, извршење наредбе истражног судије о; претресању стана и лица, привременом одузимању предмета, привођењу, лишењу слободе ради одређивања притвора и расписивању потернице; Друго, фотографисање окривљеног, јавно објављивање његових фотографија и узимање отисака његових прстију (под условом да постоји одобрење истражног судије); Треће, криминалистичко-техничка и друга помоћ истражном судији уколико то он захтева и Четврто, прикупљање обавештења од грађана. Иницијативу за предузимање ових радњи може дати и сам орган унутрашњих послова, али се оне могу предузети само по одобрењу истражног судије. У случају поверавања ових радњи органима унутрашњих послова истражни судија треба да означи како радње које треба предузети тако и да наведе чињенице које тим радњама треба утврдити.³⁸ Изван тих граница орган којем је поверено извршење појединих

³⁵ Види: С. Радак, Процесни положај и улога органа унутрашњих послова према предлогу Законика о кривичном поступку, Зборник, „Основне карактеристике предлога новог југословенског кривичног законодавства“, Београд, 2002, стр. 140.

³⁶ Проф. др Станко Бејатовић–Проф. др Драго Радуловић, оп. цит., стр.

³⁷ Види чл. 162. ст. 4. Закона о кривичном поступку („Сл. лист СФРЈ“, бр. 4/77).

³⁸ Проф. др Станко Бејатовић, Кривично процесно право, Београд, 2003, стр.

истражних радњи не може ићи. Изузетак је само случај када је извршење појединих истражних радњи поверено другом истражном судији. У таквом случају истражни судија којем је поверено извршење појединих истражних радњи предузима по потреби и друге истражне радње које стоје у вези са повереним му радњама или пак из њих проистичу (чл. 247. Законика). Имајући у виду решења присутна у низу компаративних кривичнопроцесних законодавстава по овом питању, као и до сада постигнуте резултате у овако конципираној истрази оправдано се може поставити питање исправности оваквог једног решења. Односно оправдано се може поставити питање: Да ли би у нашем кривичнопроцесном законодавству требало прибећи промени постојећег концепта судске истраге и то путем померања тежишта њених активности са истражног судије на државног тужиоца и органе унутрашњих послова? Одговор на ово питање треба да дају резултати коначног рада на научно-истраживачком пројекту у чијој досадашњој реализацији је и написан овај рад.

Драган ЖИВАЉЕВИЋ, МУП РС, руководиоца Радне групе за ГИС
Ратко ИВАНОВИЋ, МУП РС, секретар Радне групе за ГИС

УВОД У ГЕОГРАФСКЕ ИНФОРМАЦИОНЕ СИСТЕМЕ

Резиме: Данас преовлађује став да је географски информациони систем “стратешки” развој информатике. У оквиру активности на реформи полиције у Министарству унутрашњих послова Републике Србије, већ дуже од годину дана развија се ГИС-а МУП-а. Пројекат је већ одавно усвојен, едукација кадрова увелико тече, проучавају се светски “софтверски пакети” и најбоља светска пракса. Очекује се да ће примена овог система обезбедити значајну функционалност, интервентну ефикасност са далеко већом брзином у раду полиције опште надлежности, криминалистичке, противпожарне, пограничне, саобраћајне и других линија рада у Министарству. Поред тога, овај систем може користити и другим државним органима, установама, комуналним, геодетским, урбанистичким, електропривредним, рударско – енергетским, телекомуникационим, саобраћајним, водопривредним, дирекцијама и јавним предузећима који имају потребу за хитно ангажовање и деловање.

Кључне речи: информатика, географски информациони систем, полиција, МУП Р Србије, безбедност

Садржај

1 . Увод	
1.1. Шта је систем	
1.2. Информација	
1.3. Информациони систем	
1.4. Географска (просторна) информација	
1.5. Географски информациони систем	
1.6. Географија и ГИС	
1.7. Разлози појаве ГлСа	
1.8. Историјски развој ГлСа	
2. Основне компоненте ГлСа	
2.1. Хардвер	
2.2. Софтвер	
2.3. Особље	
2.4. Подаци	
3. Фазе у изградњи географског информационог система	
3.1. Прикупљање (извори) података	
3.2. Дизајнирање базе података	
3.3. Унос просторних података	
3.4. Израда модела стварног света	
3.5. Анализа података	
3.6. Презентација резултата анализе	
6. Литература	

Увод

1.1. Шта је систем

Систем представља "уређени збир јединки које чине целину". У условима географске средине под системом (геосистемом) се подразумева уређени скуп географских појава које су кроз географске процесе и везе међусобно повезане у јединствену целину.

1.2. Информација

Постоји јасна разлика између термина "податак" и термина "информација" мада се често ова два појма користе без разлике у значењу. Подаци су наша запажања о стварном свету. Они се прикупљају као чињенице или докази који се даље могу обрађивати да би добили значење и постали информација. Да би лакше схватили разлику између ова два појма, потребно је замислити податке као необрађене бројке, као оне који се могу видети у некој табели. Ти подаци су само бројке које немају никакво одређено значење. Да би ове бројке биле од неке користи потребно им је додати контекст, односно потребно је знати шта ти подаци представљају, која им је јединица мере, размер... Са овим детаљима податак постаје информација. Према томе, информације су подаци којима је додато значење и контекст.

1.3. Информациони систем

Информациони систем представља скуп података коме је циљ информисање лица ради лакшег сагледавања области за коју су заинтересовани. Сваки списак, лексикон, речник који садрже информације које су сортиране по одређеном кључу представљају информациони систем. Он нам омогућавају да за кратко време дођемо до жељене информације коришћењем кључа на основу кога су подаци сортирани. Информациони системи могу бити аналогни (у папирном облику) као што су то телефонски именици или дигитални информациони системи који нам омогућавају извођење знатно сложенијих операција претраживања и анализе података.

1.4. Географска (просторна) информација

То су информације о местима на Земљиној површини, информације о објектима и појавама које могу бити лоциране и пренесене на географску карту. Просторне информације могу покривати релативно мале површине као што је то код одређивања локација свих зграда у граду или стабала дрвећа у шуми али и глобалне појаве као што је клима планете или државе, густина становништва, турсна подручја, економска развијеност... Сматра се да 70% до 80% свих информација које се преносе имају просторну карактеристику. Без обзира да ли је потребна информација о локацији за нови пословни објекат, нови стан, пут до одређеног места или анализи неког објекта или појаве, за решавање тих задатка кључне су информације о простору односно месту догађања. Пренасељеност, загађење, умирање шума, природне непогоде само су неки од догађаја који имају просторну димензију.

Сваки ГИС софтвер је дизајниран за обраду просторних података (који се називају и географски подаци). Основна карактеристика просторних података је информација о локацији, у односу на остале објекте и појаве у окружењу.

Већина ГИС система осим просторних података садржи и атрибутске податке. Ентитети (тачка, линија, површина) имају и просторне и атрибутске податке који их описују. Просторни подаци нам дају информацију о томе где се налази објекат док нам атрибутски подаци дају информацију шта је објекат. Непросторни подаци који се односе на просторне податке су веома битни и требало би да представљају саставни део сваког ГИС пројекта.

1.5. Географски информациони систем (ГИС)

Термин географски информациони системи користи се да би означио нову технологију процесирања просторних података као и нову дисциплину. Најчешће навођено својство ГИСа је његова способност да интегрише различите информације. Географија је интегративна дисциплина јер проучава јединство друштвене и физичке средине. Скраћеница ГИС према стандардима означава "географски информациони систем". ГИС је назван тим именом јер представља технологију која уједињује информације о простору из различитих извора.

Тешко је прецизно дефинирати ГИС јер он може радити на много различитих нивоа па ће различитим људима значити различито. Некима је ГИС скуп програмских алата који се користе за унос, похрану, руковање, анализу и приказ географских података. Другима ГИС може бити филозофија, начин доношења одлука у организацији где се сви подаци чувају централно, а одређени су својим локацијама.

Једну од најчешће коришћених дефиниција дала је чувена фирма ЕСРИ: ГИС је рачунарски систем намењен прикупљању, обради, управљању, анализи, одржавању и приказивању просторно оријентисаних информација.

Дефиниција ГИС-а зависи од особе која је даје, од његове струке и његових гледишта. Предвиђа се да ће се дефиниције ГИС брзо мењати упоредо са развојем технологије и практичних примена.

1.6. Географија и ГИС

Географија је веома стара наука. Из ње су се развиле бројне науке које се баве земљом и становништвом али и неке техничке науке као што су геодезија, метеорологија, хидрологија... То је најинтегративнија наука јер обухвата знања о природи и о друштву. Још до пре два века географија се сматрала једином науком о природи, становништву и привреди. У својим зачецима географија је имала дескриптивни путописни карактер. Ова улога географије се данас сматра анахроном јер се савремена географија све више бави географским системима, изучавањима просторно временске организације животне средине, истраживањима комплекса природних и друштвених ресурса како би се створили услови за оптимални развој друштва, културе и привредних делатности. Географски систем као предмет изучавања географа је најопштији и најсвеобухватнији систем на Земљи. Циљ проучавања овог система је његово сагледавање како би се могло са њим управљати а све то ради увећања културног, биолошког и материјалног благостања. Нема савремене географије без примене географских информационих система.

1.7. Разлози појаве ГлСа

Просторни подаци су се вековима приказивали на мапама, стога идеја приказа ових података на мапи у ГИСу није ништа ново. Човек је одувек желео да дефинише и схвати своје окружење. Права информација у правом тренутку одувек је била од изузетног значаја. Тако је и у данашњем времену, међутим данас је доступна немерљиво већа количина информација него било када у људској историји. Овај велики број информација захтева анализу како би их могли сагледати и извући закључке. Немају све информације просторну карактеристику али за оне које је имају најпрегледнији начин за њихов приказ је без икакве сумње географска карта и као таква она је незаобилазно средство у анализи ових података.

Коришћењем традиционалних аналогних папирних мапа могле су се добити значајне информације о великом броју питања, међутим, бројна ограничења сагледавања појава и догађаја настајала су због нефлексибилности папирних географских карата. Ова ограничења превазиђена су са развојем компјутерске технологије и могућношћу израде дигиталних географских карата. Уз помоћ дигиталних карата ефикасност употребе карата се значајно унапређује када су у питању анализе, манипулација, умножавање, приказивање што је омогућило лакше проналажење најоптималнијих решења за одређени проблем. Могућност употребе дигиталних географских карата, велики број информација и њихов значај изазвале су настанак Географског информационог система.

1.8. Историјски развој ГлСа

Током 1960-тих Канадска влада изградила је први ГИС (Цанада Географхиц Информатион Свстем). Употреба ГлСа се затим шири америчким тлом преко институција као што су: УС Статистица! Ценсус, УС Геологицал Сурвав, Харвард Лабораторв фор Цомпјутер Грапхицс и Енвиронментал Систем Ресearчх Институте. Прва фаза упознавања могућности процесирања просторних података кроз искуства поменутих институција трајала је до 1975 године.

Ипак ГИС није ушао у ширу употребу све до краја 1970-тих. Током 1980-тих ГИС доживљава експанзију. Са почетком 1990-тих година у свету већ постоји око 100.000 ГИС система кој су били у употреби Значајну улогу у развоју ГлСа имали су појединци и индивидуални пројекти, тако да се ГИС неравномерно развијао од државе до државе.

ГИС се данас поделио у два дела: хигх-енд ГИС и ГИС пакет за стону израду мапа (лов - енд). Хигх-енд ГИС. То су врло моћни, потпуно функционални ГИС скупови алата који углавном требају јаке радне станице чија је основа УНИХ. Стони су пакети направљени за покретање на стоним кућним рачунарима користећи се углавном прозорима и мисом (windows). Такође, велики број дисциплина је укључен у ову област као што су: компјутерска израда мапа, базе података, компјутерска наука, географија, даљинско осматрање, процесуирање података, математика, статистика.

2. Основне компоненте ГлСа

Географски информациони систем се као и други информациони системи састоји од четири основна елемента: компјутерски хардвер, компјутерски софтвер, подаци и стручњаци.

2.1. Хардвер

Развој ГлСа је уско повезан са развојем хардвера. Широкој употреби ГлСа предходила је појава персоналних компјутера који су постали доступни за кућну употребу а такође и развој технологије за смештај и складиштење података као што је ЦД-РОМ као и развој телекомуникација (као ИСДН), оптичких и сателитских трансмисионих система. Појављују се затим монитори високе резолуције, ласерски штампачи у боји по приступачним ценама. Развој ових технологија последњих деценија омогућио је појаву и развој ГлСа а свако ново достигнуће у развоју ове области отварало је нове могућности за даље напредовање на пољу ГИС софтвера. Ово је процес који још увек траје и битно усмерава даљи развој на пољу географских информационих система.

ГИС хардвер можемо поделити на три основне групе: хардвер за прикупљање података, хардвер за руковање и обраду података, хардвер за презентацију података.

Под уређајима за прикупљање података спадају: ГПС (систем за глобално позиционирање), системи даљинског осматрања (сателитски снимци), инструменти за теренска премеравања (тоталне станице, теодолити, даљинометри), фотограметријске станице које обрађују фотографије из ваздуха, дигитајзери који се користи за конверзију аналогних података са папирних мапа у дигиталне форме које се могу унети у рачунар односно ГИС. Дигитајзер нам даје векторске податке. Затим, скенери уз помоћ којих можемо на брз и једноставан начин добити дигиталне податке које уносимо у ГИС. Подаци добијени на овај начин су растерски подаци.

Глобалну архитектуру за руковање и обраду података чине: графичка картица, процесор, радна меморија, монитор, тастатура, миш, хард диск, радна меморија, модем ЦД РОМ (Цомпутер Дише Рead Онлу Меморв). Све ове компоненте су са различитим карактеристикама од најједноставнијих (и најјефтинијих) до оних са највишим перформансама.

За штампање карата у ГИСу потребан је такође одговарајући хардвер. То су *уређаји за презентацију података* где спадају разни типови принтера (ласерски, инк јет, матрични...) и плотера (ваљкасти, равни, електростатички, ласерски, термални, инк јет...)

Сваки ГИС не захтева сваку од поменутих додатних компоненти. ГИС може бити успостављен на било ком типу компјутерске платформе где спадају и релативно скромне конфигурације персоналних рачунара али и на радним станицама високих перформанси.

2.2. Софтвер

Упоредо са компјутерским хардвером развија се и компјутерски софтвер. У данашње време захтева се да подршка функцијама ГлСа буде високософистицирана. Сви данашњи ГИС пакети имају могућност извршавања неколико хиљада операција. На најнижем хијерархијском нивоу када је у питању софтвер налази се оперативни систем који одређује рад свих осталих софтвера. На следећем нивоу су системске библиотеке чије се присуство подразумева и без којих није могућа реализација појединих програма. Даље на следећем нивоу су стандарди који софтверски дефинишу рад у наредним нивоима хијерархије, као и начин описивања и приказивања података. Следећи хијерархијски ниво представља софтвер који омогућава извршавање основних ГИС функција: генерализација, трансформација, постављање упита, прикупљање, смештај и едитовање података, приказ. Ове функције углавном представљају саставни део сваког ГлСа. Следећи ниво чине апликативни софтвери који углавном зависе од циљне групе за коју је ГИС намењен. л последњи ниво у хијерархији софтвера представљају софтвер за комуникацију и презентацију података.

У зависности од начина на који одлажу податке ГИС софтвери се могу поделити на три групе:

Основни тип софтвера подразумева да су сви скупови података смештени у одвојеним датотекама. Подаци из ових датотека се повезују само у току операција анализе података. Овај концепт је прилагођен системима који као крајњи циљ имају израду карата. Представник овог типа софтвера је ИДРИСИ.

Хибридни тип софтвера карактерише то да се атрибутски подаци (подаци о просторним ентитетима) налазе у једној конвенционалној бази података а посебно предвиђени софтвер се користи за географске податке. Представник овог типа софтвера је АРЦ/ИНФО.

Трећи тип софтвера се назива *проширени* из разлога што се у бази података осим атрибутских података налазе и географски подаци. Представник овог типа софтвера је ТИГРИС који користи посебно обликовану објектно-орјентисану базу података.

2.3. Особље

Неопходан елемент за рад са ГлСом су и стручњаци. То су особе које су обучене за његово дизајнирање, имплементацију и коришћење. Чак ни најједноставнији ГИС не може функционисати без одговарајућег кадра. Развој хардвера и софтвера олакшава поједине операције али и најсавршенији хардвер и софтвер не могу да замене улогу човека у свим *фазама* изградње, обраде и анализе података.

2.4. Подаци

Подаци су саставни елемент ГлСа. Сматра се да је цена прикупљања података за ГИС двоструко већа од цене потребне за набавку ГИС софтвера и хардвера заједно, док неки аутори сматрају да од укупних трошкова који су потребни за успостављење ГлС-а 70% отпада на базе података.

У ГИСу се налазе различите врсте информација за чије процесирање користимо компјутер. Овде спадају *бројеви* (компјутери се користе за множење, сабирање, дељење...), *текст* (компјутери се користе као текст процесори, за прикупљање, слање текстова...), *слике* (за процесирање слика), *листе*, *табеле* (у извештајима), *звучи* (музика), *карте* и *слике Земљине површине* (у ГИСу).

Код географских информационих система могу се издвојити три типа података: географски (геометријски), графички и атрибутски (описни)

Код *географских или геометријских података* могу се уочити два суштински различита формата. Код *векторског формата* просторна географска информација о положају преноси се преко серија X,Y или X,Y,Z тачака. Ове тачке повезане су правим линијама. Код *растерског формата* употребљавају се правилне четвороугаоне јединице које се називају пиксели. Осим четвороугаоног облика оне могу бити и троуглови или шестоуглови. Векторски подаци се добијају уз помоћ ГПСа, геодетским мерењима, дигитализацијом а растерски подаци скенирањем, даљинским осматрањима.

Под *графичким подацима* у ГИСу подразумевамо слике појединих географских карактеристика у виду симбола. Овај тип података може у потпуности бити замењен употребом векторских података који су повезани са одговарајућим атрибутским подацима.

Атрибутски подаци дају текстуалне информације о просторним географским ентитетима. На пример, за ентитет који представља хотел атрибутске информације би могле бити његова категорија, број соба, цена смештаја... То су подаци који се углавном односе на квалитативне и квантитативне карактеристике просторних ентитета.

3. Фазе у изградњи географског информационог система

Након добијања одређеног задатка и израде прелиминарне студије (студије оправданости) започиње се са изградњом географског информационог система.

3.1. Прикупљање (извори) података

Просторни подаци имају три основне карактеристике или димензије: *временску*, *тематску* и *просторну*. Требало би да је за сваки податак могуће идентификовати сваку од ове три димензије. *Временска димензија* нам даје податак када су подаци сакупљени односно када с догађај десио, а *тематска* описује појаву стварног света на коју се податак односи. У ГИС-у тематски подаци се често називају и непросторни или атрибутски подаци. *Просторна димензија* података може бити представљена као вредност, низ карактера или симбола који шаљу кориснику информацију о локацији појаве или објекта који се посматра. Свим просторним подацима употребљеним у ГИС-у морају се дати математичке просторне референце. Један од најчешћих примера математичке просторне референце је координатни систем. Координате x, y се користе да би се лоцирала позиција елемената на мрежи која је постављена на мапи.

Мапа су традиционални метод одлагања, анализе и приказа просторних података. Она има фундаментални значај у ГИС-у као извор података, структура за одлагање података и као средство за анализу и приказ, и што је можда још важније, мапа обликује начин на који ће многи од нас размишљати о простору у две димензије. Стога, разумевање мапе и начина на који су оне израђене је полазна тачка за разумевање и испитивање карактеристика просторних података. Мапе могу бити различитих форми и размера. На пример, мапе обухватају форме од оних најједноставнијих, као на пример скицираних мапа, које користимо да би пријатељима показали како да дођу на забаву, па све до много сложенијих топографских и тематских карата које се могу пронаћи у националним атласима.

Постоји неколико метода за прикупљање свежих просторних података са терена који се директно уносе у ГИС. Ове методе се најчешће користе када подаци који су нам потребни нису доступни у неком другом већ готовом формату као што су мапе или сателитски снимци. Једна од ових техника је и *премеравање терена*. Код традиционалних ручних техника премеравања терена подаци се морају прво уписати на листу папира. Модерни дигитални еквиваленти ових ручних техника су прилагођени тако да се сакупљени подаци одлажу у дигиталном формату спремни за директно уношење у ГИС.

Једна релативно нова техника прикупљања података са терена, која је нашла посебну примену у ГИСу, је сателитски *систем за глобално позиционирање* или ГПС (Глобал Поситионинг Систем). Подаци се прикупљају преко ручних пријемника (рисивера) који користе сигнале са ГПС сателита како би одредили тачну позицију корисника на Земљиној површини. Подаци приказују географску ширину и дужину, затим надморску висину и све то у одређеном временском тренутку односно у реалном времену. Позиција се утврђује брзо и прецизно, буквално притиском на дугме. Прецизност која се може постићи цивилним ГПС пријемницима одступа просечно од 3 до 20м у зависности од техника које се примењују. У току је изградња прецизнијих система за глобално позиционирање који ће одређивати позицију са тачношћу која ће се мерити центиметрима. Појава овако прецизних система за одређивање позиције може у потпуности заменити традиционалне методе мерења посебно ако се има у виду да су ови сигнали бесплатни а сами рисивери све јефтинији и сада већ доступни широкој цивилној употреби. ГПС пријемници одлажу сакупљене координате и пратеће атрибутске информације у своју интерну меморију тако да се могу директно пребацивати у ГИС базу података.

Фотографије из ваздуха су представљале први метод даљинског осматрања (ремоте сенсинг-а). То је снимање слика са неке позиције изнад Земљине површине, или без контакта са објектом који нас занима. За разлику од мапе, која је модел Земљине површине и садржи само одабране податке, фотографија из ваздуха је снимак Земље у одређеном тренутку. Као таква она садржи масу података те је неопходно спровести неку форму тумачења да би подаци са слике могли да се употребе. Фотографије из ваздуха могу се у ГИС-у користити као позадина (подлога) за друге податке, да се тим подацима да просторни контекст и да се помогне у интерпретацији. Поред тога, на основу фотографија из ваздуха, корисник може да изведе закључак о коришћењу земљишта, типовима вегетације, нивоу влажности или температуре или о другим аспектима земљишта. Фотографије из ваздуха су посебно корисне при осматрању промена, будући да узастопно фотографисање једне исте области није скупо. Фотографије из ваздуха одликују следеће карактеристике:

1. Широка доступност;
2. Ниска цена коштања (у поређењу са фотографијама које се добијају другим видовима даљинских осматрања);
3. Могућност обухватања широких површина;
4. Способност "хватања" једног временског тренутка;
5. Високи квалитет фотографије боја и резолуција;
6. Тростандардна перспектива.

Осим горе наведеног, фотографије из ваздуха могу служити за прикупљање података који се не могу преузети из неких других секундарних извора, као што су локација и величина нових грађевинских земљишта, или обим шумског пожара.

Карактеристика која не иде у корист фотографијама из ваздуха је да оне не садрже просторне референце. Просторне референце се морају додати елементима са фотографија преко референци из других извора као што су папирне мапе. Пре него што се било која информација са фотографије употреби у ГИС-у мора се размотрити неколико фактора. Први од њих је размер. Размер варира на фотографији из ваздуха, у зависности од висине са које се снима. Размер ће бити сталан само у центру фотографије, а што је висина већа, веће ће бити и разлике размера између центра и руба фотографије. Други фактор који треба размотрити је доба дана и године када се снима фотографија. На фотографијама које се

сниме зими, дуге сенке могу помоћи у идентификацији високих грађевина и дрвећа, али с друге стране могу заклонити неке друге елементе са слике. Док лети када дрвеће олиста елементи који су се видели на фотографији снимљеној зими, могу бити заклоњени. Датум снимања фотографије може бити важан како би се водило рачуна о томе да се подаци са фотографија временски слажу са осталим подацима у ГИС-у.

Даљинска детекција користи сателите у Земљиној орбити за прикупљање информација о површини Земље и атмосфере. Сателитски снимци се прикупљају уз помоћ сензора а затим се шаљу на Земљу као серија електронских сигнала, који се потом обрађују у компјутеру како би се добиле дигиталне фотографије. Постоји велики број сателита који непрекидно круже око планете Земље. Неки сателити су геостационарни и налазе се увек изнад истог дела планете Земље. Други круже око Земље и за неко време сагледају читаву Земљину површину. Сензори са табле сателита детектују зрачење са Земље за различите тачке електромагнетног спектра, од којих нису сви видљиви људском оку. Након обраде снимци могу бити кориштени за детектовање елемената који нису видљиви голим оком, као што су благе промене концентрације влаге изнад поља, осипање седимената у језеру, или топлота која зрачи из кровова у урбаним областима. Снимци које добијамо са сателита су са све већом резолуцијом.

За ГИС, подаци добијени даљинским осматрањем имају многе предности. Најпре, снимци су увек доступни у дигиталној форми тако да пренос података у компјутер не представља проблем. Ипак, извесна обрада података је неопходна како би се они интегрисали са осталим подацима. Обрада може бити неопходна да би се смањило обим података, подесила резолуција, променио облик пиксела или изменила пројекција података. Стални приказ Земљине површине је још једна предност, јер омогућава праћење промена у правилним временским интервалима, иако се може десити да облаци заклоне поједине елементе док сателит прелази преко њих те да не добијемо жељену слику, а на крају мали размери снимака обезбеђују податке који су корисни за регионално проучавање, и могу се користити за израду мапа за удаљена подручја, геолошка истраживања, преглед употребе земљишта и у многе друге сврхе. Предности података добијених даљинским осматрањем за употребу ГИС-а у области истраживања природних ресурса:

1. ниска цена коштања у односу на остале изворе података
2. свежи снимци
3. тачност
4. комплетни подаци и
5. јединствени стандарди за читаву површину која нас интересује.

Попис становништва и подаци добијени истраживањем представљају скуп података сличног типа. Они могу имати просторни карактер уколико сваки елемент тог скупа има просторну референцу која омогућава одређивање њихове локације на Земљиној површини. Примери ових података су пописи становништва, подаци о запослености, пописи пољопривредног земљишта или подаци о продаји. Пописи становништва обичајно имају понеки елемент просторног описивања. Уколико знамо број становника одређене земље то може бити корисно само по себи, али детаљније информације ће бити од посебног значаја. Већина пописа становништва користи серију хијерархијских просторних јединица да би се подаци објавили. Подаци са пописа становништва су само један од безброј примера података који се могу прикупити истраживачким техникама.

3.2. Дизајнирање базе података

Постоји велики број дефиниција база података. Вероватно најједноставнија дефиниција гласи да је база података скуп структурираних (организованих) података. Оне представљају једноставну колекцију података који су у одређеној релацији. Подаци у оквиру базе података су сортирани како би се онемогућило дуплирање података и како би били доступни претрази. Једна од најзначајних карактеристика база података је и да су оне доступне ширем броју корисника. Ентитети (тачка, линија, површина) имају и просторне и атрибутске податке који их описују. Просторни подаци нам дају информацију о томе где се налази објекат док нам атрибутски подаци дају информацију шта је објекат. Базе података нуде и више од самог додавања атрибутских података просторним подацима, оне помажу да се податак трансформише у информацију дајући му вредност. Најчешће база података садржи само не просторне податке, док су сви ентитети у ГИСу просторни. ГИС базе података имају широк спектар могућих начина употребе од оних од стране једног корисника на ПЦ-у са јефтиним софтвером и са малим опсегом могућности истраживања па све до великих удружених (корпоратед) база података које су распрострањене на више места сваки са различитим компјутерским системом и са различитим корисницима.

Организовани подаци чине базу података те у њу спадају и речници, телефонски именици, адресари. Базе података дакле могу бити *компјутерске* или *папирне*. У папирном телефонском именику подаци су најчешће сортирани по абecedном реду по презименима како би подаци били доступни широком броју корисника. Ипак постоје проблеми који се јављају при коришћењу папирних (не компјутерских) база података. Наиме, није могуће претраживати телефонске бројеве по именима корисника (само по презименима) или по адресама становања. Такође, није могуће добити информације као што су преглед свих особа које живе на одређеном подручју. Не постоји заштита јер сваки корисник који чита дату базу података има и неограничен приступ. Затим, ажурирање података представља скуп процес који подразумева поновно штампање именика. Укратко, не постоји могућност да се телефонски именик прилагоди специјалним потребама корисника. Коришћењем компјутера ови проблеми се успешно превазилазе.

Подаци у компјутерској бази података су одложени и обрађени преко *система за обраду база података (ДБМС)*. Индивидуални кориснички програми уносе податке у базу података преко ДБМСа. Постоји више дефиниција ДБМС-а. Једна од њих је да је ДБМС компјутерски програм за одлагање, контролу, претрагу и модификацију података (из база података). Циљ ДБМС је да омогући корисницима приступ подацима без знања на који су начин подаци физички унети и структурирани у компјутеру.

Како би се олакшала употреба упита код релационих база података развијен је СЈЛ (*Стандард Јуери Јангуаге*). Предности СЈЛ-а за кориснике база података је његова једноставност, стил псеудо Енглеског језика и широке могућности употребе.

Постоји више различитих модела база података. Међу онима који се користе у ГИС-у су хијерархијски, мреже, релациони и објектно оријентисани модели података. Тренутно *модел релационих база података* је најприсутнији код ГИС-а. Многи пакети ГИС софтвера повезани су директно са пакетима комерцијалних релационих база података. Подаци су организовани у серије дводимензионалних табела, од којих свака садржи информацију о једном ентитету. Ове табле су повезане преко општих података познатим као кључ.

Базе података могу бити организоване као системи *централизованих база* података и системи *децентрализованих* (дистрибутид) база података. Код централизованих база података све компоненте система (подаци, ДБМС софтвер, одлагање и израда заштитних копија података) се налазе у једном компјутеру или на једном месту. До ових база података најчешће се може приступити преко терминала који је повезан директно са сајтом. Коришћењем децентрализованих база података сваки појединачни корисник има утисак да су све информације из дате базе података смештене у његовом компјутеру иако се неки од података могу налазити на другом крају света. Интернет ствара тај осећај, радите на свом компјутеру али су вам доступни подаци који се налазе у компјутерима широм света. Информација где се подаци налазе није битна јер их можете без потешкоћа користити. Систем децентрализованих база података користи комуникационе мреже који повезују компјутере који се налазе на различитим местима. Једна од главних предности употребе децентрализованих база података је широка доступност јер уколико из одређеног разлога нека база података постане неупотребљива остале базе ће и даље бити доступне.

3.3. Унос просторних података

Подаци да би могли бити употребљени у ГИСу потребно је да буду у дигиталном облику. Географске информације које се налазе у ГИСу су бинарно кодиране са два могућа стања (0 или 1) који се називају битови. Осам спојених битова сачињава један бајт а данас су све чешће у употреби и 16-битне и 32-битне реченице. За ову намену најчешће се користе следећа четири метода: унос преко тастатуре, ручна дигитализација, аутоматска дигитализација и скенирање. Уношење података преко тастатуре може бити одговарајуће за табеларне податке или за ограничени број координатних парова који се читају са мапа. Дигитализација се широко користи за кодирање папирних мапа и за интерпретацију фотографија из ваздуха. Скенирање представља бржи начин кодирања података које даје резултате у растерском облику.

Унос података преко тастатуре се често назива и "кевцодинг" је унос података у фајлове на компјутеру. Ова техника се користи за атрибутске податке који су доступни само на папиру. За мали број података унос преко тастатуре је изводљив посао. Али ако постоје хиљаде података које је потребно кодирати биће потребно потражити неки алтернативни метод. Текст скенери и оптички читачи карактера ОРЦ (Оптичал Цхарактер Рекогнитион) могу препознати податке аутоматски.

Најчешће примењивани метод кодирања просторних података са папирних мапа је метод *ручне дигитализације*. Ручна дигитализација захтева сто за дигитализовање који је повезан са компјутерском радном станицом. Сто за дигитализовање је углавном са великом равном површином, на којој је положена фина мрежа (месх оф ввирес). Повезан са дигитајзером преко кабла курсор се може слободно кретати по површини стола. Типке на курсору дозвољавају кориснику да шаље информације у компјутер када то пожели. Позиција курсора се региструје преко референци за дату позицију изнад мреже.

Ручна дигитализација представља један од главних извора грешака када је у питању локација објеката у ГИС-у. Тачност података који су настали овим методом кодирања зависи од много фактора: размера, резолуције, извора мапе и квалитета опреме и софтвера који се користи. Грешке могу настати током процеса дигитализације нетачном регистрацијом мапе на столу за дигитализацију или због непрецизности. Ручна дигитализација представља дуготрајан и напоран процес. Уколико велики број комплексних мапа треба да буде дигитализован вреди потражити неки алтернативни метод.

Скенирање је најчешће примењиван метод аутоматске дигитализације. То је метод који је одговарајући у случајевима када је потребан растер приказ јер већина скенера даје резултате у овом облику. Значи, скенирати се може комплетна топографска мапа како би била кориштена као позадина за прекуцавање, унос података као што су на пример цевоводи или каблови. У таквим случајевима растер позадина је изузетно корисна као концептуална основа за податке који нас занимају.

Мало је вероватно да ће се подаци који су вам потребни налазити у дигиталном формату који препознаје ваш ГИС. Значи, процес дигиталног трансфера података је често праћен и *конверзијом (реформатирањем)* података. Током конверзије подаци прихватају формат који је препознатљив од стране вашег ГИС-а. Знатан број ГИС пакета омогућиће конверзију података из великог броја различитих формата.

Подаци се преузимају са мапа које су рађене у *различитим пројекцијама* а које је потребно конвертовати у општи пројекциони систем пре него што се подаци комбинују и анализирају. Уколико се не спроведе репројекција података они неће заузети исто место на карти као и подаци са мапе друге пројекције.

Подаци добијени из различитих извора могу такође припадати *различитим координатним системима*. Грид систем може имати податке из различитих извора, различитих јединица мере или оријентације. У таквим ситуацијама неопходно је да се координате сваког податка трансформишу у општи GRID систем. Ово се постиже веома лако употребом линеарне математичке трансформације.

Подаци могу бити добијени са мапа *различног размера*. Тачност обрађених података може бити онолика колика је тачност и улазних података. Значи, уколико се заједно користе мапе различитог размера као извори података потребно је да се подаци са мапа крупнијег размера генерализују како би се слагали са оним подацима који су преузети са мапа ситнијег размера.

Када се површина која се обрађује простире на два или више листа мапа могу се појавити мале разлике или нетачна спајања на местима повезивања два листа. Најчешће, листови мапа се независно дигитализују а спајају се тек након едитовања, репројекције, трансформације и генерализације. Процес спајања је познат под именом *уклапње ивица (едге матџинг)*. Даље, за употребу векторских лејера података, топологија мора бити обновљена као нове линије и полигони који ће бити креирани од сегмената који су са обе стране листа мапе. Овај процес може бити аутоматизован, али могу се појавити проблеми одређивања вредности толеранције. Код сувише великих толеранција мали полигони са ивице ће бити изгубљени, док уколико је толеранција сувише мала неки сегменти ће и даље остати неповезани.

Поједини извори података могу изазвати унутрашње изобличавање података у оквиру једног листа мапе. Ово се нарочито односи за податке који се добијају са фотографија из ваздуха због покрета авиона или због својства сочива које изазва унутрашње непрецизности у локацији елемената које приказује. Ове непрецизности се задржавају и после трансформације и репројекције, а могу бити уклоњене током процеса који је познат под именом *руббер схеетинг*. Руббер схеетинг подразумева истезање мапе у разним правцима као да је мапа нацртана на траци од гуме. Објекти на мапи који су прецизно приказани су причвршћени и не обрађују се док остали који су на погрешној локацији или имају деформисан облик истежу како би одговарали контролним тачкама.

С обзиром на све наведене проблеме који се јављају током кодирања података не можемо очекивати да ће у ГИС бити унети подаци без грешака. Грешке могу потицати од оригиналног извора података или од процеса кодирања. Оне се односе на положај као и на непрецизност и нетачност атрибутских података. Грешке је најбоље одмах исправити како не би контаминирале и остале податке из базе података и како не би утицале на резултате даљих истраживања. Овај процес је познат као едитовање података или "чишћење" (цлеансинг). Едитовање може бити представљено као филтер између резервоара и машине који обезбеђује да гориво буде чисто и да машина ради равномерно. Грешке код атрибутских података је релативно лако приметити и могу се идентификовати ручним упоређивањем са оригиналним подацима, док је грешке код просторних података по правилу много теже открити.

3.4. Израда модела стварног света

Модел података представља апстракцију света који нас окружује. Циљ израде модела је сагледање могућности за решавање проблема који су повезани са просторним подацима. Постоје два метода приказа ентитета на монитору рачунара: лејер и објектни. Метод који се најчешће употребљава при презентацији стварног света на монитору је лејер прилаз. Сваки лејер је тематски и представља одређену карактеристику. На пример, један лејер приказује употребу земљишта, други типове земљишта трећи хидрологију. Лејер прилаз има дугу традицију коришћења преко употребе тематских папирних карата које приказују различите елементе истог простора. Он нас подсећа колико велики број разноврсних елемената прекривају једно друго. Објектно - орјентисани прилаз представља поглед на стваран свет као на сет индивидуалних објеката или групу објеката. Овај прилаз произилази из метода објектно орјентисаног (објект ориентед - ОО) програмирања. Постоји више дефиниција објектно орјентисаног прилаза. Углавном, сваки модел има исти циљ: да што релније и тачније представи стваран свет превазилазећи ограничења рачунара.

Географски, просторни модел може бити подељен на модел просторних форми (облика) и модел просторних процеса. Конструисање *модела просторних форми* може се замислити као низ етапа током којих се подаци апстрахују. Са сваком следећом етапом у процесу израде модела просторних података ми се удаљавамо од физичког приказа елемената онаквих како они изгледају у стварном свету и приближавамо се његовој апстрактној презентацији на монитору рачунара.

Велики број проблема се јавља приликом поједностављивања елемената из стварног света у пет основних дводимензионалних просторних ентитета векторског ГлСа. Ови проблеми се односе на динамичку структуру стварног света, утврђивање прикривених елемената, промене вредности елемената, размер... Стваран свет није непроменљив. Шуме се проширују или секу, реке плаве, градови се шире. Динамичка природа стварног света доноси два проблема у фази одређивања ентитета за неки ГИС пројекат. Први проблем је како одредити основни ентитет који ће најбоље представљати елемент из стварног света на моделу који се израђује. Да ли је боље приказати шуму као скуп тачака (од којих ће свака представљати једно стабло) или је боље шуму приказати као површину (простор чије границе представљају границе простирања шуме)? Други проблем је како приказати промене које се јављају током времена. Шума, првобитно представљена као површина, може се толико проредити да од ње остану само раштркана стабла која је боље приказати тачкама. Одређивање просторних ентитета за презентацију стварног света отежано је и због великог броја елемената из стварног света који се не могу представити употребом једног од типова ентитета који су нам доступни. Зоне које представљају одређени вегетациони тип немају тачно дефинисане границе, с обзиром да постоји прелазна зона на којој се одређени вегетациони тип појављује заједно са неким другим.

Модел просторних процеса симулира процесе из стварног света. Један од најизазовнијих задатака за моделирање физичких процеса је *предвиђање* шта се може десити у будућности под одређеним условима. На пример предвиђање када и где се могу десити поплаве или где ће се појавити лавина, то је веома тежак задатак. Ипак, уколико је природа система који се испитује разумљива онда се могу и моделирати предвиђања за будуће тенденције, стања, промене и последице.

Модел прогноза има тенденцију да буде динамичан са једном или више променљивих које се мењају током времена. На пример, у случају шумског пожара, како време пролази од почетка пожара тако се мењају и временски услови као и површина и конфигурација шуме која је преостала. Генерално је прихваћено да се прецизност прогнозе умањује са дужином предвиђања.

Вероватно најсложенији аспект моделирања људи је симулирање њихових просторних понашања. *Модел просторних међуодноса* нуди један метод моделирања просторних понашања. Модел просторних међуодноса се користи да помогне разумевање и предвиди локацију активности и кретања материјала, људи и информација. Оне могу бити кориштене за на пример предвиђање броја купаца који ће посетити продавницу чија се изградња планира.

За израду модела стварног света код векторског ГлСа користе се следећи основни просторни ентитети:

Тачке су најједноставнији просторни ентитети служе за приказ елемената који су сувише мали да би били приказани као површине (ареас). Тачкама се могу означавати стабла, локација хотела, продавница, школа, обележавати одређена места ма мрежи. Низ повезаних тачака сачињавају линије.

Линије се користе за представљање линеарних елемента из природе, на пример путању кретања или обалску линију. Њима се такође могу представити елементи који нису видљиви голим оком, као што су административне или међународне границе. Понекад је сложено донети одлуку о томе када ће неки елеменат бити приказан линијом. Да либи пут требало да буде представљен једном линијом која прати средину пута или са две линије које би пратиле његове стране.

Површине (ареа) се представљају низом затворених линија и користе се да би описале елементе као што су поља, зграде, административне области. Површине као ентитети се често називају полигони. Као и елементи који се приказују линијама, неки од ових полигона постоје у стварности док су неки имагинарни.

Рељеф (сурфаце) се користи да представи промене вредности на одређеној површини елемента или појаве. За ове елементе постоји мера или вредност за сваку локацију као што је то случај са нагибом терена, температуром, густином насељености, дубином снежног покривача. Карактеристика рељефа да представља различите вредности издваја га од осталих типова ентитета (тачка, линија, површина и мрежа) који показују да ли се нешто налази или не на одређеној локацији али не и вредност.

Мреже (нетворк) представљају серију повезаних линија дуж којих се обавља проток података, објеката или материјала. То су мрежа путева дуж које се обавља саобраћај, речни систем дуж којег протиче водени ток, електрична мрежа, кабловбоди, цевоводи. Даље, примери употребе мреже код приказа елемената који нису видљиви на Земљиној површини као што су гасна мрежа или мрежа одводних отпадних вода.

3.5. Анализа података

Посебно значајан елемент ГлСа је анализа података. Већина софтверских пакета има на располагању велики број операција за обраду просторних и непросторних компонената података.

Способност да се интегришу подаци из два извора коришћењем *преклапања (оверлау-а)* мапа је вероватно кључна функција ГИС анализе. Коришћењем ГлС-а могуће је да се

преузму два различита тематска лејера истог подручја и да се преклопе један преко другог стварајући нови лејер. Постоји три типа преклапања: Преклапање *тачке у полигону* се користи за проналажење полигона у коме се налази тачка. Уколико су на пример метеоролошке станице репрезентоване као тачке, а употреба земљишта као полигони коришћењем преклапања тачка у полигону код векторских лејера могуће је утврдити у којем се полигону налазе метеоролошке станице. Преклапање *линије у полигону* је много сложеније. Уколико желимо да сазнамо где пут којим ћемо се кретати пролази кроз шуму како би испланирали возњу аутом кроз живописни предео потребно је да преклопимо лејер са путном мрежом са лејером на коме се налазе полигони који означавају шумска подручја. Излазна мапа ће приказивати путеве подељене на мале сегменте који приказују "пут у шумском подручју" и "пут ван шумског подручја". Преклапање *полигон на полигону* се користи за одрживање делова полигона који се налазе у оквиру неког другог полигона.

Постављање *упита* на ГИС базу података како би се пронашли жељени подаци је суштински део већине ГИС пројеката. Упитима се омогућава претраживање података по одређеном критеријуму. Они су корисни на свим нивоима ГИС анализе података. Постоје два општа типа упита који могу бити примењени у ГИС-у: просторни (спатиал) и непосторни (аспатиал). Не просторни упити одговарају на питања која се односе на атрибутске податке. "Колико луксузних хотела има на овом подручју?" је не просторни упит јер ни питање ни одговор не обухватају анализу просторних компонената података. Овај упит може бити изведен коришћењем само базе података. Међутим за питање "Где се налазе луксузни хотели на овом подручју?" с обзиром да питање садржи реч "где" оно представља просторни упит. Локације тражених хотела ће бити пронађене и могу бити приказане у форми мапе. Упити могу бити много комплекснији у комбинацији са питањима о удаљености, обиму и површини првенствено код векторског ГИС-а где су ти подаци одложени као атрибутски подаци у бази података. Засебни упити се могу комбиновати како би се идентификовали ентитети у базама података који задовољавају два или више просторна или не просторна критеријума, на пример, "Где се налазе луксузни хотели са више од двадесет соба?" Боолеан-ове операције се често користе да би се комбиновали упити за овакве случајеве. То су л (АНД), НЕ (НОТ), ИЛИ (ОР).

Рекласификација је варијација на идеју упита у векторском ГИС-у. Користи се за постављање упита код растерског ГИС-а. На пример, уколико ћелије које приказују шуму на оригиналној слици имају вредност 10, сет правила за рекласификацију би изгледао овако:

ћелије = шумска подручја (вредност 10) би требале да преузму нову вредност "1". ћелије ^ шумска подручја би требале преузети нову вредност "0"

Просторна *интерполација* је процес процене вредности на неиспитаним локацијама у оквиру области која се проучава. У идеалном случају, скуп просторних података би обезбедио вредности за сваку локацију. Уз помоћ сателита и слика из ваздуха можемо добити те податке, па ипак, подаци су чешће у низовима, неповезани су или насумично прикупљени углавном, састоје се од одвојених запажања која не покривају сваку просторну локацију. Улога интерполације у ГИС-у је да се попуне празнине између посматраних тачака. Највећи број ГИС пакета нуди бројне методе интерполације за рад са тачкама, линијама или површинама. Која год да се метода интерполације користи добијени подаци су само процена стварних вредности какве би оне требале бити на одређеној локацији. Квалитет анализа које се односе на интрполарисане податке је значи нестабилан.

Постоји широк спектар функција доступних у ГИС-у које омогућавају утицај на околне објекте. Један од њих је употреба *бафера*. Најчешћи пример употребе бафера је постављање зоне интереса око ентитета. Питању "Који хотели се налазе до 200 метара од главног пута?" може се прићи тако што ће се најпре сачинити буфер зона која обухвата

сво земљиште које се налази до 200 метара удаљености до главног пута а затим се поставља лејер са хотелима и утврђује који од њих се налазе у оквиру ове зоне. Уколико се бафер користи за једну тачку, интересна зона ће бити кружног облика, док код линија и површина ствара нову површину.

Један од најчешће примењиваних начина употребе ДТМ (дигитални модел предела) је при анализама видљивости, проналажење површина територије које се могу видети са одређене тачке на Земљиној површини. Ова анализа се употребљава у различитим ситуацијама као на пример за утврђивање покривености радио или ТВ сигналом.

Мрежа представља сплет унутрашње повезаних линија сачињавајући сет елемената кроз које је омогућен проток. Постоји неколико класичних примера анализе мреже где се убрајају: идентификовање најкраће стазе, могућност праћења тока робе, људи, услуга и информација кроз мрежу, затим проблем путовања трговачког путника чије име потиче од могућности употребе од стране трговачког путника где он треба да посети одређени број потенцијалних купаца на дан и то најбољом путањом (најчешће најкраћом). Возило за прикупљање кућног отпада има сличан проблем. Мерење дужине пута на дигиталној карти је релативно лак посао. Могуће је извести неколико различитих начина мерења у зависности од типа ГЛС-а који се користи (растер или вектор) и метода мерења које се користи. Важно је поменути да ће сва мерења у ГИС-у бити приближна јер су векторски подаци сачињени од правих линија (чак и линије које се појављују на екрану као криве су одложене као скуп кратких правих линија), и сви растер ентитети су поједностављени коришћењем презентације преко грид хелија.

3.6. Презентација резултата анализе

Поред најновијих достигнућа компјутерске визуализације, мапа је и даље најелегантнији и најкомпактнији метод приказивања просторних података. Улога мапе је да представи просторне информације кориснику. Када израђујемо мапу у ГИС потребно је обавити неколико избора. У ове изборе спадају одабир оквира референци, пројекција, размера, генерализација, садржај и симболи.

С обзиром да се мапа може сматрати моделом стварног света, њој је потребна нека форма *просторних описа (референци)* како би корисник могао да одреди њену позицију у стварном свету. Низ графичких и неграфичких средстава се користе у ову сврху. Мрежа може бити кориштена да да просторни облик референци са линијама које репрезентују географску ширину и дужину или (x, y) координате.

Такође је потребно да се донесе одлука о *пројекцији* мап. Док за крупноразмерне карте ово неће причињавати потешкоће, код ситноразмерних карата које приказују читаву Земљину површину одређивање пројекције представља проблем.

Са сувише много детаља мапа може постати нечитка а са сувише мало детаља неке суштинске информације могу бити изгубљене. Генерализација је важна у овом смислу.

Одабир метода са којим ће бити приказани симболи је такође значајан. Симболи су на мапи тачке, линије или површине. Они се могу разликовати по облику, величини, густини, текстури, оријентацији и боји. Приказ симбола на неодговарајући начин на који они не одсликавају стваран свет може збунити корисника и сакрити његову стварну природу. Због овог разлога реке се уносе плавом бојом а шуме зеленом. Облик и палета симбола такође треба за задрже одређени однос са елементом кога репрезентују. Уколико би се жељезничка мрежа означила са испрекиданим црним тачкама (-----), а главни путеви са

црним крстићима (++++++) корисник ће од линије од црних крстића стећи утисак да се ради о жељезничким шинама због тога што црни крстић обликом више подсећа на изглед шина него путева. л на крају, текстура и густина такође могу бити значајни за утисак који ствара мапа.

Да би осигурали коректну интерпретацију, које год симболе користили, суштинско је да су кориснику мапе доступне информације преко *кључа* или *легенде*. Кључ обавештава корисника која палета боја линија и симбола се користи и даје информацију о класама и интервалима. Без кључа било би веома тешко да се исправно интерпретирају информације са карте.

Дизајнирање мапе је исто толико уметност колико и наука. Уметнички елементи ће у највећој мери бити ствар особе која дизајнира мапу али постоје и одређена правила која се морају поштовати у извесним околностима.

Последњих година нове форме картографских излазних резултата су постале много чешће. Овде спадају картограми, тродимензионални прикази и анимације.

На први поглед картограми изгледају као обичне мапе. Ипак, они за приказ локације објеката и променљивих не користе класични геометријски координатни систем. Правац и остали просторни односи су релативни. Честа употреба картограма је при цртању урбаних мрежа масовног транспорта као што је то позната мапа Лондонске подземне жељезнице. На овом примеру етапе су унесене као генерализоване линије које приказују станице и њихову везу а не стварни правац кретања. На овај начин истакнуто је да корисник разуме мапу и схвата просторне односе између станица док је стварни размер удаљености занемарен.

Форма сродна картограму приказује простор у искривљеној форми преко централне тачке из које воде линије до разних дестинација са уписаним временом или ценом превоза. Овакви картограми се називају *линеарни картограми централне тачке* (централ поинт линеар картограм).

Тродимензионални прикази (3Д) просторних информација постали су популаран метод визуализације. Они приказују информације о (x, y, z) координатама. Висок степен реализма може бити постигнут набирањем преко 3Д предела сателитских снимака или фотографија из ваздуха.

Анимација може бити корисна тамо где је изражена временска карактеристика података који су приказани. Комбиновање две технике 3Д мапирања и анимације модерни ГИС пакети могу креирати реалистичне "флу тхроутх" анимације коришћењем секвенци тродимензионалних слика, као што је поглед из различитих перспектива. Ово је моћан начин приказивања предела сличан интерактивним компјутерским анимацијама виђеним код симулација летења.

лако је мапа без сумње главна форма излазног резултата из ГИС-а, не смемо игнорисати друге не картографске форме. Табеле и графикони садрже просторне и непросторне информације о карактеристикама података који потичу из ГИС база података и оне су важне форме излазних резултата.

Поједини ГИС пакети нуде могућност за приказивање и плавбацк мултимедија као додатак картографским сликама. Фотографије, текстови, графикони, звук и видео снимци могу бити придодати како би дали нову вредност традиционалној мапи. Ови медији обезбеђују кориснику додатне информације о просторним подацима на мапи и могу послужити као помоћ у разумевању. Свакако, могућност посматрања фотографија и гледање видео снимака површина је значајна помоћ у разумевању региона који је мапиран а посебно је

значајно уколико корисник никада није посетио дати регион.

6. Литература

Ian Haywood, Sarah Cornelius and Steve Carver, An Introduction to Geographical Information Systems, Longman, London, 1998.

Драган Марковић, Просторни информациони системи, Војнотехничка академија, Београд 1999.

YUGIS '96 стање и перспективе, зборник радова првог југословенског скупа о ГИС технологијама, Београд 1996.

www.esri.com

www.conservationgis.com

www.gis.com/

www.gislounge.com

www.usgs.gov/research/gis

www.colorado.edu/geography

www.census.gov/geo

www.gisdevelopment.net*

www.tec.army.mil/gis

www.ecotrust.org/GIS

www.geo.unizh.ch/gis

www.geofields.com/gis

www.gis.state.ga.us

www.gisr.belvoir.army.mil

www.lib.ua.edu

www.imass.co.uk/police

www.blm.gov

www.bts.gov/gis

www.burleehost.com/giantsequoia

www.cdacindia.com/html/pdf/geom4

www.cia-g.com/%7Enavajof/GisDay

www.directionsmag.com

www.ecnc.nl/doc/servers/mapping

www.innovativegis.com/papers/sngis97/sngis97

www.nature.nps.gov/facts/fgis

www.nps.gov/gis/

www.pipe-line.com/

www.research-projects.unizh.ch

www.robertfelicianoassoc.com/police_departments_using_gis

www.scgis.org

www.co.yavapai.az.us/departments/gis

www.ene.ttu.ee/maeinstituut/maeselts/mgiss

www.cadenceweb.com/features/casestudies/ppdgis

www.lib.ncsu.edu

www.bg-map.com

www.grida.no

ODNOS SAVREMENOG DRUSTVA PREMA ZASTITI ZRTAVA SAOBRACAJNE NEZGODE

Abstract:

Reforma Ministarstva unutrašnjih poslova u Srbiji, za ključnu oblast rada saobraćajne policije, ulazi u fazu priprema koje su potrebne, da bi promene ostvarile očekivane efekte. Željeni efekat povezan je sa stavovima koje će zauzeti šira i stručna javnost, upoznavajući se sa karakterom preduzetih reformi.

Izlaganje u ovom radu bavi se relacijom saobraćajne policije i osiguranja, u najopštijim crtama. Pitanja koja su nezaobilazna, na toj relaciji, pripadaju prevenciji saobraćajnih nezgoda i menadžmentu bezbednosti drumskog saobraćaja, na određeni način. Kada je u pitanju skup elemenata, kao što su prevencija, menadžment i relacije bilo kojih subjekata organizacije bezbednosti, korektno je reći da polazna tačka posmatranja utiče na ugao vidjenja problema.

Polivalentni smisao saobraćajno-polijskog menadžmenta treba uzavati, a njegov učinak treba vrednovati upravo naspram sposobnosti koji ispoljava, da gradi ili da ucrvsti sve one relacije, koje prirodno prate mnogobrojne i složene odnose, u sferi zaštite organizovanosti i pozitivnih efekata saobraćajnih aktivnosti.

Ključne reci: Saobraćajna nezgoda – žrtve, osiguranje, policija.

1. Uvod

Pojam žrtve saobraćajne nezgode može se tumačiti različito. Priroda saobraćajne nezgode je takva, da epitet “žrtve” pripada neposrednom učesniku u nezgodi, bez imalo sumnje. Krug u kome treba gledati žrtve nezgoda postaje daleko širi, ukoliko se uzmu u obzir značajne pojedinosti posledica, kao i brojne konsekvence događaja nezgode. Zavisno od “dodatnih” komponenata događaja, kojima okruženje pridaje značaj, izgleda kao da “izviru” uvek novi momenti i potpunija slika stvarnih žrtava saobraćajne nezgode.

I kao što se ne mogu izuzeti iz kruga žrtava neposredni učesnici u neželjenom događaju nezgode, nemoguće je isključiti saobraćajnu policiju ili osiguranje, na primer, kao aktere koji se dovode u vezu sa žrtvama nezgode, po prirodi stvari, Stvarni akteri, od kojih se očekuje da pruže zaštitu žrtvi nezgode, svakako su brojniji. Problematika zaštite žrtava prenosi se, nadalje, u sferu prevencije nazgoda.

U predstavi o žrtvama nezgode susreću se brojne i složene relacije. Kao ilustracija, neka posluži samo par podataka iz jednog istraživanja ovog problema³:

- Tokom prve 3 godine nakon događaja, u porodici stradalog čak 37% ispitanika opterećeno je suicidalnim namerama, a nakon tog perioda procenat opada sa 37% samo na 26%.

¹ Dr Slobodan Pantazijevic, redovni profesor, Policijska akademija, Beograd

² Dipl.ing Ana Pantazijevic-Erakovic, spec. za motorna vozila, “Nortarc”, Vancouver, Ca.

³ Research into the principal causes of the decline in quality of life & living standards suffered by road crash victims and victim families. ISBN 2-940183-00-7 Publication FEVR (1997).

- U porodici stradalog, tokom prve 3 godine nakon događaja, pokazuje: nezainteresovanost za svakodnevne aktivnosti i radne obaveze 72% ispitanika, depresivna raspoloženja 64%, a izgubljeno samopouzdanje 49% ispitanika.

Sagledavanje stvarnih dimenzija problema zrtava saobraćajne nezgode je neminovno u savremenom društvu. Svrsishodno je, ako donosi poruke u preventivnom smislu. Racionalno je, u srazmeri koliko unapređuje relacije od kojih primarno zavisi “sudbina” zrtve.

2. Globalni odnosi

Događanjem saobraćajne nezgode se uspostavljaju veoma raznovrsne relacije, načelno gledano, jer pojedinačna dešavanja imaju sopstvene dimenzije za učesnike u nezgodi, ali i šire implikacije. Ukoliko je predstava o nezgodi sužena, pojam zrtava se pojednostavljuje i svodi se na neposredne učesnike u nezgodi, u krajnjoj instanci. Takav ugao gledanja je više prisutan u saobraćajno manje-razvijenim sredinama. Visoko-razvijene zemlje su porinudjene da se savetnije bave problemom, suocavajući se sa enormnim brojem zrtava i sveukupnih gubitaka usled saobraćajnih nezgoda. Zahvaljujući toj činjenici, pre svega, ustanovljavaju se detaljnija proučavanja, šta se stvarno desava kao posledica saobraćajne nezgode. Saznaju se nove dimenzije posledica u socijalnom smislu, na primer, ili u sferi potreba stvarnih zrtava za psihikom ili medicinskom rehabilitacijom.

Zvuči paradoksalno, da inicijative za adekvatnu zaštitu zrtava saobraćajnih nezgoda pokreću saobraćajno visoko-razvijene zemlje, koje uspešno upravljaju bezbednošću. Uspešno upravljanje bezbednošću ispoljava se uspostavljenim trendom smanjivanja broja stradalih u saobraćajnim nezgodama. Kako su ukupne prognoze nepovoljne, da će stradanja u saobraćaju “napredovati” na listi vodećih uzroka smrtnosti u svetu, nameće se logičan zaključak: zemlje u razvoju trebalo bi daleko više da posvete pažnju svim aspektima zaštite u saobraćaju, uključujući aktuelna pitanja zaštite zrtava saobraćajnih nezgoda.

Problem zaštite uokviren je odgovorom na jednostavna pitanja:

- Ko su žrtve saobraćajne nezgode?
- Kako žrtve doživljavaju “novonastalu situaciju”, nakon događaja nezgode?

Ostvarivanje zaštite zrtava saobraćajnih nezgoda podrazumeva u današnje vreme izvesne oblike koji prevazilaze okvire nadležnosti policije i osiguranja. Novi pogledi na ovaj problem ne znaju, ipak, da saobraćajna policija i nadoknada štete mogu računati sa manje obavezom u budućnosti. Naprotiv, snažniji su argumenti “o nizu zrtava” prilikom stradanja u saobraćaju. Argumentima se dokazuje, takođe, da izvesna događanja u momentu nezgode prate dugoročne i trajne posledice, pored dešavanja koja su evidentna za samu nezgodu. Osim toga, insistira se na adekvatnoj formulaciji propisa, u cilju izbegavanja konflikata između žrtve i kompanije osiguranja itd.

Ovo je kratak izvod aktuelnih zahteva koji razmatraju nadležna tela Ujedinjenih nacija⁴. Inicijativu su podstakla, zapravo, enormna stradanja u saobraćaju. Namera je, da se desavanja u saobraćaju obuhvate temeljnim međunarodnim aktom o zaštiti čoveka (“zaštita tela, od socijalnih i psihickih šteta”).

Nadalje, u trećoj od ukupno 5 grupa predloga za proširenje Povelje, formulisana je obaveza zaštite prostora na kome se dogodi saobraćajna nezgoda. Formulacija obuhvata “sigurnost i signalizaciju prostora da se spreči nastajanje daljih nezgoda i osiguranje dovoljnog međuprostora radi pružanja pomoći nesrećenom”.

Uz navedenih par primera, treba naglasiti da zahteve podržavaju opsežna istraživanja eminentnih institucija⁵, pa su utoliko ozbiljnija i sledeća upozorenja:

- prava žrtava saobraćajnih nezgoda povređuju se, gotovo po pravilu,
- povrede prava čine gotovo svi koji su pozvani da ostvare neku od funkcija u slučaju saobraćajne nezgode.

Moderna saobraćajna policija i efikasna nadoknada štete morace da nađu način da se prevaziđu evidentni problemi u ovoj oblasti. Za većinu problema morace, kako se čini, zajednicki da se potraze rešenja.

3. Relacija policija – osiguranje

Premisa je prevencije u bezbednosti saobraćaja, da saobraćajna policija i osiguranje pružaju dva od najmanje tri potrebna oslonca za stabilnu bezbednost. Prevencija se poevzuje sa zaštitom saobraćaja.

Svrishodnost menadžmenta bezbednosti drumskog saobraćaja posmatra se, opravdano, naspram efekata koji mogu da se ostvare u zaštiti saobraćaja. U kontekstu tog problema, vredno je saznati odgovore na pitanja: kako žrtve nezgoda i porodice žrtava doživljavaju “uskraćeni kvalitet življenja i životnog standarda?”

Posebno je bitno, kako će se saobraćajna policija i osiguranje odnositi prema problemu saobraćajne nezgode sveukupno, a ključna tačka problema su upravo odnosi prema posledicama odnosno postupanja naspram žrtava saobraćajnih nezgoda. Situacija koja nastaje neželjeno, ali i neočekivano za direktne aktere saobraćajne nezgode, ne bi smelo da nespremne zatekne i aktere, kao što su saobraćajna policija i osiguranje. Moderna

⁴ [Economic and Social Council, Economic Commission for Europe, Inland Transport Committee, UN Document TRANS/WP.1/1999/3](#)

⁵ Research into the principal causes of the decline in quality of life & living standards suffered by road crash victims and victim families. ISBN 2-940183-00-7 Publication FEVR (1997).

policija i osiguranje moraju racinati s tim, da je neminovno ustanovljavati novi kvalitet "posmatranja žrtava", sa napredovanjem koje ostvaruje savremeni motorni saobraćaj.

Susretanje saobraćajne policije i osiguranja ima svoju genezu, relacije se izgradjuju od pojave prvog automobila, verovatno, a sa pojavom prve saobraćajne nezgode – sasvim sigurno. Gde je kraj obaveza na relaciji policija - osiguranje, s obzirom na žrtve saobraćajnih nezgoda, teško je i nezahvalno prognozirati.

Predstava o saobraćajnoj nezgodi definisana je zakonom. Stvarni opis stanja i uzroka desavanja saobraćajnih nezgoda sadrzi dodatne poruke, ciji je smisao sledeci:

- Nezgoda je neplanirano dogadjanje, u lancu planiranih aktivnosti,
- nastaje usled nesavršenosti tehnike i delovanjem "spoljnjih uticaja", ali
- greske coveka su primarni uzrok, najcesce.

Protagonista dogadjaja je vozilo, automobil u najvećem broju slucajeva, ali se neposredna odgovornost utvrđuje u odnosu na coveka kao svesno bice. Poznata je premisa, da su naslozeniji uticaji, u preventivnom smislu - na coveka! Menadzment bezbednosti ne moze izbegavati odgovor na pitanja: kako i koliko negativna iskustva zrtava saobraćajnih nezgoda uticu na "raspolozenje" prema protagonistima prevencije, koliko je poljuljano poverenje rezultat sopstvenog doživljavanja ? Treba racunati sa ciframa direktnih ucesnika u saobraćajnoj nezgodi, koje se visestruko multipliciraju ako se uzmu u obzir i porodice zrtava. Nekoliko pokazatelja, u tom smislu, deluje porazavajuće! Uzorkom istrazivanja, koje je obuhvatilo 9 evropskih zemalja, sa priblizno 10.000 porodica, saznalo se sledece:

- Informisanost zrtava saobraćajnih nezgoda, o zakonskom pravu i organizaciji zastite, potpuno je neadekvatna.
- Potrebu za znacajnom emocionalnom, prakticnom i zakonskom zastitom pokazuje vecina zrtava i ostecenih porodica.
- Siroko je rasprostranjeno nezadovoljstvo krivicnim i gradjanskim sudstvom, zrtava i njihovih porodica.
- Nije ustanovljen zakonski osnov za umanjenu sposobnost kao dugorocnu posledicu povreda glave, koje su ceste.
- Zrtve i drugi sa kojima su povezani, cesto podnose ekstremne i dugotrajne psihicke patnje. Tokom vremena se patnje cesto povecavaju i prouzrokuju ozbiljna oboljenja, a ponekad vode i smrtnom ishodu.

Porazavajući je pokazatelj ispitivanja, da 90% porodica poginulih i 85% porodica onesposobljenih u saobraćajnim nezgodama smatra znacajnim, a polovinu cak dramaticnim, trajni pad kvaliteta zivljenja. Stavise, oko 50% unesrecenih porodica i 60 % onesposobljenih zrtava i njihovih porodica izjasnjava se da je pad zivotnog standarda dugotrajan, snazan, cak i dramatican.

4. Ključna pitanja prevencije saobraćajnih nezgoda

Primeri uspešnog i celishodnog programa prevencije rukovode se sledecim usmerenjima:

- a) "Coasts/Benefits" odnos,
- b) drustvena prihvatljivost,
- c) politicka prihvatljivost
- d) jednostavna institucionalizacija primene,
- e) ekonomska profitabilnost poslova bezbednosti saobracaja,
- f) ostali cinici.

Usmerenja su poredjana po redosledu znacaja i mogu se uvrstiti medju temeljne postavke u preventivnom inzenjerstvu.

Naredni primer odnosi se na menadzment bezbednosti. Ministarstvo transporta⁶, u primerenom vodicu za bezbednost saobracaja, poziva se na dokumente u kojima su ustanovljeni opsti principi menadzmenta bezbednosti saobracaja, potom se poziva na pravni akt o uslugama bezbednosti saobracaja i navodi da "programi obrazovanja, obuke i publikacija, sa semama inzenjeringa cine sastavni deo usluga". Preporucuje se kriterijum, da sluzbenik koji se bavi bezbednoscu sa punim radnim vremenom, bude ustanovljen na 50.000 stanovnika na podrucju, a inzenjer sa odgovarajucim delokrugom rada u bezbednosti saobracaja na 1.000 saobraćajnih nezgoda sa nastradalim⁷.

Nacionalna baza podataka o saobraćajnim nezgodama pominje se kao skup "podataka o nezgodama koji doprinose da se identifikuju problemi koje strategija bezbednosti mora da zahvati". Medju podacima koji su znacajni i evidentira ih policija, navode se "zapisi o okolnostima koje prate nezgodu, detalji o vozilima i uzrocima". Stratesko planiranje podrazumeva predhodno konsultovanje, na odredjenom nivou izvrsilaca poslova.

Detalj, koji je vec pominjan, a koji je takodje vazan za ovakav prikaz prevencije, potice iz materijala o pripremama za upravo okoncan srednjeročni Program prevencije u EU. "Prevencija postize stabilnost osloncem na tri tacke: na zastitu, odstetu i propagandu u saobracaju."⁸

Glavne premise, na kojima pociva osnova osiguranja i nadoknada steta, prate formalna kao i realna odredjenja karaktera nezelenog dogadjaja, s obzirom na sledece cinjenice:

- zbog saobraćajne nezgode nastaju gubici, troskovi i stete, koji se ne mogu uracunati u cenu troskova prevozenja,
- osiguranje se oslanja na vrlo osetljiv, materijalni momenat organizovanosti saobracaja i otuda potreba osiguranja da "traga" za optimalnim preventivnim inzenjerstvom,

⁶ UK March 2002., Department for Transport, *The Government's road safety strategy and casualty reduction targets for 2010*

⁷ UK Department for Transport, *A Road Safety Good Practice Guide*

⁸ Resolution of the 11 March 1998 of the European Parliament on the Commission's communication "Promoting road safety in the EU - the programme for 1997-2001".

- ugovaranje osiguranja, stetni događaj i individualna odgovornost za prouzrokovanu stetu ticu se istog, neposrednog ucesnika u saobračaju, po pravilu.

Efikasna zastita se odmerava naspram optimalnih gubitaka, troskova i steta, koje treba nadoknaditi u slucaju saobračajne nezgode. Faktor sa kojim se mora racunati, u buducnosti, jeste povecanje zastite zrtava saobračajnih nezgoda, u razlicitim oblicima.

Bezbednost saobračaja postaje oblast u kojoj ce igrati sve vecu ulogu menadzment bezbednosti . Uloga “vodjenja i usmeravanja”, koja pripada menadzmentu⁹, proistekla je iz stvarnih potreba za prosperitetni razvoj prevencije. Kako pokazuju iskustva, menadzment ustanovljava, primenjuje i unapredjuje procedure, kriterijume i standarde. Stvarne, svakodnevne potrebe, za siguran nastup nadoknade stete povodom stetnog događaja, ustvari su veoma bliske, odnosno istovetne su sa instrumentima menadzmenta u bezbednosti saobračaja.

Nije pitanje opredeljenja, da li nadoknada stete “zeli” da se rukovodi nacelima kojim se rukovodi organizovana zastita u saobračaju. Osiguranje, ukljucujuci i nadoknadu stete, jeste sastavni deo zastite saobračaja. Blize opredeljenje ove oblasti zastite saobračaja jeste, da realizuje jednu od veceg broja zastita u saobračaju. Samo u tom segmentu je nadoknada stete vise upucena na zrtve saobračajne nezgode. Medjutim, interes za procedure, kriterijume i standarde, niti jeste, niti moze biti izvan izvesnih okvira. Okviri se ustanovljavaju prema zajednickom i jedinstvenom interesu zastite saobračaja.

5. Saobračajno-policijski menadzment

Reforma policije zavredjuje paznju strucne, kao i sire javnosti. Paznja strucne javnosti se usmerava na pojedinosti koje odrazavaju karakter promena, s tim sto je prirodno da strucna javnost konzumira i one aspekte koji interesuju najsiru javnost. Eklatantan je primer osiguranja, kao oblasti koja je kompatibilna zastiti saobračaja posredstvom saobračajno-policijskih usluga.

Izlaganje dotice odnose na relaciji policija – osiguranje, u sklopu sireg prikaza predstave o prevenciji saobračajne nezgode. Cilj odabranog primera jeste, da pokaze kako treba da funkcionisu neke od relacija, koje su veoma vazne za unapredjivanje bezbednosti drumskog saobračaja.

Evidentna je potreba da promene, bilo u oblasti osiguranja u saobračaju, ili u domenu saobračajne policije, na primer, odgovarajuce prihvate oba partnera. U tom smislu, saobračajno-policijskom menadzmentu pripada znacajna odgovornost, u okvirima kompetencija menadzmenta. Posebno znacajan element brojnih relacija, policije i

⁹ *A Road Safety Good Practice Guide, (2.) Local arrangements, liaison and consultation, Management of safety*

osiguranja, na koji treba da usmere paznju oba subjekta jeste kompleks pitanja zastite (i odstete!) “zrtava” saobraćajnih nezgoda.

Nacelno posmatrajuci oblast saobraćaja, lista pitanja koja pripadaju saobraćajno – policijskom menadzmentu prosiruje se, u zavisnosti od struktuiranja celine menadzmenta bezbednosti drumskog saobraćaja.

Reforma Ministarstva unutrasnjih poslova obuhvata postojeću liniju poslova bezbednosti saobraćaja, uporedo sa drugim kljucnim oblastima rada Ministarstva. Metodologija po kojoj je pripreman celokupni projekat¹⁰ je jednoobrazna. Dinamika realizacije, po kljucnim oblastima, verovatno je medjusobno uslovljena. Sasvim je izvesno, medjutim, da fizionomiju saobraćajne policije u buducem vremenu odredjuju: vizija, ambicije i strateski ciljevi koji pripadaju specifichnoj kljucnoj oblasti rada Ministarstva. Sadrzaji, po ova tri odredjenja, saglasni su sa medjunarodno prihvacenim principima, u visokom stepenu.

Elementarna poruka je, da policija aktivno sudeluje u upravljanju bezbednosti saobraćaja. Konsekvence takvog, globalnog stava, su u daljoj razradi saobraćano-policijskih usluga i odredjenju kljucnih zadataka saobraćajne policije. Obavezujuca komponenta je, da se uvaze principi na kojima pociva integracija i ostvarivanje regionalnih programa prevencije.

Uvodjenje pojma “saobraćajno-policijskih usluga” predstavlja novinu, u odnosu na klasicnu predstavu o poslovima i ovlasenjima. Promene nisu formalne. Svaka usluga, kao i svaki zadatak policije u pruzanju usluga, proveravaju se posredstvoma kategoraja “vtrednosti” i “indikatora”. Znaci, smisao pruzanja usluge i efekat postavljenog zadatka mere se pojedinačno, prikladnim izmeriteljima, na skali vrednosti usluga odnosno zadataka.

Nove metode u saobraćajnoj policiji treba da zazive oslanjajuci se na normativna akta i na interno uredjenje materije. Evidentirane su potrebe izmena, dopuna ili donosenja novih akata. U internom uredjivanju, sagledane su potrebe standarda procedura i razrade metodologije. Prirodno je da upravo takve pojedinosti mogu da uticu na desavanja u delu nadoknada steta, u oblasti osiguranja. Projekt Reforme Ministarstva otvara mogucnost da subjekti izvan policije ucestvuju u finansijskoj konstrukciji i drugim oblicima zajednickog rada, na odgovarajucim materijalima.

Sema organizacije Ministarstva unutrasnjih poslova donosi promene u delu evidentiranja vozaca i registracije vozila. Obavljanje ove policijske nadleznosti se preusmerava ka tzv. “informacionim i telekomunikacionim sistemima”. Integracija baza podataka o gradjanima otvara nove mogucnosti povezivanja sa evidencijama prekrasaja u saobraćaju, na primer, sto je jedna od intencija u upravljanju bezbednosti i unapredjenja prevencije saobraćajnih nezgoda.

¹⁰ Izradom dokumenata za reformu Ministarstva unutrasnjih poslova Srbije upravljao je Danski centar za ljudska prava

Literatura:

1. Economic and Social Council, Economic Commission for Europe, Inland Transport Committee, **UN Document TRANS/WP.1/1999/3**
2. Research into the principal causes of the decline in quality of life & living standards suffered by road crash victims and victim families. ISBN 2-940183-00-7 Publication FEVR (1997).
3. UK March 2002., Department for Transport ,*The Government's road safety strategy and casualty reduction targets for 2010. (internet prezentacija)*
4. Resolution of the 11 March 1998 of the European Parliament on the Commission's communication "Promoting road safety in the EU - the programme for 1997-2001". (Text by: Dr. O.Arnaud MD; Dr. P. Telles de Freitas MD; Dr. V. Theodorou MD; J. Stroop; Prof. J. de Kroes; Prof. M. Haegi)

Џон Слејтер, ОЕБС СЦГ- Одељење за спровођење закона СТРАТЕШКО ПЛАНИРАЊЕ И РЕФОРМА ПОЛИЦИЈЕ¹

Резиме: У овом раду се указује на значај стратешког планирања у великим организацијама, као и оним које спроводе обимне реформе, да би се процес промена ускладио са постојећим и редовним радним обавезама, искористиле све могућности побољшања и избегле препреке. Стратешко планирање представља напор на планирању реализације потребних промена узимајући у обзир све унутрашње и спољашње чиниоце промена. Полази се од сагледавања стања и анализе предности и слабости организације, а затим сагледавају могућности и опасности уз додатну процену ризика. Мора се узети у обзир и ограниченост ресурса и одредити приоритети, донети стратешки и акциони план, дефинисати циљеви усмерене на остваривање приоритета и задаци за њихово остварење, као и носиоци тих задатака и средства за њихову реализацију. Посебан значај има комуницирање, односно информисање.

Кључне речи: стратешко планирање, SWOT анализа

Због чега је потребно?

У великим организацијама, као и онима у којима се спроводе обимне реформе и промене, често није лако постићи и редовно одржавање организације и спровођење реформи у исто време. Као резултат овога често се дешава да спровођење промена траје исувише дуго и да резултат на крају не буде оно што јесте потребно, него оно што је било потребно у време када је процес промена започео, месецима или чак годинама раније.

Поред тога, у великим организацијама се промене ретко одвијају глатко и по предвиђеном плану. Постоји много спољашњих и унутрашњих чинилаца који утичу на тај процес или га ометају, због чега долази до одлагања, конфузије и неефикасности у раду. Полиција не сме да стопира своје редовне послове како би спровела промене у својој организацији, она и даље мора да се свакодневно бави редовним, али често врло непредвидљивим задацима. Стога се процес спровођења промена мора ускалдити са постојећим и редовним радним обавезама.

Из овог, такође, произилази да мора да се постигне договор о томе шта је реално изводљиво, а шта није. Могућности за побољшање, или препреке које могу довести до застоја у раду, се морају благовремено идентификовати, како би било довољно времена за планирање и спровођење одговарајућег одговора. То се може упоредити са управљањем једним великим и тешким теретним бродом – да би се избегла подводна стена, промену курса треба извршити благовремено и много пре него што брод наиђе на стену, а за то је потребно имати прецизне мапе и радарску опрему, да бисмо знали унапред шта нас чека.

Постојање детаљних планова, направљених тако да буду изводљиви и да се у њима реално сагледавају сви чиниоци који утичу, или ће утицати, на рад полиције, ће омогућити увођење, као и спровођење промена у раду на најоптималнији најуспешнији начин и, надамо се, са минималним прекидима.

Шта се дешава ако нема стратешког плана

Особље у организацији је у стању да се носи са конфузијом у обављању послова само до једне одређене границе, а да то не утиче на њихову ефикасност у раду.

¹ Овај рад је настао на бази предавања које је господин Џон Слејтер (John Slater), стручни саветник у Одељењу за спровођење закона при ОЕБС за СЦГ, Београд, одржао...

Промене са собом увек носе одређену дозу конфузије, зато што се уводе нове радне процедуре, нова правила, нови људи, ново окружење, непредвидљива одлагања и много непознаница.

Што више резервних капацитета постоји у једној организацији која се упустила у процес реформе, то се она у мањој мери суочава са неочекиваним елементима. Што је више направљених стратешких планова, то се они мање ремете услед неочекиваних елемената.

Ако конфузија и неочекивани захтеви с којима се суочавамо достигну један одређени ниво, то ће довести до настанка кризне ситуације. Проблем у раду полиције представља чињеница да су многи високи руководиоци у структурама МУП-а изградили своје каријере управо на способности да контролишу и решавају кризне ситуације, тако да се може десити да заправо постоји жеља за стварањем кризних ситуација и убудуће, зато што такви руководиоци виде у таквим условима прилику за напредак у својој каријери. Међутим, чињеница је да је руковођење у кризној ситуацији неефикасно, неекономично и деструктивно.

Постоје многе могућности-прилике које полиција може да искористи за себе, али да би се те прилике правилно искористиле потребно имати претходно испланиране адекватне одговоре. Често се дешава да се нека прилика пропусти због тога што се није благовремено испланирало како би се нека таква прилика могла најбоље искористити. Благовремено уочавање могућности-прилика захтева постојање система преко којих ће се те прилике идентификовати, као и планова за вршење неопходних припремних радњи, тако да се има довољно времена да се на њих реагује на прави начин.

Ако се деси да се нека добра прилика за акцију пропусти и да је то свима очигледно, то доводи до опадања поверења у старешине. Поред тога, у ситуацији када је међународна помоћ неопходно потребна, а страни донатори примете да се њихова новчана помоћ узалудно расипа, реално је очекивати да они убудуће своја средства више неће усмеравати овамо него негде другде.

Шта је то стратешко планирање?

Најкраће речено, стратешко планирање је „уметност могућег“. Након што прво јасно одредимо визију или договор око тога шта желимо да направимо од наше организације, уследиће стратешко планирање као напор на планирању реализације потребних промена, узимајући у обзир све унутрашње и спољашње чиниоце и утицаје. Иако цео процес звучи компликовано, он се заправо може поделити на низове једноставних и логичних процеса.

Анализа окружења (environmental scan)

Овај процес подразумева истраживање свега што се тренутно дешава, што ће се десити или ће се вероватно десити како у оквиру организације, тако и у земљи, у региону и целом свету, са посебном пажњом усмереном на то какве ће то последице имати на рад полиције, било да оне буду позитивне или негативне. Нека од ових питања ће бити лако уочљива (нпр. нови закон о полицији или неки велики спортски догађај), а друга можда неће бити тако очигледна (нпр. скупштински избори, промене у структури становништва, нова научна достигнућа).

SWOT анализа

Након што смо утврдили постојеће трендове, потребно је направити анализу тога на који начин и за које веме ће они утицати на рад полиције. За то се користи

метода тзв. SWOT анализе. SWOT су прва слова четири димензије које се сагледавају – предности (*strengths*), слабости (*weaknesses*), могућности (*opportunities*) и опасности (*threats*). Овом методом у случају полиције могуће је појединачно сагледати следеће ставке: постојеће предности које полиција има у решавању неког конкретног проблема, постојеће слабости које могу отежати решавање тог проблема, затим које могућности за напредак се указују (или ће се указати), а које се дају искористити, и на крају, које опасности се указују или ће се указати, а које могу искомпликовати решавање проблема.

Важно је при том реално сагледати обим и важност предности и слабости које смо идентификовали. Што се тиче могућности и опасности, будући да није увек сигурно да ли ће се оне остварити, за њих је потребно извршити додатне анализе.

Процена ризика

Могућности, као и опасности, су они догађаји и трендови који могу наступити, али није сигурно да ће се десити. Неки од тих догађаја се могу дешавати често, а неки ретко. Неки од њих могу бити озбиљнији а неки мање озбиљни. Стога је потребно извршити њихову квантификацију, то јест процену последица које овакви догађаји могу изазвати, те учесталост њиховог појављивања. На основу тога стичемо јаснију слику о обиму поремећаја које такви догађаји могу представљати за рад полиције, о новим захтевима који се могу поставити пред полицију, тако да високо руководство у Министарству може на основу ових анализа да донесе одлуку о даљем поступању – да ли ће се такви догађаји занемарити, или ће им се активно супродствити, или ће се они заобићи.

Овакву процену треба спровести за сваки поједини проблем који се идентификује. Из такве процене ризика ће онда произаћи ужи списак проблема који се морају решавати, и, с друге стране, списак могућности/прилика које вреди искористити.

Наравно да полиција, због ограничених средстава на располагању, не може да се у свом раду посвети решавању свих идентификованих проблема, па је стога неопходно да се донесе тешка одлука о избору приоритета. У демократском друштву, важно је да свој допринос у овом процесу одређивања приоритета да и шира јавност. Али треба имати у виду да је познавање које шира јавност има о техничким и правним аспектима полицијских послова врло ограничено, тако да од грађана треба тражити да дају своје мишљење само о томе које коначне резултате они очекују од полиције, а не о томе које активности полиција треба да предузима у свом раду.

Консултације

Ако стратешко планирање схватимо као уметност могућег, онда у одређивању приоритета морамо узети у обзир ограничене ресурсе које имамо на располагању. Ово значи да је, пре него што се донесе коначна одлука о приоритетима, потребно претходно извршити интерне консултације на највишем нивоу у оквиру Министарства. Такође се морају извршити консултације и са политичким структурама које доносе одлуку о одобравању буџета за МУП, као и са представницима међународне заједнице који финансирају рад на овим приоритетима, или су потенцијални донатори за такво финансирање.

Полиција мора саслушати и мишљења и ставове бирачког тела, ако желимо да рад полиције буде заснован на демократским принципима. Овде треба имати на уму да се целокупна јавност не може посматрати као носилац једног јединственог става. Стога

је врло значајно сагледати ставове мањинских заједница, интересних група, као и организација које представљају одређене друштвене групе.

Сва ова мишљења и ставове треба размотрити, и након тога се, на највишем нивоу Министарства, доноси коначна одлука о стратешким приоритетима.

Писање стратешког плана

Уобичајено је да стратешки план постоји на четири нивоа. За сваки од ових нивоа се прави посебан докуменат и често заправо ни не постоји један једини докуменат који обухвата све нивое.

Као прво, мора да постоји дефинисана стратегија. Овде треба да се наведе „визија“ о раду Министарства, као и један општи преглед свих начина на које ће та визија да се спроведе у дело, а то је углавном реализацијом стратешких приоритета који су раније утврђени.

Друго, мора да постоји акциони план. Овде се сваки од дефинисаних стратешких приоритета разматра појединачно и за сваки од њих се наводи списак циљева које припадници Министарства треба да постигну у циљу остваривања датог приоритета. Поред тога у акционом плану су дефинисане и радње које ће Министарство предузети по питању оних проблема који су идентификовани као значајни, али нису утврђени као приоритети. Иако се решавању оваквих проблема не приступа као приоритету, за њих ће такође бити потребно ангажовање у одређеном обиму. Многи од оваквих проблема се успешно могу решавати на локалном нивоу, са или без додатних средстава. За неке од њих ће бити потребно редовно праћење стања, како би се утврдило да ли су додељени адекватни ресурси за њихово решавање. Такође, овакви проблеми се могу у наредним стратешким плановима одредити као приоритети, ако се за тим укаже потреба.

Циљеви које одређујемо морају бити: конкретни; мерљиви; достижни; за њих морају бити обезбеђени адекватни ресурси; и коначно они морају бити правовремени. Циљеви морају бити тако формулисани тако да је недвосмислено наведено ко ће да ради шта, уз помоћ којих средстава и у ком временском року. Треба се постарати да сви циљеви које дефинишемо буду усмерени на остваривање приоритета.

На крају, дефинисане циљеве треба разбити на низове радних задатака које треба задати конкретним појединцима и задужити их за њихову реализацију, јер се на тај начин максимално увећава шанса да ће ти циљеви бити успешно постигнути. Опет се треба постарати да сви дефинисани радни задаци воде ка коначном остваривању приоритета.

Поред ова четири основна нивоа, мора да постоји и систем за праћење напретка и процену постигнутих резултата у односу на жељене резултате. Ово није увек једноставно. На пример, рецимо да као приорите одредимо смањење стопе провала и крађа, а као један од циљева за постизање тог приоритета одредимо повећање броја ухапшених провалника. Међутим, може се десити да се у истом временском периоду број провала и крађа повећа, тако да реално гледано иако смо повећали број ухапшених провалника (дакле дефинисани циљ је постигнут), у глобалу то не води остварењу приоритета, тако да ће бити потребно да се изврши ревизија плана и да се редифинишу циљеви, иако је претходно зацртани циљ постигнут.

Такође, постоји читав низ задатака техничке природе везаних за руковођење пројектом који се морају испунити како би се благовремено обезбедила додела одговарајућих средстава одговарајућим људима са одговарајућим способностима, у циљу испуњавања задатака.

Комуникација (информисање) је такође обично важно. Руководиоци на свим нивоима се морају редовно обавештавати о напретку. Финансијери приоритета ће, такође, желети да знају када треба да доделе средства као и шта се тим средствима постиже; јавност ће захтевати да буде информисана не само о постигнутом напретку у решавању приоритета, него и о предузетим мерама по питању проблема који нису добити статус приоритета, поготово ако су то проблеми који се тичу њих директно.

Кратко речено, никоме није пријатно кад се суочава са много непознаница, а реформе и промене нужно са саобом носе непознанице. Што више и детаљније планирамо и организујемо, као и информишемо оне на које цео процес утиче, смањуемо број непознаница, чвршће владамо ситуацијом и увећавамо наше шансе за успех.

ПОЛИЦИЈСКО ОБРАЗОВАЊЕ И ОБУКА У КАНАДИ¹

Резиме: Након општих података о Канади и организацији полиције у овој земљи наводе се услови за приступање полицијској служби и најзначајније институције задужене за полицијско образовање и обуку. Описују се детаљније Национална полицијска школа Квебека, Канадски полицијски колеџ и Канадска јединица за обуку полиције.

Кључне речи: полиција, образовање, обука, Канада, Национална полицијска школа Квебека, Канадски полицијски колеџ, Канадска јединица за обуку полиције

1. Општи подаци

Канада је, после САД највеће држава Северне Америке. Простире се на укупно 9.970.610 квадратних километара. Земља је подељена на укупно 13 области. Број становника је око 31 милион, а густина насељености свега 3,1 становника на квадратни километар. Становништво је углавном европског порекла, претежно енглеског (40%) и француског (27%). Званични језици су енглески и француски, а говоре се још немачки, шпански, украјински, италијански, кинески и језици домородачког становништва. Доминанта религија је хришћанство у католичкој и протестантској варијанти. Са националним дохотком по глави становника од преко 20.000\$ Канада спада у ред високоразвијених земаља.

Канада је конфедерална држава и парламентарна демократија. Независност од Уједињеног Краљевства је стекла 1867. године. Федерални парламент има Сенат са 106 чланова које поставља генерални гувернер на захтев председника владе, и Доњи дом са 295 изабраних чланова. Председник владе је лидер најјаче политичке партије у парламенту. Монарх Уједињеног Краљевства је шеф државе и представља га генерални гувернер и краљевски савет. Сваки премијер провинције је лидер партије која је доминантна у парламенту провинције. Парламент провинције има административну и легислативну власт у области образовања, закона који се односе на својину и област медицинских установа.

2. Организација канадске полиције

Одговорност за одржавање реда у Канади подељена је између федералних, провинцијских (регионалних) и општинских власти. Сагласно канадском уставу федералне и провинцијске владе деле одговорност за полицију, док се само пружање полицијски услуга обавља првенствено на општинском нивоу. Британски северно амерички закон из 1876. даје сваком нивоу власти надлежност и над полицијским снагама, док федералном парламенту поверава законодавно уређење кривичног поступка и кривичног права, те законе из области полиције, односно оне који обезбеђују "мир, ред и добру владавину у Канади". Овај закон овлашћује регионалне владе да донесу законе којима се уређује обезбеђивање правде. Област грађанског и кривичног правосуђа у провинцијама, укључујући и одговорност за полицијске снаге спада у јурисдикцију провинција. Зато већина полицијских снага има паралелну одговорност у односу на мноштво тела која утврђују политику, што обично укључује локалне супервизоре, власти широм провинције и, као у случају Краљевске канадске коњичке полиције (Royal Canadian Mounted Police - RCMP), Генералног тужиоца Канаде.

¹ Рад је настао у оквиру активности на истраживачком пројекту *Обука и школовање професионалних припадника полиције* који се реализује у оквиру Програма развојно-истраживачког рада ВШУП за потребе МУП за период 2001-2004. година.

Краљевска канадска коњичка полиција као национална полицијска служба, обезбеђује федералне, националне и међународне полицијске услуге и такође обезбеђује ове услуге у одређеним провинцијама, па и општинама, на основу посебних уговора склопљених са регионалним, односно локалним властима. Федералне полицијске услуге укључују примену федералних закона у свим провинцијама и територијама. Прецизније, ове услуге обухватају, поред осталог организовани криминалитет, кријумчарење дроге и кажњива дела из области царинских и имиграционих закона. РЦМП такође обезбеђује и заштиту објеката у федералној надлежности.

Као специфичан пример организације полиције на регионалном нивоу може послужити покрајина Квебек. Ова покрајина не користи полицијске услуге РЦМП, већ њих обезбеђује полицијска агенција *Безбедност Квебека* (Sûreté du Québec- SQ) која за свој рад одговара министру за јавну безбедност Квебека (ministère de la Sécurité publique du Québec). Међутим, Краљевска коњичка полиција је одговорна за објекте под федералном јурисдикцијом као што су аеродроми, међународна државна граница и федералне зграде које су налазе у провинцији.

Полиција Квебека основана је 1870. године и представља једину полицијску службу која има надлежност у целој провинцији са доста широким мандатом. Она интервенише на свим нивоима и у свим секторима јавне безбедности, укључујући и свакодневно непосредно обављање основних полицијских послова у општинама које ова полиција опслужује, мере везане за безбедност саобраћаја и локалне односно регионалне криминалистичке истраге. Као регионална полицијска снага Безбедност Квебека одржава јавни ред и мир широм Квебека и штити животе, безбедност и основна права грађана и њихову имовину. Сем тога помаже другим полицијским снагама, координира веће полицијске операције, доприноси интегритету владиних институција и обезбеђује безбедност транспортне мреже под јурисдикцијом Квебека.

У обављању својих задатака ова регионална полиција ослања се на активно и континуирано учешће целе заједнице. Она промовише прихватање радних концепата, приступа и метода који се заснивају на подељеној одговорности и сарадњи у циљу успостављања равнотеже између обавеза утврђених законом и потреба јавне безбедности. Ангажована је у сталном дијалогу са заједницом, што је кључни предуслов за потпуно остваривање њеног законског и друштвеног мандата. Приступ познат као "полиција у заједници" централни је за све интервенције полиције Квебека. Осигурање безбедног и мирног окружења заснива се на пет принципа:

Присуство полицајаца у породицама - полицајци који раде у патрони, као и они који се баве истрагама дугорочно се распоређују на одређен географски простор чиме се успостављају и јачају везе са локалним становницима и њиховим представницима.

Консултовање са клијентима - Кроз стални процес консултација полиција утврђује очекивања и потребе јавности, прима захтеве од комитета за јавну безбедност² који су образовани у општинама.

Квалитет услуга - Безбедност Квебека чини све што је могуће да обезбеди доступне и квалитетне услуге. Тако становници могу у било које доба да дођу у полицију и затраже одређену услугу или информацију.

Партнерство са јавношћу - Укључивање заједнице промовише одржавање јавне безбедности кроз дељење одговорности између полиције, грађана и других агенција у заједници.

Решавање локалних проблема јавне безбедности - Сарадња јавности у идентификовању проблема јавне безбедности, анализирање њихових узрока и тражење решења омогућава да се многи локални проблеми који брину становнике разреше.

Економска и политичка промишљања и потребе за проширењем капацитета и степена специјализације полицијских служби диктирале су стапање полицијских служби у Квебеку. Закон о полицијској организацији усвојен јуна 2001. године предвиђа нови метод распоређивања полицајаца у овом региону. Он дефинише нивое услуга које обезбеђује свака полицијска служба и утврђује нову

² Локални комитети се састоје од полицајаца-припадника Безбедности Квебека и изабраних општинских представника одговорних за спровођење уговора, односно аранжмана о обављању полицијских послова од стране Безбедности Квебека за рачун општине.

распделу одговорности између полиција целог Квебека. Многи полицајци који су сада део општинских полицијских снага биће интегрисани у Безбедност Квебека у 2003, тако да ће ова полиција имати око 5000 полицајаца и 1600 цивилних службеника.

У оквиру свог мандата Безбедност Квебека обезбеђује опште, специјализоване и услуге широм провинције.

Опште услуге - Безбедност Квебека врши полицијске послове, спровођење превентивних мера и истрага у многим општинама.

Специјализоване услуге - Безбедност Квебека такође истражује озбиљне, сложене и серијске злочине, као што су кривична дела против лица, имовине и економска кривична дела. Бави се злочинима повезаним са дрогом, кријумчарењем, коцком и обавља услуге тајног надзора и обезбеђује експертизу у саобраћајним несрећама и увиђајима.

Услуге широм провинције - Координира истраге у области организованог криминала и одржава, односно успоставља ред током неуобичајених догађаја, интервенише у случајевима талачких ситуација, истраживачким и спасилачким мисијама. Захваљујући високообученим полицајцима и цивилним службеницима, и високим технологијама даје кадровску и технолошку подршку локалним полицијама у истрагама кривичних дела, примени ванредних мера итд.

3. Полицијска обука

Полицијске службе Канаде утврдиле су минимум услова које кандидати за полицајце морају да испуњавају³

канадско држављанство или одобрен боравак у Канади
добар карактер и навике
неосуђиван за кривична дела
физичка и ментална способност за обављање послова полицајца
најмање 18, односно у неким провинцијама 19 година старости
поседовање важеће возачке дозволе

Свака провинција утврђује ниво образовања које морају да имају кандидати. Многе предвиђају само диплому средње школе, а друге и неке облике образовања и специјализоване обуке након завршене средње школе.

Најзначајније установе за образовање и обуку полиције у Канади су:

Атланска полицијска академија (Atlantic Police Academy)

Национална полицијска школа Квебека (École nationale de police du Québec)

Институт за правду Британксе Колумбије (Justice Institute of British Columbia)

Полицијска академја за напредну обуку Северног Онтарија (Northern Ontario Police Academy for Advanced Training)

Полицијски колеџ Онтарија (Ontario Police College)

Одсек за полицијску обуку канадске Краљевске коњичке полиције (RCMP DEPOT)

Полицијски колеџ Саскачевана (Saskatchewan Police College)

Као облик сарадње и координације рада полицијских образовних установа формирано је *Канадско удружење полицијских едукатора (Canadian Association of Police Educators- CAPE)*. Ради се о националној асоцијацији основаној у циљу промовисања и унапређења квалитета полицијског образовања кроз међусобно дељење проблема и успеха, развијање најбоље праксе и истраживање нових метода у образовању полиције чиме даје подршку својим члановима полицајцима,

³ Овај минимум услова незнатно варира од једне до друге провинције.

инструкторима и институцијама. Удружење одржава редовне годишње састанке. На нивоу неких канадских провинција постоје сличне регионалне асоцијације.

У провинцији Квебек основна полицијска обука на нивоу колеџа се комплетира практичном обуком на *Националној полицијској школи Квебека (École nationale de police du Québec - ÉNPQ)* која је такође задужена и за основну обуку за истраге и за менаџмент. Полицијске службе могу саме да обезбеде курсеве за усавршавање или да се ослоне на ÉNPQ која нуди неколико врста обуке.

У Квебеку 10 колеџа обезбеђује обуку у теоријским и практичним основама обављања полицијских послова. Трогодишњи програм који води до дипломе колеџа за студије полицијске технологије нуди се већ преко 30 година без накнаде за школарину. Програм покрива општу обуку полицијских регута и стицање знања, способности и вештина неопходних за обављање полицијског посла (криминологија, комуникације, право, социологија, психологија, дефанзивна возња и физичке интервенције).

Национална полицијска школа Квебека - ÉNPQ

Национална полицијска школа Квебека - ÉNPQ основана је у септембру 2000. године на основу Закона о полицији, а уместо до тада постојећег Института за полицију (Institut de police du Québec). Ова школа је комбинација истраживачке установе и интегрисаног полицијског центра за обуку који је део тренинг континуума.

Она обезбеђује основну полицијску обуку која оспособљава за ангажовање у патролном раду, истрагама и полицијском менаџменту, као и облике стручног усавршавања уз рад. За пријем на ову школу кандидати морају да заврше програм колеџа из области полицијске технологије. Наиме, Закон о полицији утврђује да је предуслов за пријем у полицијске службе Квебека поседовање дипломе ÉNPQ за полицијско патролирање. У оквиру овог тренинга полицајци се оспособљавају за будући посао у виртуелној полицијској станици. Организација, хијерархија, операције и управљање овом станицом личе на оне у стварној полицијској станици. Обављање професионалних дужности помаже бољу интеграцију знања стечених на колеџу и омогућава полицијским регутима да уче и у пракси примењују различите технике интервенције.

ÉNPQ, поред тога што нуди усавршавање примерено потребама различитих полицијских организација, може овластити колеџе, универзитете или полицијске организације да дизајнирају или спроводе курсеве за обуку. Такође, школа може одобрити активности екстерне професионалне обуке и може закључити уговоре са истраживачима, експертима или образовним и истраживачким институцијама који су од значаја за остваривање мисије ÉNPQ. Школа даје и савете који се односе на професионалну обуку полицијским службама и удружењима у којима су њихови представници. ÉNPQ развија сарадњу између установа које се баве полицијском обуком. Коначно, она може уз заједничку ауторизацију министра образовања и министра јавне безбедности развити и понудити професионалне програме обуке на нивоу колеџа, односно на нивоу универзитета.

ÉNPQ је већ успоставила сарадњу са неколико универзитета у Квебеку и нуди низ програма:

сертификат за полицијски менаџмент (од 1978)

кратки програм из полицијског менаџмента (18 кредита)

сертификат из менаџмента за биро за истраге

универзитетску диплому из области јавне безбедности (програм је још у фази развоја)

Школа обезбеђује и експертизу и на међународном нивоу. У оквиру школе постоји комисија за обуку и истраживања која саветује Управни одбор. Полицијске организације морају сачинити план професионалне обуке, ажурирати га и једном годишње достављати школи.

Услед партнерства са колецима, програма заснованих на приступу који води рачуна о компетентности, стратегије виртуелног учења, укључивања интердисциплинарних тимова и форме и садржаја обуке школа је стекла репутацију једне од најбољих школа за основну обуку полиције у свету.

Мисија ÉNPQ

Мисија школе, као истраживачког и интегрисаног полицијског тренинг центра, је да обезбеди адекватност, квалитет и кохерентност свих активности повезаних са полицијском обуком.

Школа има одговорност пре свега за обезбеђивање основне обуке која омогућава приступ пословима полицијског патролирања, полицијских истрага и функцијама полицијског менаџмента, али и за обуку која се остварује као део програма који води до дипломе студија колеца или сертификату студија колеца из области полицијске технологије.

Поред тога, путем професионалних програма обуке школа нуди обуку за усавршавање у оквиру службе која је тако дизајнирана да задовољи потребе различитих полиција.

Школа, такође, има мандат да спроводи истраживања по наруџби и студије из области повезаних са полицијским послом, а која могу имати утицај на полицијску обуку и да објављује и дисеминује резултате.

Школа може такође верификовати активности обуке које су биле развијене изван ње, а које би могле бити укључене у њене програме или добити њену акредитацију.

Школа саветује полицијске организације и асоцијације у којима су њихови представници, у вези питања професионалне обуке. Она такође подстиче сарадњу између различитих институција које нуде полицијску обуку и о томе обавештавају министра јавне безбедности.

Школа може уз заједничку ауторизацију министра образовања и министра јавне безбедности под условима које они утврде, развити и понудити професионалне програме обуке на нивоу колеца, односно на нивоу универзитета.

Школа подстиче, олакшава и планира размену експертизе са особама или телима изван Квебека и, посебно, подстиче партиципацију експерата из Квебека у међународној размени мисије полицијске обуке.

Вредности

Остварујући своју мисију и путем управљања, школа заговара усвајање и поштовање следећих вредности:

етичко понашање,

оријентацију ка корисницима,

квалитет услуга,

иновације и

тежња ка одличности и тимском раду.

Кадрови

Преко 350 људи, укључујући полицајце и цивиле (еквивалент 170 запослених са пуним радним временом), чине школско особље.

Особље из Безбедности Квебека, градска полиција Монреаља (Service de police de la Ville de Montréal), и различите општинске полицијске организације Квебека чине полицијски део особља. Полицајци се регрутују од стране школе кроз сложен селекциони процес и ангажују се по уговору уз сагласност њихових послодаваца. Цивилни специјалисти из различитих области дају подршку полицијским инструкторима. Саветници за образовање, психолози, правници, глумци и експерти у гађању, војњи, техникама физичких интервенција и одржавања физичке кондиције чине нуклеус експертизе суштински за обезбеђивање мисије школе. Административно особље комплетира тим и обезбеђује дневну подршку школским активностима.

Сваки програм обуке има три нивоа:
основни,
напредни и
тренинг у оквиру службе

Основи програм из патролирања обезбеђује основне вештине у овој области полицијског рада и представља предуслов за радно место полицајца у патроли. Напредна обука је дизајнирана да унапреди ове или развије специјализоване вештине у овој области полицијског рада. Тренинг у оквиру службе покрива све активности дизајниране да олакшају интеграцију полицајца у полицијску организацију којој полицајац припада и омогућава му да обавља полицијски посао у оквиру полицијске организације на хармоничан и функционалан начин.

Центар за интеграцију и дифузију истраживања полицијских активности (Centre d'intégration et de diffusion de la recherche en activités policières - CIDRAP)

Закон о полицији утврђује у оквиру мандата школе, поред обављања студија и спровођење истраживања из области које су повезане са полицијским послом и повратно утичу на полицијску обуку. Школа такође мора да објављује и дистрибуира резултате истраживања пре свега у оквиру безбедносне, односно полицијске заједнице.

До недавно већина истраживања полицијских активности у Квебеку била је предузимана од стране великих полицијских организација и неких универзитета уз лимитирану дистрибуцију резултата изван ових институција и оквира. Установљавање Центра за интеграцију и дифузију истраживања полицијских активности требало је да задовољи ове потребе у примењеним и основним истраживањима које су исказивале све полицијске организације у Квебеку, проследи акумулирани материјал у ове области и истраживања вишег нивоа и од ENPQ створ и авангардни школски и истраживачки амбијент препознатљив у међународним размерама.

Канадски полицијски колеџ

Канадски полицијски колеџ је центар за професионално образовање припадника канадске и међународне полицијске заједнице. Образовне услуге се нуде преко: Центра за полицијске руководиоце - центра за перманентно образовање и учење за полицајце и Школе за полицијске науке - центра за напредне облике обуке и специјализована подручја полицијске делатности.

Центар за полицијске руководиоце се налази у кампусу поред Отаве и нуди високоинтерактивно окружење. Овај центар изузетним чини оријентације не на класичну разредну наставу, већ кратке радионице да малим динамичним групама полазника ангажованих у смисленом дијалогу и дебати о најзначајнијим питањима која заокупљају полицијске руководиоце, а пре свега:

- Стратешко бизнис планирање
- Организовани криминал
- Менаџмент знања
- Комуницирање на начин лидера
- Вештина критичког мишљења
- Глобализација и људска права
- Односи полиције и синдиката
- Полиција и политика
- Интерне и екстерне комуникације

Примера ради, укупни трошкови за тродневну радионицу са смештајем и исхраном износе 684 канадска долара.

Један од најпопуларнијих курсева је Виши курс за полицијску администрацију. Овај курс је сада иновирани и ажурирани тако да нови тронедељни програм обезбеђује јединствен увид у праксу руковођења, појединачне и тимске перформансе менаџмента и способност да се створи тим са високим перформансама, а све то у контексту концепта "полиције у заједници".

Школе за полицијске науке је позната школа која подучава практичним вештинама које полицајци специјалисти морају користити дневно. Полицајци који расветљавају кривична дела, укључујући и компјутерски криминал и специјалисте за експлозиве и форензичку идентификацију долазе у ову школу да би научили и до перфекције довели своја професионална знања и вештине.

Отворена за канадске и стране полицијске службе, Школа за полицијске науке има репутацију због својих инструктора, малих разреда (група) и одличног односа броја наставника и ученика, простора, опреме и најсавременије технологије и искуства у извођењу наставе са активним учешћем полазника.

Школа нуди специјализовану обуку искусним полицајцима и другим припадницима полицијске заједнице у следећим областима:

- експлозивни,
- истраге
- вођење и истраге у сложенијим злочинима
- анализа обавештајних података
- кризне ситуације
- полигафија
- форензичка идентификација
- крвне мрље,
- класификација отисака прстију
- злочини са високим технологијама
- претраге Интернета
- истраге на рачунарским мрежама
- злочини у сајбер простору
- учење на даљину
- развој и евалуација програма

У априлу 1997, установљено је *Одељење за развој и евалуацију програма* које је од Извршног одбора добило мандат да спроведе анализу потреба и дизајнира активности на развоју и евалуацији. Канадски полицијски колеџ желео је да буде сигуран да систем може да служи квалитативној и квантитативној контролној функцији уз истовремено креирање још флексибилнијег система обуке. Квантитативна контролна функција служи за обезбеђивање постојећих и будућих потреба за обуком полицијске заједнице са потребним бројем увежбаног особља уз утврђене потребе за обуком и трендове, планирану обуку да се ове потребе задовоље и са обезбеђењем или коришћењем постојећих ресурса за задовољење потреба за обуком.

Квалитативна контролна функција служи да обезбеди највиши квалитет обуке кроз примену системског приступа обуци и имплементирање пет фаза приступа активностима на развијању курсева. Она имплицира система самокорекције који се мења и усавршава временом са сваком фазом која обезбеђује повратну везу (feedback) пре наредне фазе.

Мисија одељења је да установи светски стандард полицијске едукације коришћењем системског приступа у анализирању, дизајнирању, развоју и евалуацији програма Канадског полицијског колеџа.

Одељење своје активности не обавља изоловано, већ захтева тесне радне релације са клијентима, заинтересованим странама, експертима за материју. Системски приступ обуци је затворен систем који укључује анализу, дизајнирање курикулума, евалуацију, валидацију и менаџмент обуке. Ови делови се могу поделити у мање, лакше управљиве и логичније интегрисане кораке. Процедура је дизајнирана да менаџмент снабде са критичким информацијама за доношење одлука са циљем да трошкови обуке, утицај на организацију и будуће потребе за обуком могу да се одреде. Егзактна анализа која се захтева у свакој фази система дизајнирана је да развије и подржи средину за промене и поверење унутар организације задужене за обуку. Што је још важније, системски приступ обуци нуди највиши степен сигурности да ће дипломирани студенти бити способни да задовоље оперативне потребе организације.

Организације који се баве обуком откривају да су курсеви који су успешни од самог почетка они у којима су мултидисциплинарни тимови били коришћени за анализу контекста, развили модел извођења, дизајнирали садржај курса, указали на методе и развили неопходни материјал за подршку. Коначно, језгро мултидисциплинарних тимова укључује у експерте из проблематике на коју се курс односи и курс-дизајнере, док су "испоручиоци" (инструктори) већ на располагању као чланови језгра. Коришћењем оваквих тимова смањује се време "беспосленог чекања" будући да су сви потребни људи активно укључени у пројектовање, што омогућује брзо прављење чак и супстанцијалних промена. Пет фаза системском приступу обуци су:

анализирање

дизајнирање и развој

примена

валидација

евалуација

Ниво I

Реакције на изнете аспекте могу утицати на учење. Евалуација резултата на овом нивоу може бити упозорење за дизајнере курса и инструкторе да је неопходна ревизија појединих сегмената. Овај ниво евалуације је валидан индикатор ефективности курса. Свака ревизија заснована искучиво на евалуацији реакција треба да буде минимална и у сврху "финог подешавања" за разлику од садржаја методолошке ревизије.

Упитници којима се прикупљају формалне реакције попуњавају се на крају сесија и на крају целог курса. Текућа неформална запажања треба да нотира инструктор.

Ниво II

Евалуација на нивоу учења односи се на мерење обима нових знања и/или вештина стечених као директни резултат овог облика учења. Постављени циљеви учења служе као репери. Пораст знања се обично оцењује кроз писмене тестове, а степен развоја вештина или способности посматрањем перформанси - практичног извођења. Евалуација на овом нивоу обезбеђује доказе о наученом. Одговори указују дизајнерима и инструкторима да ли су полазници у стању да постигну стандарде утврђене у циљевима учења. Уколико су их постигли, курс је ефикасан.

Примереност се оцењује утврђивањем да ли су циљеви, садржај, методологије и ресурси у складу са стварним животним потребама. Питања која се односе на адекватност програма су критична. Да ли је предвиђено време довољно? Да ли учешће планираних активности доприноси постизању циљева? Да ли се посвећује довољно пажње и усмеравања од стране инструктора. Да ли су предвиђени ресурси и материјал који прати курс довољни за постизање циљева? Ефикасност представља однос утрошеног времена и ресурса за учење и постигнутих резултата у учењу.

Информација значајне за евалуацију знања и вештина прикупљају се током курса - на крају сесија и на самом крају целог курса. Претходни и накнадни тестови су пожељни да би се мерило стечено

знање. Демонстрације и практична примена погодне су за мерење стечених вештина.

Ниво III

Евалуација перформанси у смислу утврђивања колико су знања и вештине стечене на курсу искоришћене на радном месту и како су се одразиле на понашање у стварним ситуацијама током времена.

Евалуација на овом нивоу указује на кореспонденцију између методологије и садржаја курса и захтева радног места. Одговори указују људима који се баве развојем на то које и какве ревизије су потребне да би се курс који се нуди слагао са потребама (захтевима) радних места. Поред обезбеђивања информација које се могу користити у изменама актуелног курса трећи ниво евалуације може указати и на нове области у којима је потребан тренинг (у том случају одговори постају практично индикатори потреба). Трећи ниво евалуације ће указати да ли постојећи стандард курса подржава потребне перформансе и да ли је, самим тим одговарајући. Ниво компетентности који запослени по завршеном курсу показују на свом послу указаће на адекватност трансфера. Позитивне промене у понашању у поређењу са директним и индиректним трошковима указаће на ефикасност курса. Ефективан курс ће резултирати у промени понашања у складу са очекиваним перформансама. Варијабле на радном месту могу узроковати неуспех у коришћењу знања и вештина стечених на курсу, о чему се мора водити рачуна на овом нивоу евалуације.

Три до шест месеци након завршеног курса је право време за евалуацију перформанси, а одговарајући инструменти су интервјуи са упитницима који се дају полазницима и њиховим претпостављеним.

Ниво IV

У Киркпатриковом моделу евалуације четврти ниво представља мерење дугорочних резултата или утицаја (outcomes) на генерални контекст организације који може бити повезан са обуком. Ово захтева детаљна статистичка истраживања током времена са конзистентним тестовима.

Док за нивое I и II није тешко дизајнирати инструменте и применити их, нивои III и IV показали су се као знатно већи изазов за већину установа задужених за обуку. Они захтевају знатно време и енергију у дизајнирању евалуације и корсни резултати се израчунавају средствима статистичке анализе.

Усмереност на корисника

Свака организација која се бави бизнисом данас мора да прати две ствари: реалне и изражене потребе својих клијената и да разуме његова очекивања.

За организације које се баве обуком постоје најмање две врсте клијената: организације које намеравају да побољшају своје перформансе кроз обуку и актуелни полазници обуке.

Ефективне тренинг организације имају системе који им помажу у идентификовању стварних потреба за обуком клијентских организација. У најбољем случају ово оспособљава тренинг организацију да креира равнотежу између реактивне и проактивне идентификације потреба. Конзистентно коришћење евалуације курсева такође маркира потребе полазника курсева током времена и омогућава тренинг организацији да измени свој приступ како би на најбољи начин испунила ове специфичне захтеве. У једном тексту о организацијама за обуку које имају високе перформансе каже се: "У организацијама са високим перформансама функција обуке је ближа клијентима него у организацијама са ниским перформансама. Обука је 'вођена' потребама клијената, развијена и дизајнирана заједно са њима и континуирано евалуирана."

Канадску јединицу за обуку полиције (Canadian Law Enforcement Training Unit -CLET)

За преко 125 година постојања Краљевска канадска коњичка полиција - RCMP је стекла репутацију одличне полиције. Њени припадници су потпуно обучени у полицијским техникама, менаџменту конфликта и односима са заједницом. Ради се о јединственој комбинацији вештина сједињеној са искреном вером у правду, која је RCMP учинила поносом Канаде и цењеном полицијом у светским размерама.

Последњих година дошло је до значајног пораста захтева за обуком изван полицијских агенција са циљем да се капитализује експертиза RCMP. У одговору на ове захтеве RCMP је 1994. године основала *Канадску јединицу за обуку полиције (Canadian Law Enforcement Training Unit -CLET)* лоцирану у RCMP академији са задатком да за заинтересоване агенције обезбеди обуку истог квалитета као што је даје припадницима RCMP.

Кроз комплетну обуку у CLET прошло је преко 5000 људи. Канадске клијенте чине припадници федералних, регионалних и општинских агенција као и племенских полиција.⁴ Обуку су прошли и припадници полиција разних земаља широм света укључујући и Шпанију, Хаити и САД. Курсеви се реализују и у свим већим канадским градовима.

Курсеви који се одржавају на Академији за обуку RCMP и у Канадској јединици за обуку полиције модификовани су сагласно напредним наставним техникама. Више се од полазника не очекује да седе и апсорбују знање слушањем традиционалних часова наставе, већ се од њих захтева активно учешће у процесу учења. Обезбеђује се потребан алат за учење и полазници се оспособљавају да га користе. Инструктори олакшавају процес учења, док предавачи као средство обуке нису сасвим нестали, већ су комлементарни са методама као што су учење засновано на проблемима, индивидуализовани инструкциони модули и истраживачки задаци. Учење засновано на проблемима, које укључује сценарије, је један од најпопуларнијих и најуспешнијих инструкторских метода. Он дозвољава кандидатима да вежбају оно што су научили под супервизијом након чега следи фидбек који креира динамично учеће окружење.

Припадници ове јединице истичу своју посвећеност да задовоље специфичне-индивидуалне потребе и своју спремност да се прилагоде средствима, односно буџетски могућностима полицијских агенција широм света, као и да са њима раде на процени потреба и припреми одговарајућих курсева, сагласно тим потребама. Јединица функционише на принципу покривања трошкова, чиме је организацијама омогућено да добију максимум за новац утрoшен за обуку.

4. Закључна разматрања

Образовање и обука професионалних припадника полиције у Канади почива на извесним заједничким принципима и вредностима, али је организована пре свега на регионалном, а делом и локалном нивоу што је у складу са политичким системом и организацијом полицијске службе у овој пространој северноамеричкој земљи. У претходном тексту описане су три иснтитуције задужене за образовање и обуку из чије праксе нам се као најзначајнији моменти чине следећи:

централна, регионална и локална организација обуке
комбинација истраживања и обуке кроз интегрисане истраживачке тренинг центре
трансфер знања из праксе у теорију и обратно, при чему дисеминовање резултата истраживања представља не могућност већ утврђену обавезу

⁴ Мисли се на облике организовања полицијске службе код индијанских племенских заједница .

оријентација не на класичну разредну наставу, већ кратке радионице да малим динамичним групама полазника

на детаљно разрађеној методологији заснована евалуација нових програма и њихове практичне вредности и употребљивости

веза установа за полицијско образовање са цивилним универзитетима у смислу поверавања дела обуке, односно нуђење заједничких програма

могућност накнадне верификације екстерно развјених програма обуке

максимална сарадња са клијентима - корисницима

међународна димензије - сарадња у развијању обуке и давање услуге обуке полицајаца за полицијске агенције других земаља

Свакако да у контексту актуелне реформе Министарства унутрашњих послова Републике Србије и система полицијског школства, треба имати у виду и изнета канадска искуства у развијању и усавршавању професионалних припадника полицијске службе.

ЛИТЕРАТУРА:

Sûreté du Québec, Direction de la prospective et de la stratégie, Direction des communications (2001), *Stratégie 2001/2004, version abrégée*

Sûreté du Québec, Direction des communications (2001), *Declaration de services aux citoyens*

Sûreté du Québec, Direction du développement et de la formation (1999), *L'approche par compétence.*

Act respecting police organization, L.Q., 2001, с 19.

Public Administration Act, L.Q., 2000, с. A-6.01.

Police Act, L.Q., 2001, с.P-13.1.

<http://www.enpg.qc.ca/>

<http://www.suretequebec.gouv.qc.ca/>

**Оливер ЛАЈИЋ, Виша школа унутрашњих послова
Александра ДИЦКОВ, Институт за неурологију, психијатрију и ментално здравље
Нови Сад
Остоја ЈОВИШЕВИЋ, СУП Нови Сад, ОКП – Група за сузбијање кријумчарења и
наркоманије
Душанка ЂУРОВИЋ, Институт за здравствену заштиту мајке и деце Нови Сад**

ИНФОРМИСАНОСТ РОДИТЕЉА КАО ФАКТОР ПРЕВЕНЦИЈЕ НАРКОМАНИЈЕ

Резиме: Породица представља један од битних фактора у превенирању болести зависности, а у случају настанка болести може и треба да буде значајан ослонац у помоћи појединцу да се избори за здрав и нормалан живот. За то је неопходно да првенствено родитељи, као стубови породице, имају правилне информације и ставове у вези наркоманије. Циљ истраживања је био да се утврди колики је степен информисаности и познавања проблема наркоманије од стране родитеља чија деца похађају завршне разреде основне школе и средње школе, имајући у виду да је то узраст у којем деца најчешће долазе до првих искустава са дрогама. Резултати истраживања показују да је тај степен још увек недовољан и да је потребан континуиран рад на његовом побољшавању уз евентуалне модификације, у складу с постигнутим резултатима.

Кључне речи: информисаност, родитељи, наркоманија, превенција, криминалистичка полиција

УВОД

Наркоманија, као један од видова болести зависности, посматра се са мултидисциплинарних аспеката. Узроци наркоманије су вишеструки и прихваћен је интегративни приступ који обухвата наслеђе, специфичности саме личности и социјалне факторе. Од социјалних фактора посебан значај припада породици. Са једне стране породица својим поремећеним облицима понашања може узроковати појаву наркоманије и помагати њеном одржавању. Са друге стране, породица је изузетно значајна са аспекта раног препознавања и правилног постављања када се наркоманија открије. Ова два сегмента су често врло проблематична и представљају додатни проблем у раду с наркоманима. Један од значајних аспеката утицаја родитеља у породицама где постоји проблем наркоманије јесте њихова неинформисаност, која често производи немогућност да правилно и адекватно реагују.

Узрок неинформисаности родитеља се може тражити у више извора. Наркоманија свој пуни замах на нашим просторима добија последњих десетак година. Због тога садашњи родитељи, који у просеку имају од 35 година па на више, нису имали прилику да се искуствено упознају са проблемом наркоманије. Наркоманија је дуго представљана као облик друштвено неприхваћеног понашања и због тога родитељи тешко прихватају чињеницу да се зависност може појавити и код њиховог детета. У време њиховог одрастања број наркомана је био знатно мањи па родитељи још увек немају јасну представу о томе колико је тај облик зависности данас заиста присутан. Сумња или сазнање да дете користи психоактивне супстанце код њих побуђује страх, бес, љутњу и срамоту. Генезу страха је у овом случају лако објаснити и базира се на страху од

непознатог и на свим оним предрасудама које се везују за наркоманију. Љутња и бес су реакција родитеља због признавања личне немоћи у сукобу са тим проблемом и истовремено разочарење због рушења родитељског нарцизма, јер на индиректан начин морају себи да признају да нису добро обавили родитељску улогу. Због негативног става околине родитељи свој проблем дуго прикривају и одбијају да потраже помоћ. Осећај срамоте код родитеља се појављује као логична последица општег односа популације према наркоманији, у којем су наркомани означени као друштвено непожељне јединке.

ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Овај рад има за циљ да професионалце свих струка који се баве проблемом наркоманије упозна са ставовима родитеља о овој друштвеној појави. Истовремено желимо да прикажемо који су основни пропусти родитеља и на шта посебно треба обратити пажњу у разговору са њима када се јаве за помоћ. Нарочита пажња посвећена је могућностима даљег унапређења рада криминалистичке полиције у смислу успостављању квалитетнијег односа са родитељима којима је неопходна стручна помоћ.

МАТЕРИЈАЛ И МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА

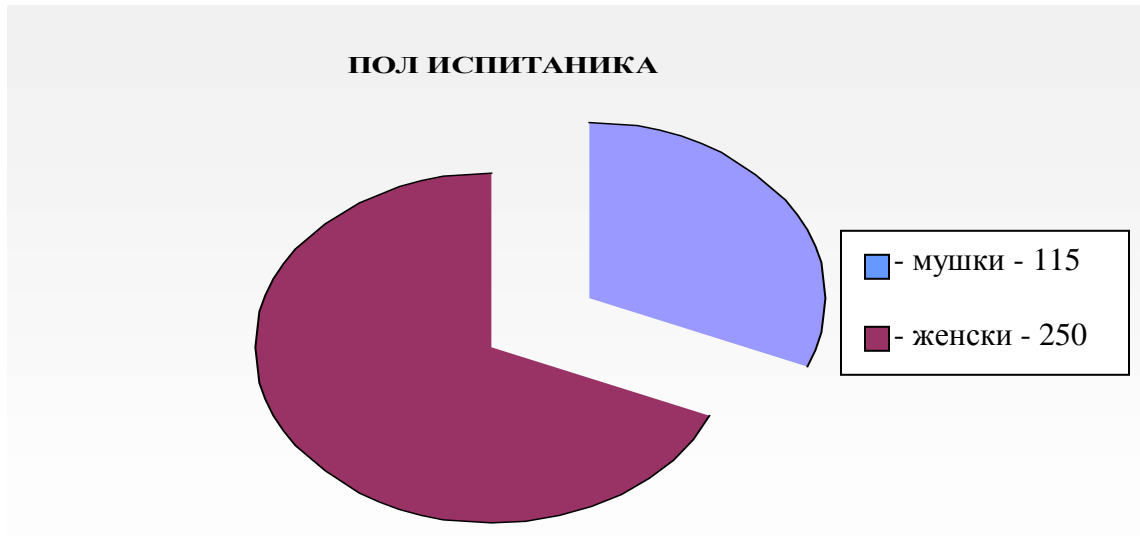
Овим истраживањем обухваћен је узорак од 365 родитеља чија деца похађају 7. и 8. разреде основне школе и средњу школу. Тестирање је спроведено у 3 основне и 3 средње школе на подручју Бачке Паланке, у периоду јануар – март 2003. године на посебно организованим тематским родитељским састанцима. Организација и одржавање тематским родитељских састанака је саставни део редовних активности Општинског одбора за превенцију болести зависности и има едукативни карактер. За прикупљање података коришћен је упитник састављен за ту прилику. Узорак је обухватио 365 валидно попуњених упитника.

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Анкета је сачињена тако да се првих пет питања односило на структуру испитиваног узорка, следећих 11 питања се односило на ставове родитеља о наркоманији, начине на које долазе до сазнања о овој појави и њихове евентуалне реакције у случају сусретања са употребом ПАС од стране њихове деце или деце из њиховог окружења, док се на основу одговора на последњих седам питања покушао утврдити стваран степен информисаности родитеља о конкретним ПАС, које су најзаступљеније на илегалном нарко - тржишту. Резултати извршене анкете потврдили су проблеме који су изнети у уводном делу, о чему ће бити више речи приликом анализе појединачних показатеља.

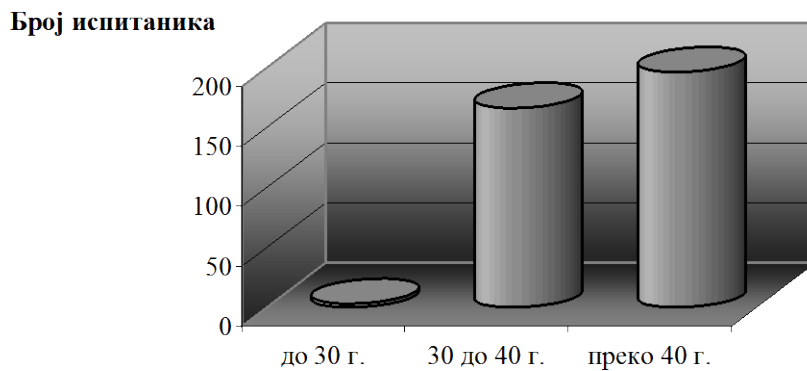
О структури родитеља који су учествовали у анкети говори првих пет дијаграма, из којих се види да је тематским родитељским састанцима, на којима је вршено анкетање, присуствовало 250 мајки и 115 очева, из чега се види да је интересовање мајки веће. Сличан резултат добијен је и при тестирању готово идентичног узорка пре две године. У

односу на пол деце овог пута је евидентна промена и заступљеност родитеља деце оба пола је приближно једнака, док је у претходном истраживању била већа присутност родитеља деце мушког пола и износила је 67%.

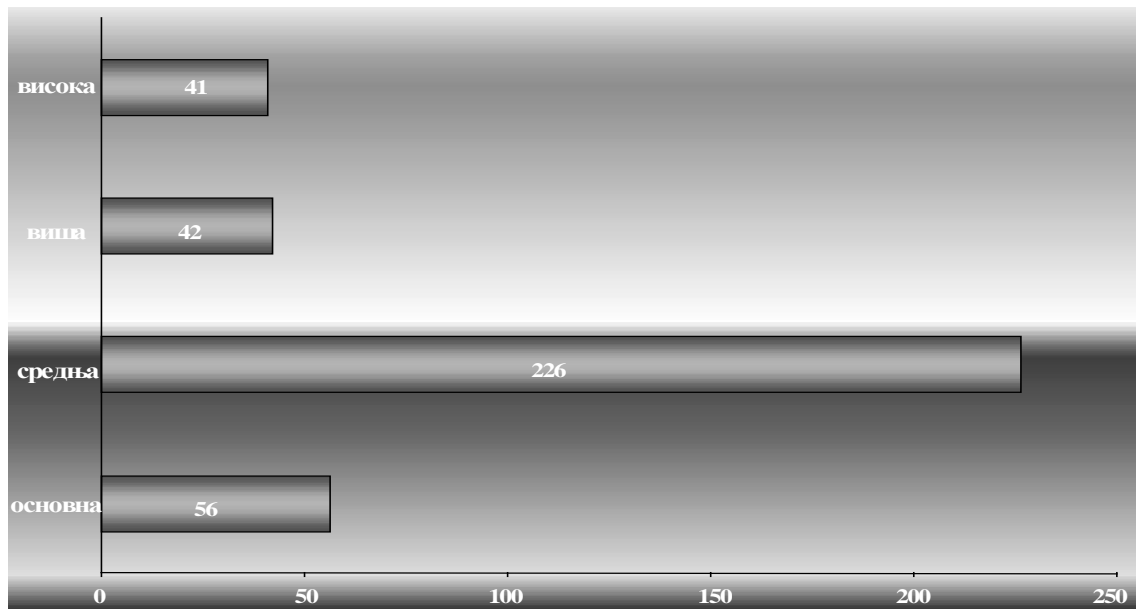
Дијаграм 1. Полна структура анкетираних родитеља

Дистрибуција родитеља по старости одговара старосној дистрибуцији родитеља у општој популацији за тај узраст. Мањи број родитеља је старости до 30 година, док већину чине родитељи старосне доби између 30 и 40 година, односно преко 40 година, што је видљиво из дијаграма бр. 2.

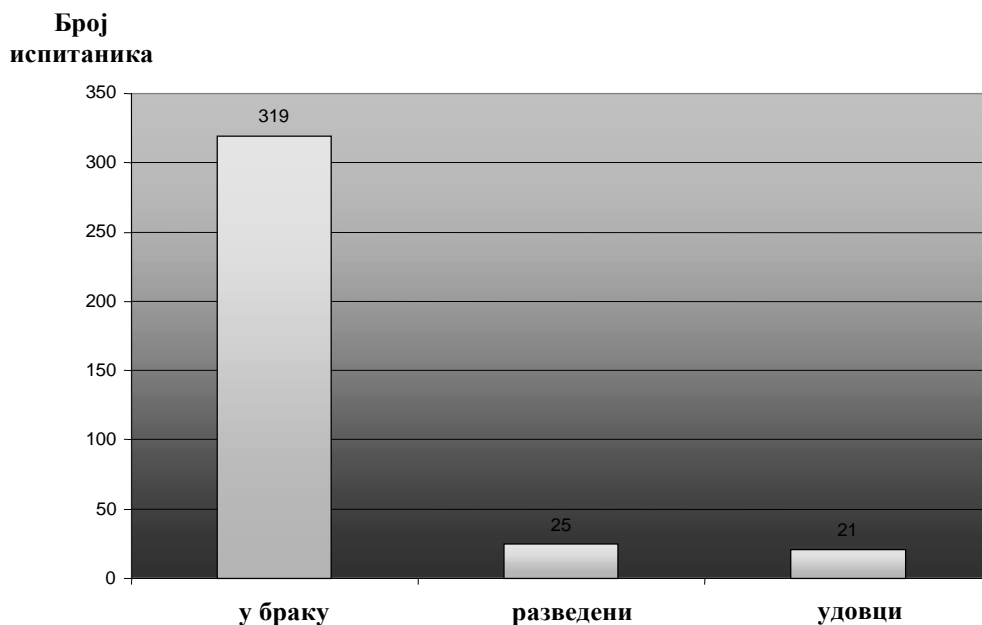
Дијаграм 2. Старосна структура анкетираних родитеља

На родитељским састанцима највише су били заступљени родитељи са средњешколским образовањем. Заступљеност родитеља са вишом и високом стручном спремом је готово иста и износи око 11%, док су родитељи са основним образовањем учествовали са око 15%. Обзиром да се ради о градском подручју, оваква образовна структура је уобичајена.

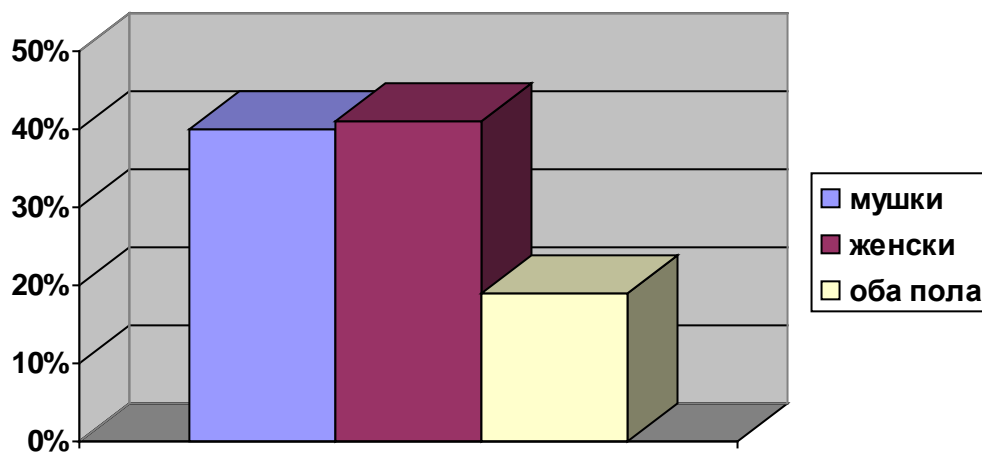
Дијаграм 3. Образовна структура анкетираних родитеља

Брачна структура родитеља који су присуствовали тематским родитељским састанцима оквирно одговара брачном статусу родитеља у општој популацији. Родитељским састанцима је присуствовало нешто више од 6% разведених родитеља, око 5,7% удоваца /удовица, док остатак чине родитељи који живе у браку.

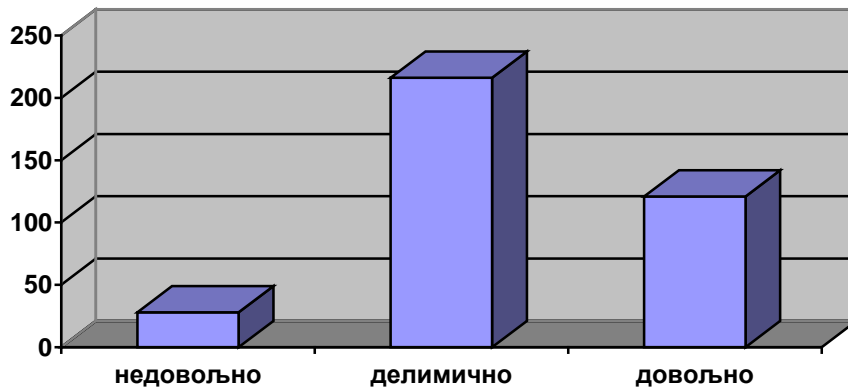
Дијаграм 4. Брачни статус анкетираних родитеља

Резултати показују да су на тематским родитељским састанцима подједнако присутни родитељи деце оба пола, с тим што око 20% родитеља има школску децу различитог пола.

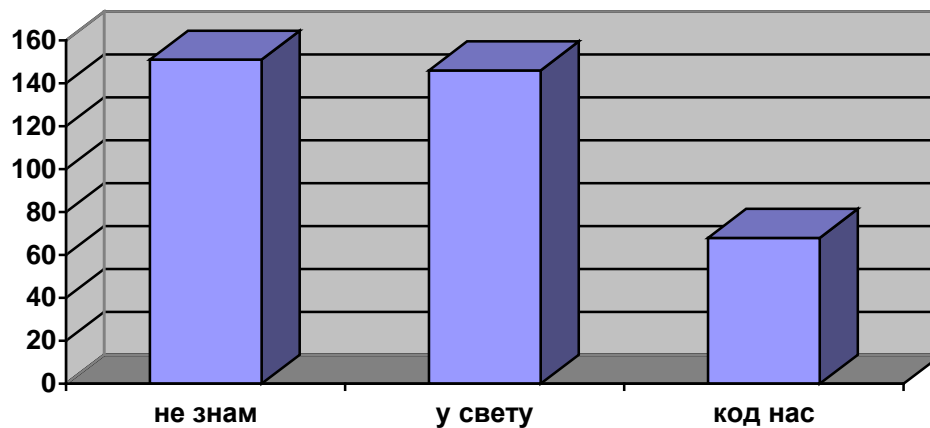
Дијаграм 5. Структура анкетираних родитеља по критеријуму пола деце

Следећа група питања која су била обухваћена анкетом, указује на однос родитеља према наркоманији. 35% родитеља сматра да је довољно информисана, што ће се у следећој групи питања показати као њихова погрешна процена. Већина родитеља је себе означила као делимично информисане, а нешто мање од 10% као недовољно информисане.

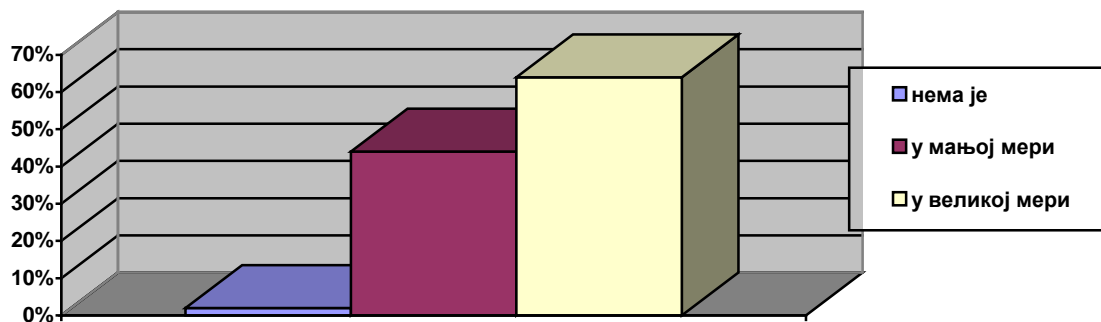
Дијаграм 6. Став анкетираних родитеља о њиховој информисаности о проблему наркоманије

Око 40% родитеља сматра да код нас наркоманија не постоји или да је има у мањој мери у односу на друге земље, односно регионе у свету, што објашњава резултате који су добијени на претходно постављено питање везано за њихову процену информисаности. Обзиром да велик део испитиваног узорка има овакав став, логично је да они родитељи који га заступају не придају довољно значаја овој друштвеној појави, па је сасвим разумљиво да не осећају потребу да се о њој детаљније информишу. Приближно исти број анкетираних родитеља се сматрао недовољно упућеним да би давао процене овакве врсте, док је нешто мање од 20% родитеља сматрало да је проблем наркоманије распрострањенији код нас него у свету.

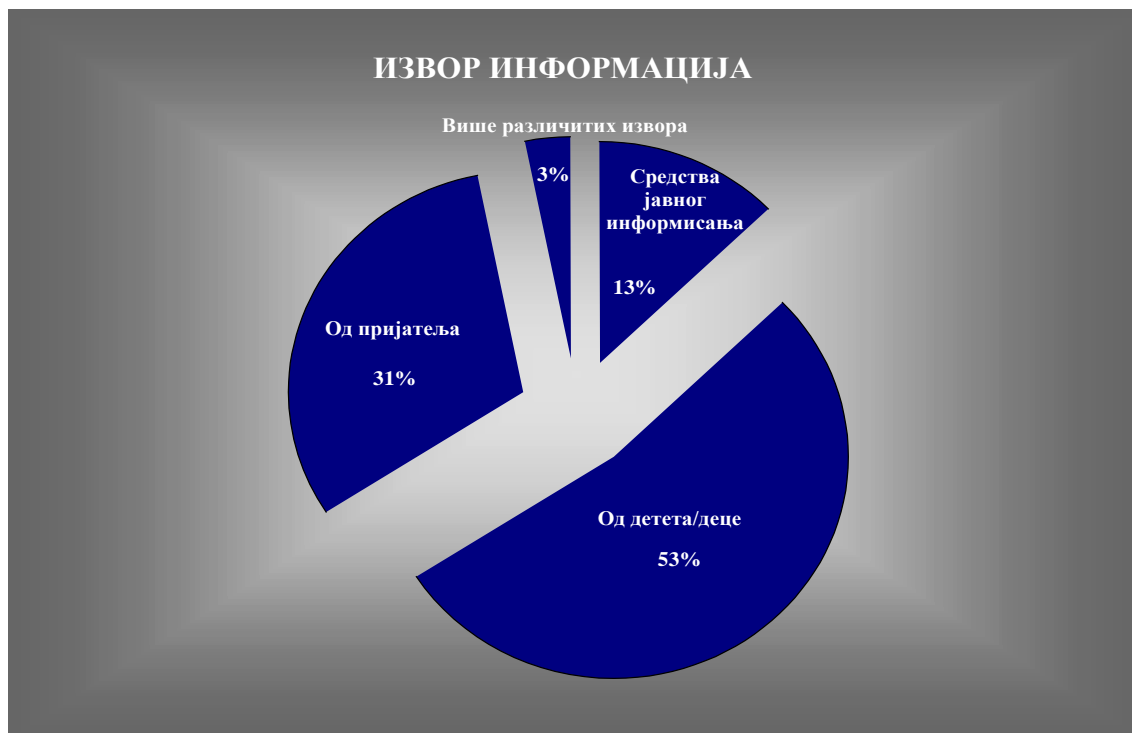
Дијаграм 7. Распрострањеност наркоманије у свету по процени анкетираних

Следеће питање се односило на распрострањеност наркоманије у локалним размерама, односно у локалној заједници. Према резултатима истраживања 2 % родитеља сматра да наркоманије уопште нема у њиховом окружењу, док 44 % процењује да је присутна, али у мањој мери. Преко 50% испитаника сматра да је стање у овој области лоше, односно да је наркоманија у њиховој локалној заједници заступљенија у односу на друге средине.

Дијаграм 8. Процена родитеља о распрострањеност наркоманије у локалној заједници

Када је реч о извору информисања, преко 50% родитеља наводи као извор информација своју децу. Ово може бити велики проблем јер, с једне стране, код деце постоји велики број заблуда које су везане за злоупотребу психоактивних супстанци, тако да ни она нису довољно и правилно информисана, а са друге стране постоји могућност да свесно манипулишу својим родитељима дајући им погрешне информације.

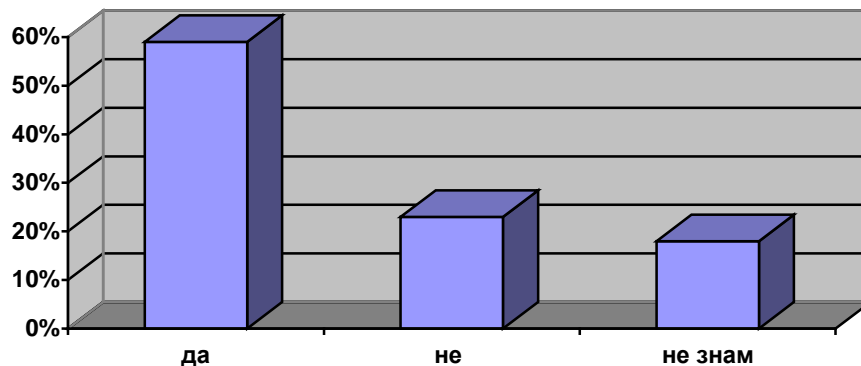

Дијаграм 9. Извор информација анкетираних родитеља о наркоманији

Приближно трећина се информисе преко пријатеља, а мањи део преко средстава јавног информисања и на остале начине, где је укључена и информисаност од стране стручних лица. Из резултата истраживања који следе, видљиво је да би се родитељи у великом броју случајева, када би идентификовали употребу психоактивних супстанци од стране своје деце, обратили за помоћ стручним лицима, али када је у питању општа информисаност, ипак не осећају потребу за ступањем у контакт са стручним службама. Активностима ових служби, међу којима и криминалистичке полиције, односно њених линијски радника

задужених за сузбијање кријумчарења и наркоманије, требало би утицати на родитеље, и грађане уопште, да активније учествују у властитој едукацији о злоупотреби психоактивних супстанци. У овом сегменту борбе против наркоманије најбоља информација је она која је добијена на време, а њен недостатак или избегавање суочавања са истином често узрокују ескалацију проблема, односно закаснелу реакцију. У случају развоја зависности о психоактивним супстанцама, која је логична последица оваквог тока догађаја, приступа се отклањању последица, кроз разне програме одвикавања од ПАС и ресоцијализације, што је, у сваком случају, тежи и неизвеснији пут.

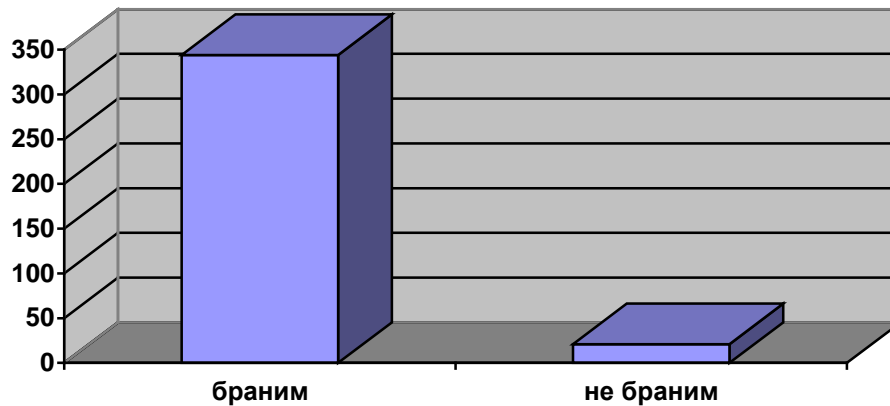
Погрешни ставови виде се и у питањима која се односе на следеће: да ли нормална особа¹ може постати наркоман, да ли деца требају да се друже с наркоманима и да ли је наркоманија излечива. 23% родитеља сматра да деца која су имала нормалан психофизички развој не могу постати наркомани, већ су то унапред предиспониране особе, а 18% родитеља о овоме нема никакав став.

Дијаграм 10. Процена анкетираних родитеља о могућности развоја наркоманије код нормалне особе

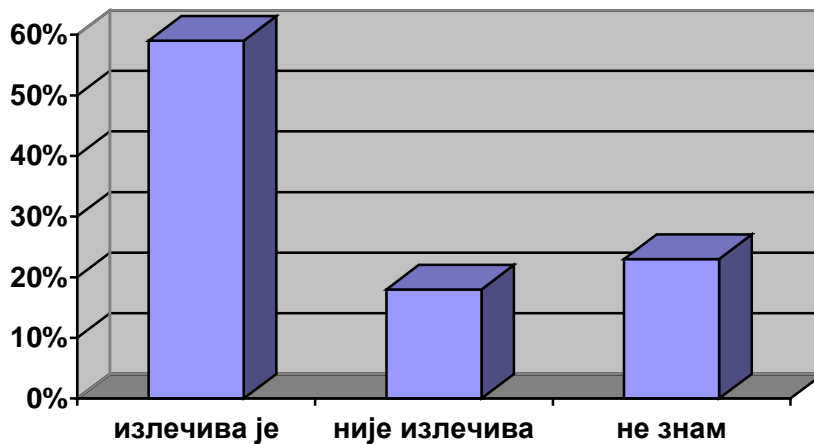
Око 6% родитеља сматра да дружење са наркоманима не може имати негативан утицај на њихову децу, док већина родитеља мисли да између дружења са наркоманима и појаве наркоманије постоји повезаност и да наркомане на неки начин треба изместити из школа да не би имали штетан утицај на њихову децу.

¹ при чему се мисли на социјализовану особу просечних способности и ставова уобичајених за средину у којој живи.

Дијаграм 11. Став родитеља о дружењу њихове деце са наркоманима

Приближно четвртина родитеља који су посетили тематски родитељски састанак о излечивости наркоманије нема јасан став, док петина сматра да је наркоманија неизлечива.

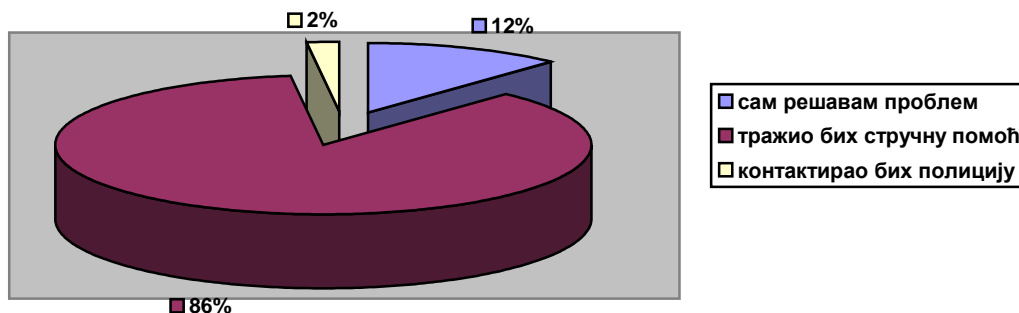

Дијаграм 12. Став анкетираних родитеља о излечивости наркоманије

Исправан став о томе како би поступили када би сазнали да им дете користи дрогу дао је велики број родитеља, чак 86%. У случају оваквог сазнања они би потражили стручну помоћ, док би 12% испитаника проблем решавали сами. Само 2% родитеља се изјаснило да би потражило помоћ полиције. Разлог за овако низак проценат, који, између осталог, не одговара реалној ситуацији, обзиром да се зна да се родитељи врло често управо полицији јављају за помоћ, можемо објаснити чињеницом да у школском узрасту деце још увек не постоји зависници, тако да родитељи школске деце практично нису ни дошли у контакт са развијеним обликом зависности. Један од фактора који значајно утиче на устручавање родитеља да контактирају са полицијом јесте и то што се ова институција доживљава првенствено као репресивна. Управо из тог разлога родитељи се одлучују на овај корак тек када су претходно исцрпели све друге могућности које су им биле на располагању и када оне нису уродиле плодом. Као што и показују резултати анкете, заиста мали број родитеља ће се одлучити да затражи стручну помоћ полиције као први корак, вероватно из страха да

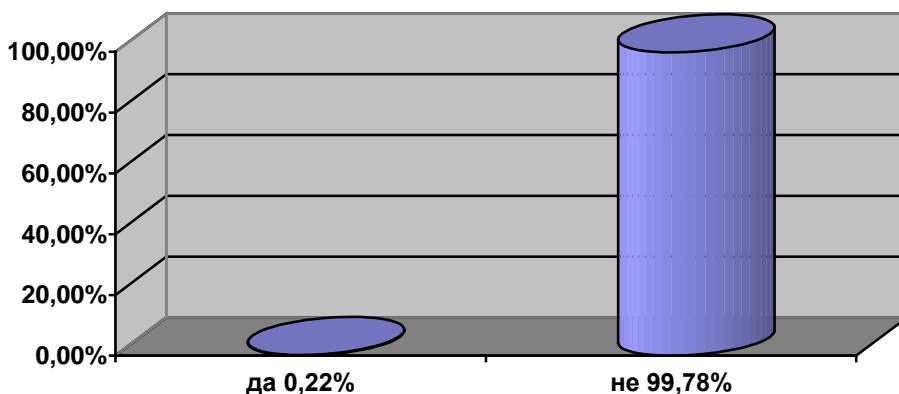
ће своје дете изложити кривичном гоњењу и одлучују се на овај потез тек у оним условима када по њима више не постоји лакши и безболнији начин решавања проблема.

Пракса Секретаријата унутрашњих послова у Новом Саду, односно Групе за сузбијање кријумчарења и наркоманије овог Секретаријата, показује да се свакодневно барем један родитељ обрати радницима Групе за помоћ. У највећем броју случајева се ради о родитељима који сумњају да њихова деца користе неку од дрога, а доста често са собом доносе супстанце које су пронашли у њиховим одевним предметима или на другим скровитим местима, а за које нису сигурни да ли су дрога или не. Родитељи који се обрате за помоћ могу пружити корисне информације које се односе на лица која препродају дроге, а контактирају са њиховом децом, нарочито ако су она од раније позната радницима Службе као корисници дрога. У мањем броју случајева обраћања родитеља полицији, где у породици постоји развијени облик зависности, са свим штетним последицама које има и по остале укућане, родитељи се обраћају ради заштите своје личне сигурности, угрожене услед агресивности изазване апстиненцијалном кризом код зависника, или ради заштите имовине, коју зависници износе из куће ради продаје и доласка до новца неопходног за куповину дроге.

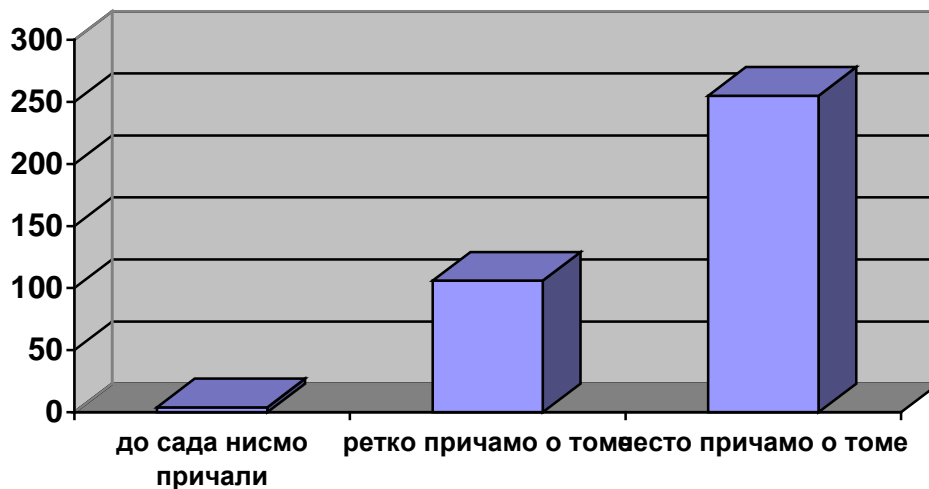
Дијаграм 13. Реакција родитеља у случају сазнања да њихова деца користе неку од дрога

Изузетно мали проценат родитеља се изјаснио да му је дете имало, условно речено, проблема са законом, само 0,22%. Овај податак из анкете очигледно не одговара стварности, јер је у пракси потврђено да је већи проценат школске деце од оног који је добијен анкетирањем, која су дошла у контакт са органима гоњења, било да је у питању злоупотреба дрога или неки други вид криминалитета. У условима непостојања одговарајућих параметара који би дали јаснију представу, на овом месту можемо само претпоставити да су се родитељи деце која су имала неки конфликт са окружењем, који је резултирао извршењем прекршаја или кривичног дела, у мањој мери одазивали тематским родитељским састанцима на којима су вршене анкете, што је и узроковало добијање наведеног податка. Овакав резултат отвара питање да ли се деца склона криминалним активностима регрутују из породица које су базично и генерално незаинтересоване за њихово васпитање, односно у којима васпитни утицај родитеља није на одговарајућем нивоу, или су родитељи такве деце одустали од родитељске бриге и надзора, након губитка ауторитета у односу на њих и немогућности да их усмере у правцу нормалног развоја личности.

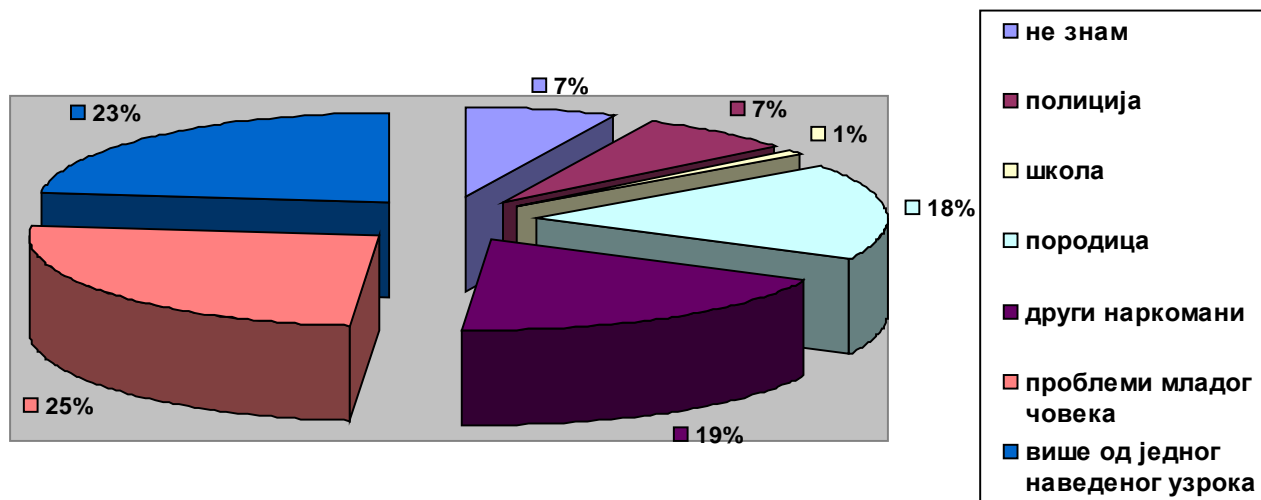
Дијаграм 14. Раније сусретање деце анкетираних родитеља са органима гоњења

Приближно 1 проценат родитеља никада раније није причао са својом децом о наркоманији, док око 30 посто и само примећује да о томе прича ретко и недовољно. Нешто мање од 70% анкетираних родитеља сматра да, када је у питању овај проблем, има добру комуникацију са својом децом.

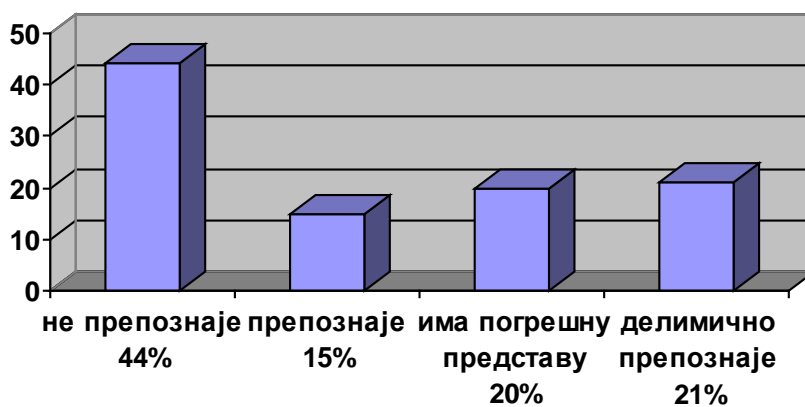
Дијаграм 15. Оцена анкетираних родитеља о комуникацији са децом у вези проблема наркоманије

Преко 20% родитеља имају исправно мишљење да на појаву наркоманије упливише више фактора. Највећи број родитеља сматра да су за наркоманију код нас криви сами зависници, а најмање родитеља за овај поремећај оптужује школу. Полицију као главног кривца за стање у овој области криви око 7% анкетираних родитеља.

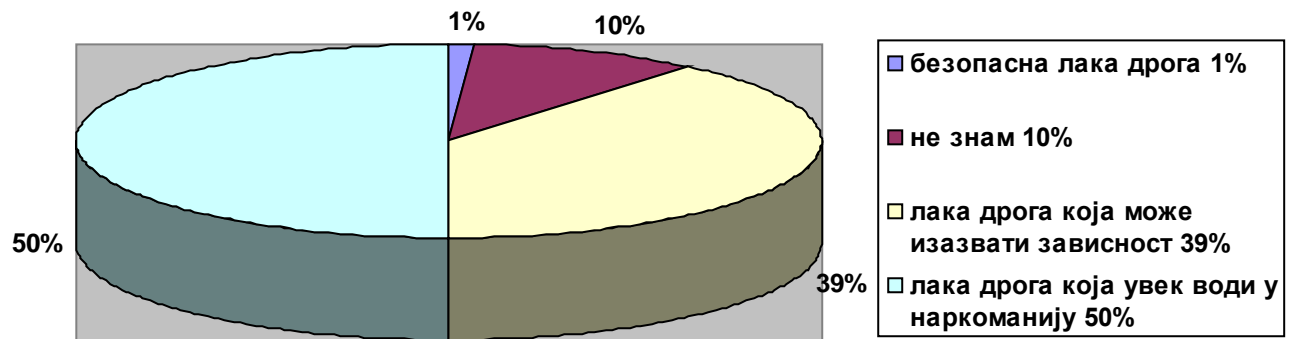
Дијаграм 16. Узроци настанка наркоманије према схватању анкетираних родитеља

На основу последњих седам питања покушали смо да проценимо информисаност родитеља, везану за конкретне дроге, начине њиховог конзумирања и ефекте које оне проузрокују. Поред многих заблуда везаних за наркоманију као појаву, што смо видели из претходне групе питања, још једна велика заблуда постоји међу родитељима, а то је да су довољно информисани. Подсетимо се податка да је приближно трећина родитеља проценила своју информисаност као добру, а преко 60% као делимичну. Резултати, на жалост, показују супротно. Само 15% родитеља је дало тачне одговоре по питању критеријума који указују на стање интоксинације дрогама. Неке од карактеристика по којима се може препознати оваква особа дало је 21% анкетираних, док 64% испитаника не препознаје ове симптоме или има погрешну представу о њима.

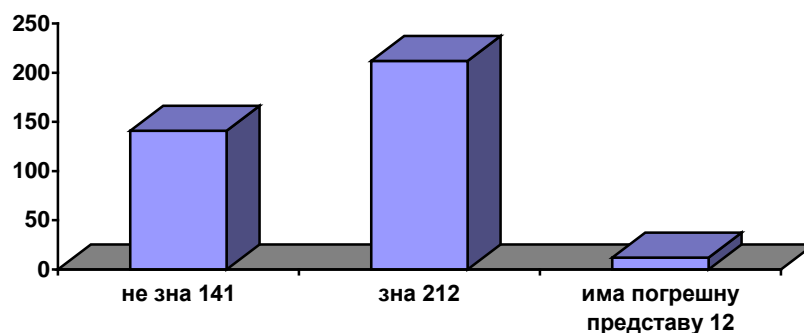
Дијаграм 17. Могућност препознавања особе интоксиране дрогама од стране анкетираних родитеља

Марихуана као најраспрострањенија дрога на нашем подручју за преко 50% родитеља је потпуна непознаница. Они су дали нетачне одговоре на питање како она изгледа, како се користи и које су последице њеног коришћења. Половина испитаних родитеља сматра да употреба марихуане увек води у наркоманију, 1% сматра да је то безбедна лака дрога, 10% уопште не зна шта је марихуана, док исправан став о марихуани има око 40% испитаника.

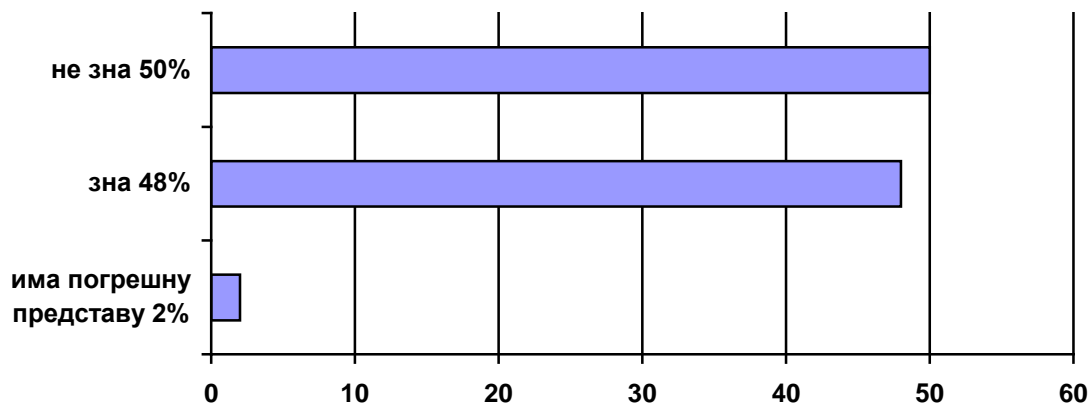
Дијаграм 18. Ставови анкетираних родитеља о марихуани

Поражавајућа је чињеница да 38% родитеља не зна како се марихуана користи, док нешто више од 3% анкетираних о томе има погрешну представу.

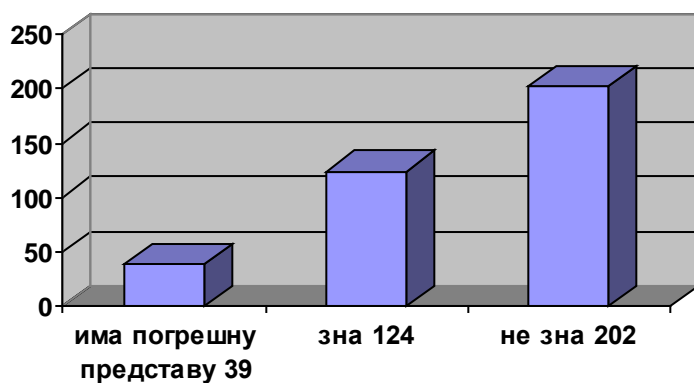
Дијаграм 19. Сазнања анкетираних родитеља о начину конзумирања марихуане

Хероин, најадиктивнија дрога, такође не познаје преко 50% родитеља. На питање како изгледа хероин, половина испитаника је одговорила да не зна, 48% је дало тачне одговоре на основу којих се може закључити да знају како изгледа ова дрога, док 2% анкетираних нема јасну представу о изгледу хероина.

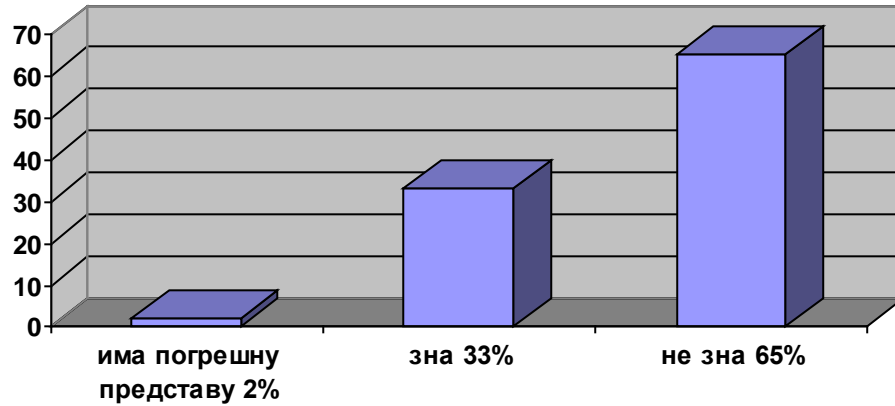
Дијаграм 20. Сазнања анкетираних родитеља о изгледу хероина

Једно од питања које је било постављено у анкети је која се дрога убризгава у вену. Тачан одговор је дало 34% испитаника, одговор на ово питање није знало 55%, а погрешну представу је имао 11% испитаника. Добијени резултати се могу повезати са непознавањем хероина, које је евидентно на основу претходно добијених одговора.

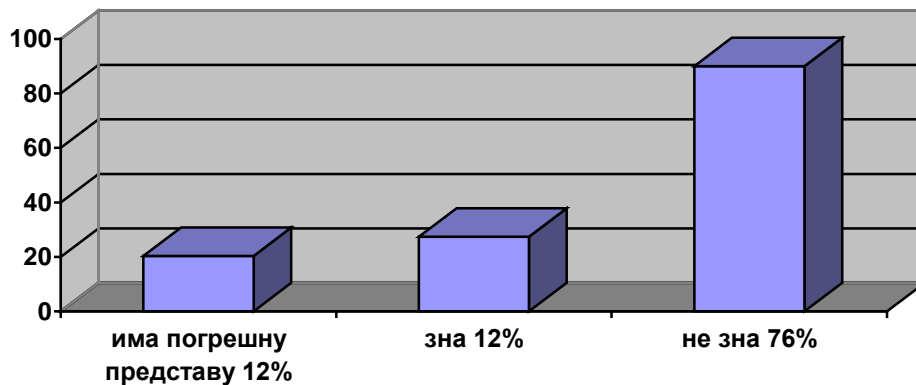
Дијаграм 21. Одговор анкетираних на питање "која се дрога убризгава у вену"

Интезивно распрострањена дрога на нашем подручју је екстази. На питање како екстази изгледа две трећине родитеља није знало да одговори или је дало нетачан одговор. Овај податак се лако може објаснити чињеницом да је екстази дрога која је на нашим просторима постала популарна у наркоманској популацији у последњих неколико година, те отуда родитељи ни немају довољно сазнања о њој, а уколико их имају, она су површна и недовољна.

Дијаграм 22. Сазнања анкетираних родитеља о изгледу екстазија

Најлошији резултати су добијени на питање које се односило на појаву халуцинација након коришћења дроге. На то питање је тачно одговорило само 12% родитеља. Исти проценат је имао погрешну представу о халуциногеном дејству дрога, док је нетачне одговоре дало 76% анкетираних.

Дијаграм 23. Сазнања родитеља о халуциногеном дејству дрога

ЗАКЉУЧАК

Из резултата добијених истраживањем видљиво је да велики број родитеља не располаже елементарним сазнањима везаним за психоактивне супстанце присутне на нашем подручју. У великом броју случајева, уколико и постоје, она су само делимично тачна, а само нешто више од 10% родитеља се може оценити као добро информисано у овој области. Недостатак основних информација везаних за психоактивне супстанце, односно начине њихових злоупотреба, у знатној мери може отежати сналажење родитеља у случају сусрета са неким од видова те злоупотребе.

Са друге стране, искуства психолога, психијатара и криминалистичких полицајаца, који су у сталном контакту са зависницима и њиховим родитељима, говоре да су родитељи зависника, у великом броју, доста добро информисани о врстама дрога, начинима њиховог коришћења и краткорочним и дугорочним ефектима које проузрокује коришћење дрога. Обично се ради о родитељима који нису, након почетних разочарења, одустали од даљег мукотрпног рада на постизању излечења свог детета и његовог враћања на пут здравог живота, већ су великим властитим ангажовањем, уз помоћ адекватних стручних служби чинили све на његовом остварењу. Родитељи који су се суочили са развијеним обликом зависности постали су свесни чињенице да ће моћи постићи видљиве резултате само уколико и сами буду имали довољно информација о дрогама, које ће им омогућити да не буду изманипулисани од стране своје деце, нарочито када се има у виду да зависност о психоактивним супстанцама доводи до промена личности и поремећаја система вредности, у којем жеља за наставком дотадашњег начина живота уз употребу дрога надјачава моралне вредности као што су поверење, искреност и поштовање родитеља. Стручне службе пружају одговарајућу помоћ у лечењу, али су ипак родитељи фактор који узима највише учешћа у контроли понашања зависника током одвијања процеса лечења, односно у контроли његове ресоцијализације након завршетка лечења. На жалост, овакво детаљно информисање родитеља се у описаној ситуацији јавља као њихово последично поступање, а питање које логично намеће јесте да ли би уопште дошло до развијеног облика зависности да су родитељи са својом децом чешће разговарали о штетности употребе дрога, да су располагали основним информацијама везаним њену злоупотребу и да су, на основу тих сазнања, били у стању да идентификују своју децу као кориснике психоактивних супстанци на самом почетку њиховог коришћења, те да су реаговали у складу са својим сумњама. Мишљења смо да би околности биле битно другачије у великом броју породица које су се суочиле са развијеним обликом зависности, да су ове информације биле правовремено усвојене од стране родитеља.

Имајући у виду охрабрујућу чињеницу да је 86% анкетираних изјавило да би у случају сумње на употребу дрога од стране своје деце затражило стручну помоћ, као и претходне резултате истраживања, намећу се следећи закључци:

У свим регионима требало би континуирано спроводити едукативне семинаре посвећене родитељима.

Едукативни семинари би морали да садрже два дела, први, почетни, у којем би се пружањем адекватних информација разбиле заблуде које код родитеља постоје о наркоманији, и други, који би требао да буде уже едукативне природе, где би се информисали о основним карактеристикама најраспрострањенијих дрога и последицама њихових злоупотреба.

Информисаност родитеља би се морала континуирано и адекватно спроводити преко средстава јавног информисања.

Потребно је континуирано праћење ставова и информисаности родитеља како би се тематски родитељски састанци и информисаност уопште, у складу са потребама, могли модификовати и повећати своју ефикасност.

ЛИТЕРАТУРА:

Бошковић М., Бановић Б., Криминалистичка методика, 2. измењено и допуњено издање, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 2001.

Букелић Ј., Дрога - мит или болест, друго измењено и допуњено издање, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1998.

Вучковић Н., Алкохолизам и наркоманија - психијатријске основе и превенција у школи, Градска организација Црвеног крста, Нови Сад, 1997.

Жарковић М., Бановић Б., Ступар Љ., Ивановић В., Криминалистика - приручник, 2. издање, Виша школа унутрашњих послова, Београд, 1999.

Program des Nation Unie pour la controle international des drogues, Rapport mondial sur les drogues, Publications de Nation Unies, 1999.

Савезни завод за заштиту и унапређење здравља, Како сузбијати наркоманију и алкохолизам у заједници - модел општинског програма, Београд, 1995.

Стојановић З., Кривично право, општи део, Службени гласник, Београд, 2000.

United Nation Office for Drug Control and Crime Prevention, Global illicit drug trends, UN Geneva, 1999.

United Nation Office for Drug Control and Crime Prevention, number 6, Economic and social consequences of drug abuse and illicit trafficking, New York, 1996.

World Health Organization, Prevention and controlling drug abuse, Geneva, 1990.

КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА СИЛОВАЊА

Резиме: Кривично дело силовања је одувек привлачило пажњу шире јавности и било је предмет многих научних и стручних расправа. У раду се обрађују садржаји који се односе на историјски развој кривичног дела силовања, упоредни приказ у другим законодавствима, са посебним освртом на појам и основне карактеристике у нашем кривичном законодавству.

Кључне речи: силовање, сила, претња, пружање отпора, покушај, саизвршилаштво, подстрекавање, помагање.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Одувек је област сексуалног криминалитета привлачила пажњу јавности, како научне, тако и стручне, с тим што је проблематика ових кривичних дела ређе јавно изношена и разматрана. Разлог оваквом интересовању за ова кривична дела, лежи у чињеници да се овим кривичним делима, а пре свега силовањем као једним од њих, задире у најинтимније људске вредности, вређа се како полни тако и укупни интегритет личности, као и достојанство саме личности.

Међутим, као што је већ речено, до скоро се о силовању и другим кривичним делима која спадају у сексуални криминалитет, говорило само у сензационалистичкој штампи и о њима се гледало у филмовима и ТВ серијама. Наиме, може се рећи да се радило о тзв. колективном избегавању. У овом смислу је Н. D. Barlow говорио да колективно избегавање не може бити приписано само колективном карактеру теме, већ и томе што су нека подручја науке игнорисала сексуалне деликте, сматрајући да проблеми који се отварају у вези са њима припадају научним дисциплинама које се баве поремећајима у понашању и менталном патологијом (Modly, 1996:3).

Ипак, у последњој деценији силовање све више закупља пажњу јавности, и то како научних радника, тако и лаика. Раст интересовања се може приписати женама које су уклониле мистичност и митове око силовања, организовале разне врсте помоћи силованим женама, као и женама које су жртва насиља. Не треба запоставити допринос анонимних жртава које су могле снаге да пријаве кривично дело силовања и да истрају на путу истине и правде. Исто тако, треба истаћи допринос криминологије која је дала одређено место овим девијацијама, као и виктимологије која је допринела другачијем гледању на жртве силовања.

На крају, треба још истаћи да наш законодавац инкриминише кривично дело силовања у глави XII Кривичног закона Републике Србије која носи назив "Кривична дела против достојанства личности и морала".

1. ОСВРТ НА КРИВИЧНО ДЕЛО СИЛОВАЊА КРОЗ РАЗВОЈ КРИВИЧНОГ ЗАКОНОДАВСТВА

Кривично дело силовања познају, без изузетка, сва законодавства. У складу са тим, готово је немогуће пронаћи макар један законски текст који не познаје инкриминацију кривичног дела силовања. Тако је пропис о силовању био садржан још у најстаријем закону на свету, Хамурабијевом законнику, који датира из времена око 2000. године пре нове ере. Такође су прописи о силовању били садржани и у Гортинском законнику, као и у Салијском законнику који је настао у франачкој средњовековној држави.

Посебно треба указати на закон Карла V под називом *Constitutio Criminalis Carolina* из 1532. године. Ово је најпознатији законски текст Средњег века и он, између осталог, за силовање прописује смртну казну која се извршавала одсецањем главе мачем.

Најпознатији законски акт српске средњовековне државе, Душанов законик, такође је садржао пропис о силовању. Наиме, било је предвиђено да "ако који властелин узме властелинку на силу, да му се обе руке одсеку и нос одреже. Ако ли себар узме властелинку на силу, да се обеси; ако ли себи равну узме, да му се обе руке одсеку и нос одреже".¹ Из напред изнетог се види да је Душанов законик правио разлику између властеле и себра, па је у складу са тим и казна за извршено силовање зависила од сталешке припадности. Све ово потврђује чињеницу да су прописи о силовању постојали још од давнина и да је силовање као кривично дело увек било предмет интересовања одређене државе, без обзира на њен тренутни развој и уређење.

1.1. Кривично дело силовања у Краљевини Југославији

У Краљевини СХС (касније Југославије), све од њеног настанка 1918. године, па све до 1929. године кривично право није било регулисано једним целовитим законодавним актом. Наиме, постојало је шест различитих правних подручја на којима су примењивани различити закони. У Србији је у то време примењиван Криминални (Казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860. године.

Овај закон је предвиђао три основна облика силовања и један квалификовани облик. Наиме, било је прописано да само мушко лице може бити учинилац овог кривичног дела, с тим што су жртве могле бити и мушкарац и жена. Даље, било је предвиђено и силовање немоћних лица, односно лица која нису у стању да пруже отпор извршиоцу. Такође је било инкримисано силовање над особама оба пола која нису навршила 13 година, без обзира да ли су они пристали на обљубу или не. За ова три основна облика је била предвиђена казна од 15 година робије.

Квалификовани облик је постојао ако је услед извршења неког од основних облика кривичног дела силовања наступила смрт силованог лица. За учиниоца квалификованог облика силовања је била предвиђена смртна казна, с тим што је могао бити кажњен и робијом од 20 година, уколико се смртна последица могла приписати његовом нехату.

Доношењем Кривичног законика из 1929. године, дошло је до унификације кривичног права за територију целе државе. Овај законик је ступио на снагу 1. јануара 1930. године, чиме је у Србији престао да важи Криминални (Казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860.

¹ Душанов законик, Вајат – Београд: 1997. стр. 62.

године, а самим тим је кривично дело силовања било инкримисано на другачији начин. Наиме, одредба је гласила: "Ко женско лице с којим није у браку силом или претњом истовремено опасности по живот или тело, принуди на обљубу или ко обљубу изврши над женским лицем које је претходно довео у несвесно стање или га друкчије за одбрану онеспособи казниће се робијом до десет година".

Такође је овим закоником био предвиђен и квалификовани облик. Квалификовани облик је постојао када је приликом извршења дела дошло до тешке повреде тела женске особе или је проузрокована њена смрт. Уколико је наступила тешка повреда тела женске особе, учинилац ће се казнити робијом до 12 година, а уколико је наступила смрт тог лица учинилац ће се казнити робијом од најмање 5 година. У сваком случају, било да је реч о једној или другој последици, неопходно је да се она може приписати нехату учиниоца.

Оваква законска регулатива је важила све до 1941. године, односно до избијања Народноослободилачког рата када је и престао да важи Кривични законик из 1929. године.

1.2. Кривично дело силовања у југословенском законодавству у периоду након II светског рата

Након завршетка II светског рата па све до 1951. године, када је донет Кривични законик Југославије, у погледу инкриминације силовања су примењивана правна правила Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929. године, уколико нису била у супротности са тековинама Народноослободилачке борбе.

Доношењем Кривичног законика Југославије из 1951. године извршена је потпуна кодификација југословенског кривичног законодавства, тј. то је био законик који је важио на целој територији Југославије. У том смислу је била и предвиђена инкриминација силовања. Тако је било одређено да "ко женско лице са којим не живи у брачној заједници употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело, принуди на обљубу казниће се строгим затвором од осам година (став 1), односно ако је услед дела из става 1 наступила тешка телесна повреда или смрт женског лица, учинилац ће се казнити строгим затвором најмање две године".

Овакво стање ствар и је било на снази све до 1959. године. Наиме, тада је извршено новелирање кривичног законика,² приликом чега је запређени максимум казне за основни облик (став 1.) повећан са осам на десет година строгог затвора, а посебни минимум казне за тежи облик повећан са две на три године строгог затвора.

Након доношења Устава СФРЈ из 1974. године, било је нужно донети нове кривичне законе. У складу са наведеним, донет је савезни кривични закон који је уређивао област општег дела кривичног права, а све републике и покрајине су донеле своје посебне кривичне законе којима је била регулисана област посебног дела кривичног права. Међутим, сви ови посебни републички и покрајински закони су углавном задржали идентичне формулације кривичног дела силовања, како је оно било предвиђено кривичним закоником из 1951. године.

Стварањем СРЈ 1992. године, било је потребно ускладити постојеће кривичне законе са новодонетим Уставом. У том смислу су Кривични закон Југославије из 1976. године и Кривични закон Србије из 1977. године претрпели одговарајуће измене и допуне, док је Црна Гора 1993. године донела нов кривични закон.

Кривично дело силовања је у кривичном закону Републике Србије било, све до скора, инкримисано на следећи начин. Наиме, било је предвиђено да се кривично дело састоји у принуди на обљубу женског лица са којим се не живи у брачној заједници, употребом силе или претњом да ће се непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица (чл. 103 КЗ РС, ст.1). То значи да је било предвиђено да се кривично дело силовања може извршити само ван брачне заједнице према женском лицу, уз искључење могућности да мушко лице буде жртва овог кривичног дела.

Такође су били одређени и тежи облици овог кривичног дела и то (чл. 103 ст. 2 и 3):

² Службени лист ФНРЈ, бр. 30/59.

- а) кад је услед силовања наступила тешка телесна повреда женског лица;
- б) ако је силовање извршено од стране више лица;
- в) кад се силовање врши на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин;
- г) кад је силовање извршено према малолетном лицу или је услед његовог извршења наступила смрт женског лица.

Прописана казна за основни облик кривичног дела силовања је била у распону од једне до десет година затвора док је за теже облике (по д а, б, и в) била предвиђена казна затвора најмање једну годину, а за случај под г најмање три године затвора.

На крају, треба истаћи да је најновијим изменама и допунама КЗ РС из 2002. године инкриминација силовања добила нову димензију.³

1.3. Кривично дело силовања у упоредном кривичном законодавству

1.3.1. Кривични законик Републике Српске

У Републици Српској је јуна 2000. године донет кривични законик. Кривично дело силовања је инкримисано одредбама чл. 183. у глави XIX Законика која носи назив "Кривична дела против полног интегритета". Текст инкриминације силовања гласи:

- (1) "ко другога принуди на обљубу или неку другу полну радњу употребом силе или претњом да ће непосредно напасти на живот или тело тог или њему блиског лица, казниће се затвором од једне до десет година".
- (2) "ако је дело из става 1. овог члана извршено према малолетном лицу или на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин, или је истом приликом извршено више силовања од стране више лица, или услед дела наступила тешка телесна повреда, тешко нарушење здравља или трудноћа силованог женског лица учинилац ће се казнити затвором од три до петнаест година".
- (3) "ако је услед дела из става 1. и 2. овог члана наступила смрт лица према којем је дело извршено учинилац ће се казнити затвором најмање пет година".
- (4) "ко другога принуди на обљубу или неку другу полну радњу озбиљном претњом да ће за њега или њему блиско лице открити нешто што би шкодило његовој части или угледу или претњом неким другим тешким злом, казниће се затвором од шест месеци до пет година".

На основу изнетог се може закључити да је у Републици Српској дошло до уклањања полне дискриминације у погледу кривичног дела силовања, тј. силовање је постало опште кривично дело у смислу да и извршилац и пасивни субјект могу бити и мушко и женско лице. Такође, дошло је и до проширења радње извршења тако што радња сада обухвата, поред насилне обљубе и друге полне радње. Најзад, дошло је и до напуштања концепције према којој је кривично дело силовања могло бити учињено само ван брачне заједнице, тј. оно сада може бити учињено и према женског и мушком лицу са којим извршилац живи у брачној или трајној ванбрачној заједници (Бабић, 2000:79).

1.3.2. Кривични законик Републике Словеније

Република Словенија своје кривично законодавство је у потпуности регулисала Кривичним (Казенским) закоником који је ступио на снагу 1. јануара 1995. године. Овим Закоником је извршена значајна иновација у погледу инкриминације силовања. Наиме, према овом закоником силовање може извршити свако лице, односно у својству активног и пасивног субјекта се могу појавити мушко и женско лице. Као што се види, решење у Кривичном

³ "Службени гласник РС", бр. 10 од 1. 3. 2002. и бр. 11 од 7. 3. 2002. О новој инкриминацији силовања биће посебно речи у наредном излагању.

(Казенском) закону Словеније, поводом кривичног дела силовања, је идентично одређењу силовања у Републици Српској.

1.3.3. Кривични закон Републике Хрватске

У Републици Хрватској је све до 1997. године инкриминација кривичног дела силовања била одређена на готово идентичан начин као и код нас. У том смислу, оно је било идентично инкриминацији силовања Кривичног закона Социјалистичке Републике Хрватске из 1977. године. То значи да је ово кривично дело могло бити учињено само од стране мушке особе, тј. да је активни субјект могло бити само мушко лице. Даље, пасивни субјект је могла искључиво женска особа. На крају, ово кривично дело је могло бити учињено само према женском лицу са којим се не живи у брачној заједници. Одређење кривичног дела силовања на овакав начин је било све до скоро и код нас, тј. до марта 2002. године када су извршене одговарајуће измене и допуне Кривичног закона Републике Србије.

С тим у вези и Република Хрватска је донела нов Кривични закон, чиме је кривично дело силовања одређено на потпуно другачији начин. Наиме, инкриминација силовања је предвиђена одредбама чл. 188у глави XIV која носи назив "казнена дјела против сполне слободе и сполног ћудоређа". Тако је одређено да:

- (1) "тко другу особу упоробом силе или пријетње да ће изравно напасти на њезин живот или тијело или на живот или тијело њој блиске особе присили на сполни одношај или с њим изједначену сполну радњу, казнит ће се казном затвора од једне до десет година".
- (2) "тко почини казнено дјело из ставка 1. овога чланка на особито округан или особито понижавајући начин, или ако је истом пригодом према истој жртви почињено више сполних одношаја или с њим изједначених сполних радњи од више починитеља, казнит ће се казном затвора најмање три године".
- (3) "ако је казним дјелом из ставка 1. овога чланка проузрочена смрт или силоване особе, или је тешко тјелесно озлијеђена, или јој је здравље тешко нарушено, или је силована женска особа остала трудна, починитељ ће се казнити казном затвора најмање три године".
- (4) "ако су казним дјелом из ставка 2, овога чланка проузрочене посљедице из ставка 3. овога чланка, починитељ ће се казнити казном затвора најмање пет година".
- (5) "ако починитељ живи у брачној заједници с особом против које је казнено дјело из ставка 1. овога чланка почињено, казнен поступак покреће се поводом приједлога".⁴

На основу изнетог се изводи закључак да и Хрватска спада у групу земаља која више не прави никакве разлике у погледу активног и пасивног субјекта, односно и извршилац и жртва силовања могу бити и мушкарац и жена. Такође, укинут је услов који је постојао дуго времена у погледу овог кривичног дела, а то је захтев да извршилац и жртва не живе у брачној заједници. Наиме, више није неопходно да се са објектом, односно пасивним субјектом не живи у брачној заједници, тј. ово кривично дело може бити извршено и према лицу са којим се живи у брачној заједници. Међутим, предвиђено је да се гоњење у оваквим случајевима не предузима по службеној дужности од стране надлежног државног органа, већ је потребан предлог оштећеног лица.

Као што се види, и решење хрватског законодавца се разликује од нашег. С тим у вези, поставља се питање да ли ће код нас ускоро доћи до нових промена у погледу инкриминације силовања, јер је очигледно да наше законско решење не прати актуелна упоредноправна решења.

⁴ Народне новине, Службени лист РХ, број 110, 1997, стр. 3487.

1.3.4. *Кривични законик Шведске*

КЗ Шведске је до скор а кривично дело силовања одређивао на следећи начин: "ако мушкарац силом или претњом непосредне опасности примењеној према женској особи принуди ову на обљубу, казниће се затвором од две до десет година".⁵ Кривично дело силовања одређено на овај начин подразумева да активни субјект може бити само мушко лице, а пасивни само женско лице. С тим у вези, пасивни може бити и брачни друг учиниоца, односно силовање је могуће и у браку.

Међутим, дошло је до измене ове законске одредбе. Наиме, КЗ Шведске предвиђа да се кажњава "принуда друге особе на сексуално сједињавање или неко друго сексуално општење уз употребу силе". Полазећи од овога, закључује се да и активни и пасивни субјект могу бити мушкарац и жена, уз назначење околности да је постојање брачне заједнице без утицаја за постојање овог кривичног дела. То подразумева да и мушкарац може бити жртва овог кривичног дела, а жена извршилац, што је свакако битна разлика у односу на наше кривично законодавство.

1.3.5. *Кривични законик Француске*

Француска спада у групу земаља која је прихватила тенденцију да кривично дело силовања добије карактер општег кривичног дела. Наиме, КЗ Француске силовање одређује као "акт сексуалног продирања такве природе да је учињено другој особи силом, принудом или препадом" (Бошковић, 1996:286).

Из овога произилази да учинилац силовања и објект напада могу бити и мушкарац и жена, с тим што је без утицаја чињеница постојања брачне заједнице. То значи да и мушкарац може бити жртва овог кривичног дела, а жена учинилац истог. Овакво законско решење се разликује од нашег позитивног права, а с друге стране силовање добија карактер општег кривичног дела у смислу чињенице да се и у својству активног и пасивног субјекта могу појавити и мушко и женско лице.

2. ПОЈАМ И ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА СИЛОВАЊА

У нашем законодавству кривично дело силовања је предвиђено републичким кривичним законима. У том смислу, оно је одређено чл. 103 КЗ РС и налази се у групи кривичних дела против достојанства личности и морала.

На основу оваквог наслова се може закључити да су објекат заштите достојанство личности и морал. Међутим, детаљнијом анализом ових кривичних дела се долази до закључка да се овде ради о заштити слободе одлучивања у полним односима, а када је реч о моралу о полном моралу.

Кривично дело се састоји у принуди на обљубу женског лица употребом силе или претњом да ће се непосредно напасти на живот или тело тог лица или њему блиског лица (чл. 103 ст. 1 КЗ РС).

Пре измена и допуна КЗ РС из марта 2002. године, силовање је могло бити извршено само према женском лицу старијем од 14 година са којим се не живи у брачној заједници. Међутим, као што се види, инкриминација силовања сада подразумева да се ово кривично дело може учинити према сваком женском лицу које је навршило 14 година, независно од тога да ли постоји брачна заједница или не. То значи, да објекат овог кривичног дела јесте искључиво женско лице старије од 14 година. Уколико није старије од 14 година, тада неће постојати ово кривично дело већ кривично дело обљубе или противприродног блуда са лицем које није навршило 14 година (чл. 106. КЗ РС).

⁵ *КЗ Шведске*, Институт за криминолошка и криминалистичка истраживања, Београд, 1967 – превод на српски језик.

За разлику од пасивног субјекта, који искључиво може бити женско лице, активни субјект, односно извршилац кривичног дела може бити искључиво мушко лице. У погледу виности извршиоца потребан је умишљај. Међутим, постојање умишљаја је веома тешко утврдити, јер веома често окривљени истиче да је дело извршио уз пристанак оштећене, тј. да није било никакве принуде.

Као што се види, наш кривични закон не предвиђа могућност да и објекат и извршилац овог кривичног дела буду и мушко и женско лице. Дакле, женско лице не може бити извршилац овог кривичног дела, нити мушкарац може бити жртва, за разлику од кривичног дела обљубе или противприродног блуда са лицем које није навршило 14 година, када се у својству извршиоца и жртве могу појавити и мушко и женско лице.

Поред основног облика, постоје и тежи облици овог кривичног дела и то:

а) уколико је услед извршења основног облика наступила тешка телесна повреда женског лица. Треба нагласити да у односу на тежу последицу постоји нехат учиниоца.

б) уколико је силовање извршено од стране више лица, под чиме се подразумева да је извршењу дела учествовало најмање два лица. У овом случају је неопходан умишљај извршиоца.

в) кад се силовање врши на нарочито свиреп или нарочито понижавајући начин.

г) кад је силовање имало за последицу трудноћу или тежу заразну болест женског лица.

д) на крају, најтежи облик је предвиђен у случају кад је силовање извршено прма малолетном лицу или услед његовог извршења наступила смрт женског лица.

У погледу кажњавања за кривично дело силовања прописане су доста строге казне. Наиме, извршилац основног облика овог дела казниће се затвором најмање једну годину. Даље, уколико су наступиле теже последице за жртву (случајеви под а, б, в, г) учинилац ће се казнити затвором од најмање три године. Најзад, уколико се ради о најтежем облику силовања (случај под д), учинилац ће се казнити затвором од најмање пет година.

Као што се види прописани су посебни минимуми казне затвора, а с обзиром да није одређен посебни максимум, максимална казна затвора за ово кривично дело је једнака општем максимуму (15 година). Иначе, изузетно је предвиђено да у случајевима најтежих кривичних дела или најтежих облика тешких кривичних дела, може бити изречена и казна затвора од 40 година (чл. 38 ст. 2 КЗ СРЈ). То значи да и код силовања може бити изречена казна затвора од 40 година уколико је извршен најтежи облик овог дела.

3. РАДЊА ИЗВРШЕЊА

Радња кривичног дела се одређује као предузимање, односно пропуштање вољног телесног покрета с циљем да изазове неке промене у спољном свету (Чејовић, 2002а:129). Конкретно, радња кривичног дела силовања се састоји из два акта: из принуде на обљубу и вршења обљубе. С тим у вези, мора постојати повезаност између принуде и обљубе, тј. потребно је да се принуда врши у циљу обљубе (Лазаревић, 1998:447). Тако, као облике принуде закон наводи употребу силе или претње да ће се непосредно напасти на живот или тело пасивног субјекта или њему блиског лица. Према томе, као облици принуде код силовања се јављају сила и претња.

3.1. Сила као облик принуде

У кривичноправном смислу, сила је употреба физичке (телесне или механичке) снаге према другом лицу да би се овај принудио да нешто учини или не учини.⁶ Конкретно, код кривичног дела силовања сила се примењује у циљу савлађивања отпора женског лица ради извршења насилне обљубе.

Иначе, сила може бити апсолутна (материјална) и компулзивна (психичка, морална).

⁶ *Правна енциклопедија*, Савремена администрација, Београд, 1985, стр. 1502.

Апсолутна сила подразумева употребу физичке снаге против жртве силовања. Битно је истаћи да се ради о неодољивој физичкој снази, према којој је могућност вољног деловања жртве искључена (нпр., везивање, онесвешћивање).

С друге стране, по д компулзивном силом се подразумева сила којом се делује на стварање воље принуђене особе у одређеном правцу. За разлику од апсолутне, компулзивна сила није неодољива, већ се састоји у избору између два претећа зла. Такође, тзв. психичка сила може бити усмерена непосредно на живот или тело нападнуте жене, или посредно, кад се ставља у изглед непосредни напад на живот или тело њој блиске особе (нпр., доношење болова или других физичких патњи према детету или блиском сроднику).

У сваком случају, сила се јавља као најчешћи вид принуде код кривичног дела силовања. У вези са тим, неопходно је увек утврдити интензитет силе као облика принуде, јер од тога зависи процена да ли је обљуба извршена уз пристанак женске особе или против њене воље.

О томе каква сила треба да буде приликом извршења силовања говори и пресуда Врховног суда Србије Кж I - 1915/72 која каже: "Употреба силе ради извршења насилне обљубе не мора да буде увек таква да оставља физичке трагове у облику телесне повреде на телу женског лица, већ је довољна сила таквог интензитета којом се, и поред тога што она не оставља трагове на телу оштећене, ипак савлађује њен отпор" (Благојевић, 1996:44).

Најзад, треба истаћи и да се употреба хипнозе и омамљујућих средстава такође подразумева под појмом силе. Хипноза се сматра апсолутном силом у смислу што је жртва овом приликом парализована или јој је видно смањена свесна и вољна способност, па је самим тим могућност вољног деловања жртве искључена. С друге стране, по домамљујућим средствима се подразумевају различите супстанце (алкохол, опојне дроге итд.) које жртву могу довести у стање које је чини неспособном за отпор. Примена хипнозе се ретко среће, док је примена омамљујућих средстава знатно погоднија за извршење силовања. На крају још треба истаћи, да на страни извршиоца увек мора постојати свест и воља да се омамљујућа средства дају да би се женска особа онеспособила за противљење обљуби.

3.2. Претња као облик принуде

Претња јесте облик психичке принуде и она постоји када се некоме ставља у изглед доношење зла, како би се на тај начин утицало на његову слободу одлучивања.⁷

Код кривичног дела силовања реч је о тзв. квалификованој претњи. Сам законодавац експлицитно наводи да је потребна таква претња која је управљена непосредно на живот или тело саме жртве или њој блиског лица. На основу изнетог се изводи јасан закључак да је увек потребно да се ради о непосредној претњи, односно неће постојати ово кривично дело ако се прети неким будућим, каснијим нападом на живот или тело (Лазаревић, 1998:448).

Даље, потребно је да је претња управљена на живот или тело жртве или њој блиског лица. У вези са тим, поставља се питање која се лица могу сматрати блиским. Свакако да се под блиским лицима подразумевају сродници у правој линији и браћа и сестре. Међутим, с једне стране треба имати у виду да је круг блиских лица знатно шири, али с друге стране треба бити опрезан и не дозволити да се овај круг лица бесконачно шири. Све ово наводи на закључак да одговоре на оваква питања треба давати од случаја до случаја и на основу конкретних околности.

Веома битна чињеница за постојање претње јесте да њу (претњу) жртва у конкретном случају, на основу свих околности, доживљава као озбиљну, тј. да доживљава озбиљан страх. С друге стране, потпуно је ирелевантно да ли извршилац мисли да озбиљно оствари претњу или да ли је уопште у могућности да је као такву оствари. Тако нпр., ако извршилац жртви запрети празним пиштољем да ће је убити уколико буде вриштала или звала у помоћ, озбиљна претња ће постојати ако у конкретном случају оштећена није знала да се ради о празном пиштољу.

О томе каква претња треба да буде говори и пресуда Врховног суда Србије, Кж I - 1997/73: "Озбиљност претње се не може ценити само кроз тежину изговорених речи којима се упућује претња, већ и кроз чињеницу да ли се таква претња појављује као стварна, и то како с

⁷ *Правна енциклопедија*, оп. cit. стр. 1286.

обзиром на лице које упућује претњу, тако и с обзиром на лице коме је претња упућена, па и на околности у којима су се налазила та лица у време упућивања претње".

На крају треба истаћи и чињеницу да се претња, у односу на силу, јавља као ређи вид принуде приликом извршења силовања.

3.3. Отпор женске особе

Сила и претња, као облици принуде, се приликом извршења силовања употребљавају да би се женско лице принудило на обљубу. Сама примена силе или претње нужно претпоставља да не постоји добровољни пристанак женске особе на обљубу, тј. претпоставља се пружање отпора. Значи, постојање отпора женског лица је неопходан услов да би се радило о овом кривичном делу.

У том смислу, неопходно је да женско лице пружа озбиљан и сталан отпор. Озбиљан је онај отпор ако се њиме не симулира стид или нешто друго, већ је израз чврсте одлуке да се избегне полни однос са том особом (Чејовић, 2002б:229). С друге стране, отпор је сталан када траје све до последњег момента, тј. до тренутка када је дошло до продирања мушког полног органа у женски полни орган. У сваком случају, битно је да је отпор женске особе озбиљан и трајан, с тим што не мора увек бити активан. Наиме, неопходно је да извршилац остварује своју вољу противно вољи женског лица, а отпор женског лица може бити и активан и пасиван.

О овоме говор и прџуда Врховног суда Србије Кж. 2679/6 која гласи: "То што је оштећена након што је оптужени применио силу и претњу над њом изјавила да је престала да пружа отпор и добровољно пристала на полни однос, никако не значи да је она добровољно пристала на полни однос."

Дакле, суштина је у чињеници да не постоји добровољни пристанак на обљубу. Уколико би постојао добровољни пристанак, тада не би било кривичног дела силовања. О томе када постоји добровољни пристанак на обљубу, а када не, говори пресуда Врховног суда БиХ Кж. 553/74: "Само добровољни пристанак на обљубу искључује постојање кривичног дела силовања. О добровољном престанку на обљубу ради се онда кад се женско лице својом властитом вољом одлучи за обљубу или на престанак давања отпора. Према томе, нема добровољног престанка на обљубу без властите одлуке женског лица, њеног активног учешћа и жеље и воље на обљубу. Пристанак у смислу пасивног трпљења усљед силе или пријетње није добровољни пристанак, јер му недостаје добровољност, тј. властита одлука женског лица да престане са давањем отпора независно од утицаја силе или пријетње".

У сваком случају, питање да ли је постојао озбиљан и сталан отпор или није, јесте једно фактичко питање које би требало решавати од случаја до случаја узимајући у обзир све релевантне околности везане за конкретну ситуацију. Ту се пре свега мисли на околности везане за време и место извршења дела, узроста и физичке конституције оштећене, броја нападача и њихове физичке конституције итд.

На крају, треба указати на још један проблем везан за питање отпора женског лица као битног услова за постојање овог кривичног дела. Наиме, може се десити да се принуда врши према другом лицу где, по правилу, женско лице (пасивни субјект) неће пружати отпор, иако не пристаје на обљубу. У овом случају, женско лице не пружа физички отпор какав би пружало да се према њему примењује принуда. Међутим, и у оваквим ситуацијама се ради о кривичном делу силовања, а разлог томе је став судске праксе која их је квалификовала на тај начин. Можда би правилније решење било да се ови случајеви подведу под кривичним делом обљубе или противприродног блуда злоупотребом положаја, које се састоји у навођењу на обљубу женског лица које се према извршиоцу налази у односу какве подређености или зависности (Чејовић, 2002б:229).

4. СВРШЕНОСТ И ПОКУШАЈ КРИВИЧНОГ ДЕЛА СИЛОВАЊА

4.1. Свршеност кривичног дела силовања

Већ је речено да је за извршење кривичног дела силовања потребно да буду предузете две узрочно повезане радње. Прва радња се састоји у принуди женског лица на обљубу, било употребом силе или претње према том лицу или њему блиском лицу. Међутим, да би постојало силовање у конкретној ситуацији потребно је и да дође до извршења обљубе над женским лицем. Када дође до извршења обљубе над женским лицем, кривично дело силовања ће се сматрати свршеним.

Иначе, обљуба се сматра свршеном кад је дошло до спајања полних органа, односно када је започето увлачење мушког полног органа у женски. Уз ово, треба истаћи да само дотицање полних органа није довољно за постојање дела. У прилог овој тврдњи, говори и пресуда Врховног суда Хрватске Кж. I - 1055/73: "Само додиривање мушког и женског сполног органа, не може се никако сматрати довршеном обљубом, већ је потребно да дође до спајања тих органа, до почетка продирања пениса у вагину. Ако до тога није дошло, може се радити само о покушају обљубе...."

На крају, још треба истаћи да се за постојање свршеног кривичног дела силовања не тражи избацивање семена (*emissio seminis*).

4.2. Покушај кривичног дела силовања

Код кривичног дела силовања покушај постоји од оног тренутка када је према женском лицу примењена сила, односно претња у циљу принуде на обљубу, па до тренутка када дође до свршености овог дела. То значи, да приликом принуде према женском лицу, умишљај учиниоца мора бити усмерен на вршење обљубе. Наиме, у многим случајевима принуда се може примењивати да би се остварили другачији циљеви нпр., одузимање неке ствари. Зато је потребно у сваком конкретном случају утврдити да је приликом предузете принуде (употребљене силе или претње) постојао умишљај учиниоца усмерен на вршење обљубе. То и представља специфичност силовања, тј. радњу овог кривичног дела чине принуда на обљубу и сама обљуба.

На основу изнетог се закључује, да је за покушај кривичног дела силовања довољно да је само дошло до примене силе или претње према женском лицу у циљу вршења принудне обљубе, а не захтева се да радња извршења буде у целости остварена. Наиме, ако је радња извршења у целости остварена, односно ако је извршена обљуба тада неће постојати покушај, већ свршеност овог кривичног дела.

Овакав став потврђује и решење Врховног суда Хрватске Кж. бр. 1518/52 која каже: "Почетак извршења кривичног дела састоји се у почетку извршавања радње, која је за то кривично дело значајна. Тако, извршење кривичног дела силовања започиње применом силе или претње непосредним нападом на живот или тело женске особе. Додир сполних органа између нападача и нападнуте женске особе није потребан за постојање покушаја, јер је извршавање дела започело и пре тога већ самом применом силе или претње".

5. ДОБРОВОЉНИ ОДУСТАНАК

Треба истаћи да је добровољни одустанак могућ и код кривичног дела силовања. Наиме, он постоји када је дошло до започињања примене силе, односно квалификоване претње са циљем да се изврши принудна обљуба над женским лицем, али је учинилац добровољно одустао од извршења обљубе, тј. одустао је од обљубе иако ју је могао учинити. То значи, да добровољни одустанак неће постојати у ситуацијама када је извршилац одустао услед отпора женског лица, наиласка полиције, недостатка ерекције итд. Сматраће се да постоји добровољни одустанак, ако је учинилац одустао од извршења обљубе из разлога као што су: сажаљење према жртви, сазнања да је оштећена бременита или невина и слично.

Према томе, може се закључити да добровољни одустанак код силовања постоји у свим оним случајевима када учинилац одустаје од принудне обљубе добровољно, а не услед неких спољних фактора (отпор женске особе, улазак трећег лица у стан итд.).

На крају, треба указати на још једно спорно питање карактеристично за добровољни одустанак код силовања. Наиме, уколико је извршилац добровољно одустао од силовања поставља се питање да ли ће он одговарати за неко друго самостално кривично дело (нпр, блудне радње). Поводом овог питања заузет је став да неће постојати ниједно друго самостално кривично дело. На овакав закључак упућује и пресуда Врховног суда Србије Кж. I - 1307/72: "Кад је утврђено да је током започетог кривичног дела силовања оптужени прихватио тврдњу оштећене да је она невина девојка и да своју невиност жели да сачува за брак, због чега је одустао од извршења намераване обљубе, те се са њеним пристанком задовољио само блудним радњама, у радњама таквог извршиоца стоји добровољни одустанак од извршења кривичног дела силовања".

6. САИЗВРШИЛАШТВО КОД СИЛОВАЊА

Наш законодавац одређује појам саизвршилаштва указујући да саизвршилаштво постоји када више лица заједнички учине кривично дело учествовањем у радњи извршења или на други начин (чл. 22 КЗЈ). Према томе, да би постојало саизвршилаштво неопходно је да су сва лица суделовала у извршењу кривичног дела (објективан услов) и да је на страни сваког од њих постојала свест о заједничкој сарадњи у извршењу кривичног дела (субјективан услов) (Јовановић, Јовашевић, 2003:224).

Међутим, по питању саизвршилаштва код кривичног дела силовања постоје различита схватања. Неспорна је само ситуација када два или више лица заједно употребљавају принуду и када сви изврше обљубу над женским лицем. Тада ће се сваки од њих појавити као извршилац овог кривичног дела, а сви они као саизвршиоци.

Проблем је присутан у ситуацијама када више лица примењује принуду према женском лицу, а само једно лице врши обљубу. У вези са тим постоје два схватања.

Прво схватање стоји на становишту да у оваквим ситуацијама нема саизвршилаштва. Наиме, истиче се да силовање спада у групу власторучних кривичних дела, где извршилац остварује дело искључиво радњама које сам предузима. То значи, да свако лице које покуша или изврши обљубу јесте самостални учинилац кривичног дела силовања, док су остала лица (која су применила силу или претњу према женском лицу, али нису извршила силовање) помагачи, односно подстрекачи, јер они силовање нису хтели као своје и не може се штети као властито дело обљуба коју врши друго лице.

У прилог оваквом схватању иде и пресуда Врховног суда Србије Кж. 882/96 која каже: "Када се радње другооптуженог своде само на покушај да се умишљајно помогне првооптуженом у извршењу кривичног дела силовања, ради се о помагању у извршењу силовања".

Међутим, постоје и друга схватања која полазе од становишта да у ситуацијама када више лица примењује принуду према женском лицу, а само једно врши обљубу постоји саизвршилаштво. То значи, да ће се сва лица чија се улога искључиво састојала у употреби силе или претње, сматрати саизвршиоцима у свршеном или покушаном кривичном делу.

Уколико би се прихватио овакав став, то би значило да се у својству саизвршиоца може појавити и женско лице.

На крају, поставља се питање које је од ова два решења прихватљивије. Без обзира што доста судских одлука говоре у прилог првом ставу, чини се да је ово друго становиште логичније. У прилог овој тврдњи, може се предочити пример кривичног дела разбојништва. Разбојништво је, такође, двоактно кривично дело, тј. оно подразумева употребу принуде и крађу. Конкретно, када би се на ово кривично дело применило прво решење које се односи на питање саизвршилаштва код кривичног дела силовања, то би значило да се лице које је употребило принуду, а није извршило само одузимање ствари, не би сматрало саизвршиоцем, већ помагачем, што свакако није прихватљиво. Исти је случај и са разбојничком крађом.

У сваком случају, мишљења су подељена, а и једно и друго становиште имају својих предности и недостатака.

7. ПОДСТРЕКАВАЊЕ И ПОМАГАЊЕ КОД СИЛОВАЊА

Под подстрекавањем се подразумева умишљајно навођење једног лица на извршење одређеног кривичног дела (Јовановић, Јовашевић, 2003:227). Сви елементи који чине општи појам подстрекавања, применљиви су и код кривичног дела силовања. То значи да се подстрекавање на силовање врши навођењем, тј. радња се састоји у навођењу одређеног мушког лица да изврши силовање. Како ће та радња бити извршена у конкретном случају, зависи од многих околности. Нпр., може се радити о обичном наговарању, може уз предочавање одређене користи подстрекаваном, путем опкладе, итд.

Даље, такође је неопходно да је подстрекавање управљено на извршење силовања, односно подстрекаваном лицу мора бити сасвим јасно да се ради о силовању као кривичном делу.

Такође, потребно је да подстрекач своје навођење усмерава према одређеном лицу. Није неопходно да оно буде именовано, али је потребно да јасно произилази према ком лицу је усмерено подстрекавање.

Најзад, неопходна је и свест подстрекача о стварним обележјима овог кривичног дела, што подразумева сазнање да ће против воље женске особе, уз употребу силе или претње, непосредним нападом на живот или тело бити извршена обљуба.

Треба указати на још један моменат код подстрекавања, а то је ситуација уколико дође до заблуде у погледу женске особе (ако је она била одређена од стране подстрекача). У оваквим ситуацијама, заблуда је ирелевантна и у односу на учиниоца и у односу на подстрекача.

За разлику од подстрекавања, под помагањем се подразумева умишљајно доприношење једном лицу да изврши одређено кривично дело. Другим речима, помагање означава умишљајно омогућавање једном лицу да изврши одређено кривично дело (Чејовић, 2002а:384).

Сходно овоме, могу се извући одређени елементи помагања, као облика саучесништва, код силовања. Прво што је неопходно јесте да је предузета одговарајућа радња помагања. Радња помагања може бити реализована на различите начине (нпр., стављање стана на располагање извршиоцу, давање обавештења о одређеној женској особи, итд.), што зависи од сваког конкретног случаја. Суштина је да предузета радња јесте таква да омогућава извршење силовања, а никако да представља само извршење дела.

Даље, помагање може бити извршено пре извршења кривичног дела и у току самог извршавања дела. То значи, да неће постојати одговорност лица за помагање након извршеног кривичног дела, осим уколико накнадна помоћ произилази из претходног договора са учиниоцем.

Такође је неопходно да се помагање, конкретно, врши у односу на силовање и да се односи на одређено лице. То лице не мора бити именовано, нити тачно одређено, али је неопходно да јасно произилази на које лице се односи радња помагања.

Најзад, помагач мора бити свестан свих стварних обележја силовања као кривичног дела и потребно је да код њега постоји хтење, односно пристанак на околност да ће бити извршена принудна обљуба.

ЗАКЉУЧАК

Јасно је да је кривично дело силовања универзални деликт, што значи да га предвиђају сва законодавства у свету. Силовање изазива велико интересовање јавности и медија, због тога што се извршењем овог дела угрожавају част и достојанство, полна слобода и лична сигурност човека.

Једно од најспорнијих питања код силовања јесте ко може бити учинилац, односно субјект овог кривичног дела, и ко може бити жртва, односно објект овог кривичног дела. Према већини савремених европских законодавстава и учинилац и жртва овог дела могу бити и мушко и женско лице. Међутим, наш законодавац није прихватио ову тенденцију па је у нашем законодавству задржано решење према коме учинилац може бити само мушко лице, а жртва само женско лице.

Могућ је и стицај силовања са неким кривичним делима: телесним повредама, противприродног блуда, нарушавање неповредивости стана, итд.

На крају, треба указати на још једну битну карактеристику силовања. Наиме, велики проблем код силовања је проблем "тамне бројке", тј. многобројна силовања остају непријављена из разних разлога (страх од реаговања околине, учиниоца, освете, итд.). С друге стране, постоји и проблем лажних пријава. Све ово указује да се кривични поступак мора водити веома опрезно, пажљиво узимајући у обзир све околности, како би се изрекла адекватна казна и како би се спречило изрицање казне невином лицу.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бабић М. (2000), *Кривични законик Републике Српске са кратким коментаром, објашњењима и регистром појмова*. Бања Лука.
2. Благојевић Б. (1996), *Актуелна судска пракса из кривичног права*. Београд: Пословни биро.
3. Бошковић М. (1996), *Криминалистика - методика II*. Београд: Полицијска академија.
4. Јовановић Љ., Јовашевић Д. (2003), *Кривично право – општи део*. Београд: Полицијска академија.
5. Јовановић Љ., Јовашевић Д. (2002), *Кривично право – посебни део*. Београд: Полицијска академија.
6. Лазаревић Љ. (1998), *Кривично право Југославије – посебни део*. Београд: Савремена администрација.
7. Мемедовић Н. (1984), *Кривично дело силовања у југословенском кривичном праву, докторска дисертација*, Београд: Правни факултет.
8. Modly D. (1996), *Metodika istraživanja silovanja*. Zagreb: MUPRH.
9. Станојевић П., Ђорђевић З. (2002), *Откривање и утврђивање чињеничног стања код кривичног дела силовања. Деликти насиља – кривичноправни и криминолошки аспект*, Београд: Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
10. Чејовић Б. (2002), *Кривично право – општи део*. Београд: Службени лист СРЈ.
11. Чејовић Б. (2002), *Кривично право – посебни део*. Београд: Српско удружење за кривично право.
12. Душанов законик (1997), Београд: Вајат.
13. *Правна енциклопедија* (1985), Београд: Савремена администрација.

Настојећи да својим знањем и искуством допринесе реорганизацији српске полиције, Владета Милићевић и у другом делу свог рада Модерна полиција, наставља анализу полиција водећих европских држава и њиховог искуства у организацији и функционисању полицијске делатности. У том циљу, Милићевић се бави полицијским системима Аустрије, Немачке, Италије и Француске, указујући нарочито на оне новине које према његовом мишљењу успешно одговарају на изазове и искушења у којима се налазила Европа у периоду између два светска рата. Лако је уочити да је Милићевићева визија реорганизације српске полиције, у великој мери под утицајем оних решења која су у то време представљала израз потреба актуелних режима у поменутих европским државама, а који су, изузев француског и донекле аустријског, били изразито недемократски. Ово се нарочито огледа у његовим препорукама за централизацијом полицијске власти и чвршћим устројством политичке полиције, која, како каже, треба да одговори “појави тероризма и других илегалних покрета опозиционих група.” Захтев за организационим издвајањем политичке полиције има за циљ повећавање ефикасности њене делатности која ће, по његовом мишљењу, бити онда ослобођена превеликог бирократског баласта.

Јасно је да тежња ка централизацији полиције и подвргавању њене улоге захтевима државног разлога не претствља израз демократских тековина, али Милићевића не можемо да кривимо за то што је делио једну визију која је у то време претстављала израз друштвено-политичког императива и расположења већинског дела европског друштва. То нам може послужити више као опомена да захтеви једног времена, колико год да га сматрамо модерним, не морају нужно да буду израз прогресивних и слободарских идеја и тежњи и да у конципирању стратегије и развоја наше полиције не треба да нас слепо воде идеје и циљеви других држава. У том смислу, рад Владете Милићевића служи замишљеној сврси коју смо поставили пред нас када смо одлучили да се вратимо у прошлост и поново објавимо радове који по својој тематици и идејама могу да буду од користи за критичко и свестрано сагледавање мисије реорганизације наше полиције. Да би боље разумели садашњост морао да разумемо прошлост и да поједине епизоде у историји схватимо и разумемо тако да грешке прошлости не постану грешке наше садашњости.

И у овом делу, као и у претходном, посебну пажњу заслужују Милићевићеве сугестије и предлози који имају за циљ стручну едукацију полицијског кадра. Анализирајући водеће полицијске школе у Европи, Милићевић истиче да је незамисливо стручно и професионално обављање полицијског послова без едукације полицијског кадра, који у Србији тог времена представља прави изузетак. У том циљу предлаже оснивање “Више школе научне полиције”, која би наставила традицију Рајсове полицијске школе и тиме омогућила стварање модерног полицијског кадра о дала професионално знање истражним и судским експертима.

мр Радомир Зековица

Модерна полиција. II део

Владета Милићевић, часопис Полиција, 1936.

Да би се могла узети у проучавање реорганизација наше полиције, према данашњим потребама и у једном модерном духу, потребно је бацити један поглед и на стране западне полиције, тим пре, што смо и ми чланови међународне полицијске заједнице и као такви тежимо, као и сви остали, да методе рада што више саобразимо, како би се са успехом могла спровести борба противу међународног криминала, па и разних терориста, који ће ускоро такођер бити евидентирани у међународним евиденцијама. С друге стране, искуство западних полиција је куд и камо веће, и пружа нам масу примера, које можемо следовати, наравно, подешавајући овај рад нашим приликама.

Већина западних држава осетиле су нове потребе данашњице и у последњим годинама реорганизовале су своје полиције, нарочито политичке, с обзиром на појаву тероризма и других илегалних покрета опозиционих група. Осетила се потреба за што већом централизацијом полицијске власти. Нарочито се појављује тежња, да се политичка полиција издваја од управно-полицијске струке како би се ослободила непотребне полицијске администрације, а додаје се Претседништвима влада, да би иста имала што већи ауторитет.

Тако се у Аустрији осетила потреба да се оснује «Генерална дирекција безбедности» при Претседништву владе. Аустрија, с обзиром да је подељена на седам савезних држава, раздељена је на седам полицијских дирекција, те је свака од ових дирекција потчињена само својој покрајинској влади, а Министарство унутрашњих послова савезне републике је готово само за персоналне ствари и не обједињава међусобно обе дирекције у свом раду, а још мање централизује потребне евиденције. Донекле је бечка полицијска дирекција успела да остане неком врстом централе за Аустрију, тим пре, што је на челу ове био дуги низ година др Шобер, који је истовремено био и канцелар Аустрије. С обзиром на унутрашње, па и спољне прилике у Аустрији, осетила се императивна потреба да се рад ових дирекција уједини на политичком пољу и да се оснује једна централна политичка служба, која ће бити позвана да се бори противу илегалних покрета, било да ови долазе изнутра или споља. У једној специјалној пространој згради, неколико корака од Балплаца, сместили су новоосновану «Генералну дирекцију безбедности». На челу исте налази се државни подсекретар за безбедност фон Хамерштајн.

При председништву владе налази се и једна офанзивна војна служба, која је тајна, а на челу исте налази се познати генерал Ронге. Између обе службе постоји фина и координирана сарадња.

При Генералној дирекцији безбедности организована је централна политичка бригада, наравно, додељена у рад по разним отсецима на администрацији и сређивању евиденција, те се на овај начин најбоље упознају са текућим пословима, и тек када се укаже потреба они су на расположењу својих шефова за теренску службу. Преко ове бригаде, снабдевене свим превозним средствима, Генерална дирекција је у могућности да обавља деликатније задатке, брзо и са пуно такта. На овај начин избегава се публицитет, административна спорост, и евентуална индискреција појединих чиновника.

На челу покрајина за безбедност постоје и директори безбедности, који су положаји искључиво додељивани опробаним људима и стручним за овај деликатан положај. Генерална дирекција води разне евиденције и сама додставља

обавештења покрајнским директорима за лица која треба водити у евиденцији или она која пак треба брисати из евиденција. Састављена је чак и књига сумњивих лица подељена по категоријама и иста се често редигује на основу прибављених извештаја. Ову тешку и скроз деликатну службу води један посебан одсек. На овај начин тачно су обавештене све полицијске власти о лицима, која се воде у евиденцији, а нарочито онима која се траже, те се за ову последњу групу лица спроводи евиденција и код пријављених одељења месних полиција.

Што се тиче кривичне полиције ствар стоји другачије, јер аустријска полиција овде није извршила централизацију. Функције кривичне полиције обављају се преко покрајинских полицијских дирекција, а централна евиденција се врши преко бечке полиције.

Немачка

Немачка је до скоро била подељена на савезне државе, те је према томе и полиција још, мање-више, на покрајинском систему. По доласку национал-социјалиста на власт, у Немачкој се осећала потреба да се створи једна моћна централа државне полиције. Под управом и нарочитим надзором председника Геринга створена је једна огромна институција прозвана Државна тајна полиција – Гестапо, која је спештена у центру Берлина. На улазу ове зграде стоји црна гарда и контролише сваки приступ згради. Ова је институција првобитно била као партијска организација у облику јуришних батаљона а доцније, после 1933. године, претворена је у државну тајну полицију.

Нека нам буде допуштено да зађемо у детаље ове велике организације, који нам могу послужити као леп пример једне гвоздене дисциплине и указати шта се све може ишчекивати од једне овакве установе у погледу државне безбедности. Она се сада састоји из следећих одељења: 1) из једног централног уреда у Берлину тзв. Тено – Технички помоћни апарат, који служи одбрани од евенталних штрајкова и обухвата 150 000 људи најразноврснијих техничких позива, 2) из Земаљских уреда који се углавном налазе у престоницама ранијих савезних земаља, 3) из следећих пет главних одељења:

I Одељење. Контрола железничког саобраћаја. Уз ово одељење иде и контрола над штампом

II Одељење. Контрола нелегалне комунистичке и социјал-демократске активности; проналажење њихових ћелија и вршење хапшења.

III Одељење. Контрола и присмотра над свима лицима или организацијама које се нису придружили национал-социјалистичкој странци, или које се оглашавају саме као непартијске.

IV Одељење. Контрола и посматрање партијских чланова национал-социјалистичке странке и њој прикључених савеза и организација; посматрање и контрола политичких вођа и водећих личности у национал-социјалистичкој странци.

V Одељење. Откривање и кажњавање издајства земље и народа, војна и привредна шпијунажа, надгледање војних тајни, присмотра над шпијунима или шпијунажом сумњивих лица, надзор над националним мањинама.

Поред ових главних одељења постоје многобројна пододељења за; а) исељенике б) странце, личности без држављанства и Јевреје 3) контролисање опозиционих покрета у државној и комуналној полицији г) контролисање и

откривање тзв. «литералног издајства земље и народа» д) контролисање преписке која се упућује и иностранство или која из иностранства стиже, ђ) строго и непрекидно надзирање политичких сумњивих лица.

Уз ове пододељке ваља још поменути и следеће одељке за специјалне задатке: Одељак за контролу. Под тим одељком налазе се: а) Општа служба безбедности, б) Надзорно одељење над СА, в) Одељење за контролу и надзор над великим индустријским предузећима.

Као што се види из свега наведеног, ова је организација добро постављена и чиновници су пробрани и оспособљени за ову деликатну службу а при том и одлично награђени, тако, да је поткупљивање органа искључено. Ова полиција располаже и са тајним бригадама снабдевеним свим потребним превозним сретствима, а такође, и са униформисаним органима који су регрутовани из њихове раније партијске војске.

Садашњи шефови полиције пристали су на то, да сви немачки полицајци прођу кроз стручне курсеве, о чему ћемо говорити о делу о полицијским школама.

Иначе криминалистичка полиција је одвојена и растерећена непотребних администрација на тај начин, што при сваком одељењу криминалистичке полиције постоје нарочити одсеци за сређивање кривичног материјала и састављање оптужница.

Италија

Италија је прва која је осетила, да се, с обзиром на нове потребе мора створити једна политичка полиција великог стила и која ће бити у стању све да сазна и парира. Поред редовне полиције Рим је створио по примеру “ГПУ” моћну Овру, која дејствује како унутра, тако и споља, било у офанзивном или дефензивном циљу. Споља, Овра је створила систем фашистичких колонија – Фашиа. Иде се чак тако далеко да сваки члан иностраног Фашиа мора једном недељно да достави свој недељни реферат. У овим рефератима поред политичких ствари, има и обавештења о разним индустријама, патентима и о околини у којој дотични члан живи. Секретеријат ове податке сређује и доставља секретару, који је и главни повереник Овре, за дотично место. Повереник Овре доставља своје извештаје у централи у Рим. Исти је систем у земљи и секретари Фашиа су у исто време повереници Овре, али на многим важнијим, нарочито граничним местима, повереници су специјални стручњаци за које чак врло често и саме власти не знају. Редовна полиција је централизована при Министарству унутрашњих послова. При Министарству се налази и виша полицијска школа. При овој школи централизована је и сва судска и дактилоскопска евиденција као и служба судске идентификације.

Француска

При овом министарству постоји Генерална дирекција националне безбедности на челу са Генералним директором а затим се полиција дели на две генералне контроле: административна полиција, иза које се крије политичка и генерална контрола служба судске полиције. При једној и другој постоји

централна бригада асова најбољих полицијских стручњака. У погледу судске полиције Француска се дели на 16 судских покретних бригада. Обе бригаде снабдевене бертијоновим апаратом и осталим техничким стварима, као и превозним сретствима, у сваком тежем случају брзо су на лицу места и уз помоћ локалних, већином општинских полиција воде истрагу.

Административна полиција, односно политичка, поред централне бригаде, вечито лутајућих инспектора има и специјалне комесаре, који су одређени при већим железничким станицама, а де факто врше надзор над једним одређеним сектором или делом вароши.

И Француска, с обзиром на нове прилике, и после неколико немиких афера по полицију, разматра на које би начин требало реорганизовати полицију, нарочито политичку, те има тенденција стварања неке врсте елитне службе за деликатније мисије при Председништву владе.

Ово би био кратак извод организација полиције на западу, на које би се могли угледати, односно, да извучемо онај згодан део који би се могао прилагодити нашим приликама и потребама.

По мом мишљењу, а имајући на уму развој наше полиције и нарочито данашње потребе ми смо много лутали јер смо тражили нешто оригинално и носмо хтели да се послужимо примерима који су нам били на расположењу. Избегавали смо и терминологију, па чак и називе звања, јер су наши реорганизатори хтели можда да буду оригинални. Они нису узимали у обзир да се у преводима на стране језике долази до смешних ствари

По мом дубоком уверењу, а разговарајући са свим за то позваним полицијским научницима, излази да ми морамо мењати цео систем и ударити нов камен темељац, јер све друго значило би лутати и одлагати оно што мора неминовно доћи раније или доцније. Али зато не треба изгубити из вида да је већ наступила императивна потреба са се приђе једној дубокој реорганизацији, односно организацији једне чисто полицијске службе.

Принцип би био “Генерална дирекција безбедности” са два одељења: Одељење националне безбедности и Одељење криминалне полиције.

При одељењу националне безбедности постојала би централна бригада добро изабраних и обучених инспектора за одржавање евиденција и истраге на лицу места. Одељење би се делило на одсеке, према потреби, са уређеним евиденцијама и картотекама. Један одсек имао би старање о састављању евиденција сумњивих лица и раздљивању ових евиденција Банским управама које би опет давале исте Управама полиција. Овај би одсек одржавао везе и са осталим службама како би се евиденције сумњивих лица тачно испитивале, допуњавале, и водиле како код нас, тако и по нашим претставништвима у иностранству, која су надлежна за издавање пасоша и виза.

Одељење националне безбедности уредило би отсеке за националну безбедност при Бановинама и обучавало лица која ће ове отсеке водити. Док би се граница поделила на секторе и одређени би били специјални органи по систему обавештајних официра, којима би суседни срески начелници излазили у сусрет у погледу вођења обавештајне службе, као и све остале власти, а са војним обавештајним органима ови би стајали у вези и координирали свој рад. Сви остали органи, као жандармеријски, тако и граничне трупе и финансијски, и др. били би на извесним секторима за спољну обавештајну службу и обављали дужност шефа сектора.

Што се тиче спољне обавештајне службе, ова би се имала радити према потребма момента кад се ова буде организовала

Одељење јавне безбедности претворено у одељење криминалне полиције имало би такођер централну бригаду која би сем послова на терену обављала и административне ствари: евиденције. Одељење би било подељено у одсеке према потреби а имало би и један специјално међународни, који би имао за дужност везу са страним полицијама и међународним институцијама.

Министарству, односно одељењу криминалне полиције, морала би се нанаово доделити “Служба судске идентификације”, или како се то данас погрешно зове “Технички отсек”. Овај отсек био би централа за дактилоскопску евиденцију за целу земљу и при њему би била и виша полицијска школа. Овај би отсек имао кабинет судске идентификације, како при управи града Београда, односно београдској полицијској дирекцији, тако и при осталим полицијским дирекцијама. Сваки кабинет водио би за своју бановину алфаветским редом, или у већим дирекцијама, као у Загребу и Љубљани.

Дакле управе полиција би према овој реорганизацији проминиле назив у Полицијске дирекције и делиле би се по примеру централе на два одељења: националне и криминалне полиције са кабинетом судске идентификације додељеним као отсек криминалној полицији. Природно да би постојало и једно административно одељење, које би обављало све административно-правне послове за које су надлежне управе полиција односно дирекције, према постојећим законским прописима, а чија природа послова не спада у надлежност напред споменутих одељења.

При дирекцијама постојали би једна мања покретна бригада која би имала у тежим, како политичким тако и криминалним важнијим аферама, право истраге на целој територији дотичне бановине. Одељење националне безбедности имало би и политичку евиденцију за дотичну бановину, а само уколико му се пружи згодна прилика, и у договору са отсеком за националну безбедност при бановини и спољну службу.

Поред тога, узела би се и звања у оцену и дали називи који одговарају страним полицијама. Ово би био кратак преглед мог замишљеног плана, а који би се дао без икаквих тешкоћа разрадити и са мало више кредита извести, а у пракси би оваква организација дала максимум користи и одговарала би не само западним полицијама, модерном добу, већ и нашим потребама и била би код народа добро примљена.

Полицијске школе

Природни завршетак овом мог чланка био би разгледање станих полицијских школа, кроз које сам пролазио, јер данас се више и не може замислити наша полицијска професија без стручних школа, које једино и могу да дају сва она разноврсна знања из криминиолошких наука потребна за извођење ма и најобичније криминалне афере. Али детаљно разгледање школа, њихових програма, начина како се ђаци на терену оспособљавају за деликтан позив полицајца, одвео би нас и сувише далеко, а можда на наше читаоце већ ово не би било од интереса. Зато да не би злоупотребио стрпљење читалаке публике одлучио сам да будем у овом делу колико је год могуће краћи, тим пре, што се о овим школама већ доста писало.

Дакле, с обзиром на развој наука и примену истих у полицијским анкетама, апсолутно је искључено да данас на западу неко буде примљен за полицајца а да

није прошао кроз стручне полицијске курсеве. Ових полицијских курсева има разних: за агенте и полицијске стражаре, за ниже полицијске чиновнике, и за оне полицајце који аспирирају на вишу каријеру, односно са факултетом.

Немачка је скоро отворила више ових курсева и специјалну школу за вишу полицијску каријеру. Кроз ову школу мораће да прођу сви немачки полицајци како би се постигло да се у целој Немачкој врши истрага по истим методама криминалне тактике и по најмодернијем принципу.

У Италији постоји “Виша полицијска школа”, коју је отворио почасни професор судске медицине др Салватор Отоленги, сарадник чувеног Цезара Ламброза. На универзитету је чувени позитивиста проф др Фери, основно криминолошки институт, који похађају студенти права и медицине. Виша полицијска школа коју је сем мене похађао и саветник Симоновић, налази се инкорпорирана при централи за судску идентификацију у централним римским затворима у Траст Еверу, те су на тај начин ђаци у сталном контакту са злочиначким светом и имају свакодневно за проучавање разне случајеве и детаљно посматрање ових злочинаца. По смрти др Отоленгиа замено га је његов некадашњи помоћник проф др Фалко, који се већ истако на овом пољу као писац и проналазач нових метода истрага и посматрања. Ова се школа нарочито истиче својим дубоком студијама, па сама издаје и свој научни часопис. Поред ове школе која је приступачна само за оне са факултетом, односно докторатом, постоји при карабинерској касарни и школа за полицијске агенте и стражаре. У Флоренцији постоји чувена школа за карабинере и њихове официре, који се такође детаљно упучују у криминалне науке.

У Паризу постоје курсеви за полицајце на којима су професори светскога гласа. Ови курсеви трају неколико месеци и комбиновани су са предавањима на Институту са судску медицину.

Поменућу узгред и Америку утолико пре, што сам се пре неколико месеци на овоме месту у своме подужем чланку “Два месеца међу чикашким бандитима”, изражавао врло рђаво о америчкој полицији, која је у то време стварно била испод сваке критике. Од тада су наступиле велике промене у Америци и заведен је режим за који сам и ја тада пледирао и тврдио да ће повратком овога бити задан смртоносан ударац гангстерству. Наравно, да сам ја ишао и даље и друге ствари износио као узрок појави гангстерства у Америци али “сув режим” је био један од главних узрока размножавању гангстера и њиховој моћи, која је уз помоћ великих материјалних средстава утицала на изборе сенатора, претседника општине, изабраних судија, па наравно и полицију. Нико тада није обраћао пажњу на модернизацију полиције и гангстери су предњачили. Док полицајци, сем гумених палица, нису имали често пута револвере, дотле су гангстери били наоружани до савршенства и возили су се у луксузним блиндирним аутомобилима праћени својим телохранитељима, али не да се заштите од полиције, што им није тада било потребно, већ од својих конкурената. У Америци под страшно сликом терора почели су грађани Чикага, Њујорка, и других градова, да се организују и траже заштиту власти и доношење строжијих закона, као и боље уређење полиције. И стварно, данас је полиција добила своје најмодерније наоружање које ни најмање не одступа ономе код гангстера, а затим се увидела потреба да се полиција обогати криминолошким знањем јер има пред собом модерног злочинца, који је не само у стању да брзо дође на место злочина, већ и да се брзо уклони и не остави за собом никакве трагове свога злочина. Да би се затим овај проблем могао с успехом решити потребна су виша криминолошка знања. Ето, тако је сада у Америци на све стране обраћена највећа пажња полицијским школама кроз које

сада морају да пролазе сви полицајци почевши од оног уличног стражара и полицијског инспектора.

Да се вратимо на Аустрију, где је нарочито обраћена пажња на полицијске школе и криминолошки институт на бечком универзитету. У бечкој полицији готово стално раде курсеви за усавршавање у поједним полицијским гранама и стално се одржавају предавања од стране разних светских научника по појединим питањима из криминологије. Нарочито чујем да је крајем прошле године полицијска школа у Бечу реорганизована и да су многе новине у њој заведене, за стражаре, која траје шест месеци, па се они тек тада изводе на улицу да врше своју службу и то опет у прво време под надзором својих старијих другова.

Надам се да је ово сасвим довољно да наше колеге упутим у прогрес страних полиција и да би и код нас, у првом реду и пре свега, указао на потребу стварања једне “Више школе научне полиције”, која би била продужење раније Рајсове полицијске школе, наравно преуређена и снабдевена свима потребама да би могла приступити стварању једног модерног полицијског кадра у духу данашњице и дала професионално знање истражним и судским експертима.

А тада сматрам да би се требало најзад приступити из основа преуређењу наше полиције по принципима једне модерне полиције, о чему је било напред речи.

VALIDNOST I POLIGRAF NA SUDU¹

Postoji nekoliko izveštaja o validnosti zaključaka sa poligrafa na osnovu stvarnih kriminalističkih slučajeva u Japanu. Rezultati CQT(1) i SPOT(2) nisu razdvojeni, mada su ispitivanja uglavnom sprovedena CIT-om(3) u Japanu. Hikita iz Policijske uprave u oblasti Nara je 1971. godine pregledao 1889 primera i naveo je da je 932 od 1063 ispitanika koji su lagali (87,6%) priznalo zločin posle ispitivanja. Stopa lažnih negativnih(4) je bila 2,5%, a lažnih pozitivnih(5) samo 0,4%. Nihei i Tateno su 1982. godine, koristeći 925 slučajeva iz Policijske uprave u oblasti Ibaragi pronašli da je procena grafikona ispitanika za koje je potvrđeno da su lagali bila tačna u 491 od 569 slučajeva (86,3%). Jamamura i Mijake su 1980. godine dobili stopu tačnosti od 75-86% za zaključke za ispitanike koji su lagali i 98% za zaključke za one koji su govorili istinu, na osnovu priznanja ispitanika posle ispitivanja u Policijskoj upravi u oblasti Hjogo.

1. CQT (Control Question Test) je test sa direktnim pitanjima koja se odnose na ispitivano krivično delo, tipa "Da li znaš ko je...?" i "Da li si ti...?". Koristi se u slučajevima kada su ispitaniku poznati elementi krivičnog dela, pa o njegovoj eventualnoj vinosti možemo da, upotrebom poligrafskih metoda, zaključimo samo na osnovu razlika u reakcijama dobijenim na relevantna pitanja (koja se zasnivaju na osećanju krivice ispitanika vezane za ispitivano krivično delo) i kontrolnih pitanja (koja se zasnivaju na osećanjima krivice ispitanika koja nisu u vezi sa ispitivanim krivičnim delom).

2. SPOT (Searching Peak of Tension Test) je najpouzdanija forma poligrafskih testova. Koristi se u situacijama kada ispitaniku nisu poznati elementi krivičnog dela koje je predmet ispitivanja (identitet oštećenog, vreme, način i sredstvo izvršenja). Ovim testovima se ispituje da li su ispitaniku poznati elementi krivičnog dela za koje on tvrdi da ih ne zna, a koje bi trebalo da zna kao izvršilac ili saučesnik.

3. CIT (Concealed Information Test) je japanska verzija SPOT-a. Zasniva se na istim principima, s tom razlikom da se za pravljenje testova, osim elemenata krivičnog dela, koriste i svi drugi elementi sa lica mesta, karastični za vreme izvršenja dela, koji su, zbog svoje upečatljivosti, trebali biti zapaženi i zapamćeni od strane izvršioca (garderoba oštećenog, raspored i izgled pojedinih istaknutih detalja sa šireg i užeg lica mesta, vremensko i prostorno povezivanje pojedinih detalja sa izvršenjem krivičnog dela i dr.).

4. Lažni negativni nalazi su oni koji su nastali pogrešnim zaključivanjem poligrafskog ispitivača, pri čemu su ispitanici koji su realno slagali na poligrafskom testu svrstani u kategoriju onih koji to nisu uradili.

5. Lažni pozitivni nalazi su oni koji su nastali pogrešnim zaključivanjem ispitivača, pri čemu su ispitanici, koji realno nisu slagali na poligrafskom testu, svrstani u kategoriju onih koji su to uradili.

¹ *Ime članka u originalu: Practical Use of the Concealed Information Test for Criminal Investigation in Japan*

Članak objavljen u knjizi „The Handbook of Polygraph Testing“, autora Murray Kleiner
Godina izdanja: 2002.

Prevod dela članka koji se odnosi na validnost i mogućnost korišćenja poligrafa na sudu.

Prema Nacionalnoj policijskoj agenciji u Japanu (Jamamura i Mijata, 1990.), 1319 ispitanika od 1697 uzoraka ispitanika koji su lagali, priznalo je svoj zločin posle poligrafskog testa (77,7%), a 84,1% (1428/1697) ispitanika za koje je zaključeno da lažu policija je optužila i suđeno im je. Ovi rezultati su vrlo slični stopi otkrivanja dobijenoj u Izraelu (Elaad i drugi, 1992.) koja ukazuje da je 75,8% krivih otkriveno korišćenjem CIT-a u kriminalističkim ispitivanjima u realnom životu. Međutim, japanski rezultati nisu dobijeni u slepim uslovima (blind conditions) i slučajevi nevinih ispitanika nisu potvrđeni sve dok ostali osumnjičeni nisu priznali.

Japanški Vrhovni sud je 1968. godine prihvatio mišljenje stručnjaka o poligrafskim ispitivanjima kao dokaz i od tada su mnogi slučajevi prihvaćeni kao dokaz (Fukumoto, 1980.). Prema Jamamuri i Mijati (1990.), postoji pet zahteva koje postavlja sud da bi poligrafski dokaz bio prihvaćen:

Korišćenje standardnog instrumenta.
Upotreba racionalne testovne tehnike.
Kvalifikovani ispitivači sprovode ispitivanje.
Fiziološko i mentalno stanje ispitanika je na odgovarajućem nivou.
Podnosi se detaljna dokumentacija o rezultatima ispitivanja.

Ukoliko su ovi zahtevi zadovoljeni i ako ih sud prizna, poligrafski zaključak se prihvata kao dokaz mnogo češće i u više različitih slučajeva nego ranije (Jamamura i Mijata, 1990.).

SPROVOĐENJE PROCEDURE CIT-A

FORENZIČKE LABORATORIJE REGIONALNIH POLICIJSKIH ŠTABOVA U JAPANU

U Japanu postoji 47 policijskih štabova, po jedan za svaku administrativnu upravu, i svaka regionalna policijska uprava ima forenzičku laboratoriju. U svakoj laboratoriji postoji pet odseka: Pravno-medicinski, Hemijski, Fizički, Dokumentacioni i Psihološki odsek. U Japanu postoji oko 70 poligrafskih ispitivača. Zaposleni u laboratoriji nisu iz policijskog personala, već se radi o specijalnim istraživačima koji se bave samo forenzičkom identifikacijom za kriminalistička istraživanja. Model poligrafa Keeler 302 prvi put je uveden u Japan 1953. godine (Fukumoto, 1982.) za upotrebu na terenu. Yokokawa seisakusho ili Takei kikikogyo su neko vreme proizvodili poligrafe za Japan, a sada se oni ponovo uvoze iz SAD. Otprilike dve trećine forenzičkih laboratorija ima specijalnu prostoriju za poligrafsko testiranje. Uprava gradske policije u Tokiju i regionalne Uprave policije u gradovima Jamagata, Šizuoka, Osaka i Hjogo, takođe su instalirale instrumente za merenje potencijala za reagovanje na pobudu ili elektrokardiogramе sa napravama za kompjutersku analizu.

Iako postoji jedan broj poligrafskih ispitivača u Ministarstvu za poštu i telekomunikacije i u Snagama za samoodbranu, ova ispitivanja su ograničena na unutrašnje istrage, a broj ispitivanja je do 30 godišnje. Štaviše, poligrafsko ispitivanje se u Japanu koristi samo za kriminalističke istrage, dok u Severnoj Americi CIA, Ministarstvo odbrane i neke vladine agencije koriste poligrafske testove za bezbednosne provere. U Japanu takođe postoje i dva privatna poligrafska ispitivača; međutim, ukupan broj njihovih ispitivanja tokom poslednjih 20 godina je manji od 50.

POLIGRAFSKE DOZVOLE I FORENZIČKI INSTITUT ZA OBUKU

Ispitivač je zaposlen kao član policijskog osoblja pri administrativnim upravama. Često je jedan od uslova za prijem završena psihologija na univerzitetu. Forenzički institut za obuku Nacionalne policijske agencije radi od 1983. godine i obezbeđuje članovima regionalnih forenzičkih laboratorija osnovno obrazovanje i obuku, kao i stratešku tehnologiju, što je neophodno za praktičnu primenu forenzičke nauke. Primarni cilj Instituta je da novim članovima pruži široke mogućnosti za karijeru u oblasti forenzike i da iskusnom osoblju obezbedi korisne informacije za validaciju novih i specijalizovanih tehnika za njihovu praktičnu upotrebu u analizi fizičkih dokaza. U vezi sa gorepomenutim projektima, sprovode se četiri kursa obrazovne obuke: osnovni, viši, kurs specijalizovane tehnike i istraživački kurs. Kurs za međunarodna istraživanja i obuku je osnovan 1995. godine da bi podsticao međunarodnu razmenu informacija i tehnologija u oblasti forenzike. Svaki kurs pokriva mnoštvo disciplina i tehnika kao što su antropologija, serologija, DNK analiza, analiza droge, toksikologija, kriminalistika, požari i eksplozije, vatreno oružje i tragove hladnog oružja, inženjerstvo, ispitivanje dokumenata, poligrafska analiza, fotografija, otisci prstiju i stopala i forenzička statistika. Posle prijema za istraživača u regionalnim policijskim štabovima, kvalifikacija za dozvolu se dobija na Institutu za obuku.

Jedan poligrafski ispitivač ima titulu doktora, a 18 ispitivača su magistri psihologije. Ispitivači često učestvuju na godišnjim sastancima na temu psihologije i psihofiziologije i sprovode zajednička istraživanja sa oblasnim univerzitetom. Policijski ispitivači i istraživači na univerzitetima su održali simpozijume i radionice o CIT-u na sastancima Japanske psihološke asocijacije (1997.-1999.), Asocijacije za fiziologiju i psihologiju (1996.), a na simpozijumu Međunarodne konferencije za primenjenu psihologiju 1998. godine jedan ispitivač je održao predavanje o CIT-u u uslovima na terenu. Štaviše, svake godine ima mnogo objava u Asocijaciji za primenjenu psihologiju i u Asocijaciji za kriminalističku psihologiju.

ZAHTEV ZA ISPITIVANJE

Kada šef policijske stanice zatraži poligrafsko ispitivanje od forenzičke laboratorije, šef laboratorije šalje poligrafskog ispitivača na mesto događaja. Ispitivač razgleda mesto zločina i traži kritične detalje koje će samo počinilac prepoznati tokom testa. Stoga ispitivanje treba da da odgovor na pitanje “Da li ispitanik prepoznaje detalje zločina ili ne?” pre nego “Da li ispitanik laže ili ne?”

Pošto ispitivač detaljnim pregledom mesta zločina pronađe nekoliko efektnih suštinskih pitanja, vraća se u laboratoriju i sastavlja CIT pitanja. Ona su često predstavljena vizuelnim materijalima, usled čega je neophodno pripremiti mapu šireg lica mesta, plan lica mesta u užem smislu, fotografiju i / ili prave objekte, za šta je potrebno bar 2 do 3 dana. Nemoguće je sprovesti poligrafsko ispitivanje istog dana kad je zatraženo. Ispitivač se unapred detaljno dogovara sa inspektorom u vezi ispitivanja po pitanju osnove za sumnju, izjave osumnjičenog, istražnih informacija koje se daju osumnjičenom, zdravlja osumnjičenog, njegovog odmora pre ispitivanja, itd.

U mnogim slučajevima, ispitivanje se traži posle identifikovanja mogućeg osumnjičenog u toku policijske istrage. Međutim, pitanja se ponekad pripremaju unapred, odmah pošto se odigrao ozbiljan događaj kao što je ubistvo ili pljačka banke. Ispitivač je u prednosti ako može da vidi sveže okolnosti odmah posle prestupa.

SPROVOĐENJE ISPITIVANJA

Poligrafsko ispitivanje zavisi od pristanka osumnjičenog. Ukoliko osumnjičeni odbije, on ili ona neće biti ispitani. Poligrafska ispitivanja posle hapšenja su vrlo retka zato što policija mora da informiše osumnjičenog o činjenicama u vezi sa zločinom, čime otkriva mnogo informacija koje su deo efikasnih relevantnih pitanja. Pošto osumnjičeni pristane na poligrafski test, ispitivač prvo objašnjava merenje fizioloških reakcija i proceduru poligrafskog ispitivanja. Cilj pretestovnog intervjua je da ispitivač potvrdi ispitanikovo navodno nepoznavanje detalja zločina i da smanji njegovu anksioznost pred ispitivanje. Ako ispitanik zna neke ključne detalje iz medija ili nekog drugog izvora informacija, ta pitanja se isključuju ili zamenjuju drugim. Štaviše, ako su kolege, prijatelji ili porodica osumnjičenog znali nešto o zločinu, kao žrtve ili zato što su bili u blizini žrtava, osumnjičeni je od njih mogao da sazna detalje. Takođe, ispitanik je mogao da bude na mestu zločina i da se upozna sa tim mestom, mada nije bio tamo za vreme zločina.

Za pretestovni intervju je potrebno oko 30 minuta, a trajanje samog ispitivanja zavisi od broja grupa CIT pitanja. Na primer, za jednu grupu CIT pitanja potrebno je oko 10 minuta, a za test se obično priprema sedam ili osam grupa, što sve traje najmanje sat i po. Ako ima premalo pitanja (tri grupe), ispitivač ne može tačno da izvede zaključak. Suprotno tome, ako ima previše CIT-ova, umor ispitanika može da ometa adekvatne fiziološke reakcije. U takvim slučajevima je neophodno da se ispitanik odmori posle nekoliko CIT grupa, a ne da se 10 grupa pitanja radi bez prekida 2 sata.

U jednoj grupi pitanja postoji četiri ili pet (obično četiri) irelevantnih pitanja u poređenju sa jednim relevantnim, a interval između pitanja je oko 20-25 sekundi. Prvo pitanje u svakoj grupi je uvek irelevantno i ima ulogu tampona. Svaka grupa pitanja se obično ponavlja tri puta.

Prema Mateu (1997.), Severnoamerička verzija testa vrhunca tenzije (POT) često uključuje i drugo relevantno pitanje koje služi kao neka vrsta kontrolnog pitanja u formi "lažnog ključa" da bi zaštitilo nevine ispitanike. Međutim, japanski poligrafisti nikada ne koriste takvo pitanje na CIT-u.

Kada se ispitivanje završi, ispitanik se vraća policijskom istražitelju. Pošto poligrafski ispitivači nisu policajci, oni nemaju prava da istražuju slučaj, niti da sprovedu "post-testovni intervju". Posle poligrafskog testa, ispitivač prvo informiše šefa policijske stanice o rezultatima, a onda priprema pisani izveštaj. Ako su primećene značajne reakcije na neka od relevantnih pitanja, ali ne i na sva u istom ispitivanju, moramo razmotriti težinu grupa pitanja. Nevini ispitanik bi mogao slučajno da zaključi koje je relevantno pitanje, a krivi ispitanici mogu da se ne sećaju relevantnog detalja ili se može desiti da ga nisu zapazili u toku zločina. Pa ipak, kada nema reakcija na relevantna pitanja koja izvršilac nikada ne zaboravlja, trebalo bi zaključiti da je ispitanik nevin.

Poligrafsko ispitivanje je zabranjeno za trudnice, psihopate, mentalno retardirane, zavisnike od narkotika i one koji su trenutno pod dejstvom alkohola ili droge.

STUDIJE SA TERENA I EKSPERIMENTALNI PODACI O CIT-U U JAPANU

KOMPJUTERSKA INSTRUMENTALIZACIJA I PROCENA TESTOVA

Na CIT-u se pokazatelji reakcija (na pr., ritam disanja, amplituda PGR(6) i promene u ritmu otkucaja srca) ponovljeno mere za svako pitanje. Cilj statističkih algoritama je da analiziraju podatke o reakcijama i klasifikuju ispitanika kao niti krivog, ni nevinog – da bi zaključili da li ispitanik zna nešto o relevantnom pitanju ili ne.

Statističke metode su nedavno uvedene u Japanu (Adači, 1995.; Tokuda, 1993.). Ove metode uobičajeno pretpostavljaju da su reakcije raspoređene u skladu sa raznovrsnim normalnim distribucijama i podeljene su u dva pristupa: podaci za obuku i podaci koji se tiču samog ispitanika. U pristupu zasnovanom na podacima za obuku, baza podataka (skup podataka za

obuku) se koristi kao referenca za klasifikaciju (Adači, 1995.; Tokuda, 1993.). Banka podataka je skup podataka o ispitanicima za koje je potvrđeno da su nevinini ili krivi. Ispitanik koji se trenutno ispituje se procenjuje u skladu s tim da li su njegovi podaci statistički slični uzorku krivih ispitanika u bazi podataka ili uzorku nevininih. Drugim rečima, ocenjuje se da ispitanik zna ono što bi znao krivac ukoliko postoji veća sličnost sa uzorkom krivih, dok bi u suprotnom bio ocenjen kao nevin. Ova procedura je neka vrsta linearne analize razlika (na pr., Meklahlan, 1992.). U pristupu zasnovanom na podacima koji se tiču samog ispitanika, banka podataka ranijih ispitanika se ne koristi i samo se analiziraju podaci aktuelnog ispitanika (Adači, 1995.). Ovaj pristup je ekvivalentan testiranju statističke hipoteze (na pr., Anderson, 1984.), tj., testiranju da li su reakcije na relevantna pitanja u značajnoj meri različite od onih na irelevantna pitanja. Ispitanik se klasifikuje kao osoba koja zna ono što bi znao krivac ako se primete značajne razlike, a u suprotnom se klasifikuje kao nevin.

Kod oba pristupa se za konačan zaključak o krivici ili nevinosti koristi statistika Akaikeovog Informacionog kriterijuma (AIC) (Akaike, 1974.). Dalje, ispravnost konačnog zaključka se može numerički izraziti kasnijom verovatnoćom nevinosti ili

6. PGR (psihogalvanska reakcija) je pokazatelj promena u električnom otporu kože.

krivice ispitanika u pristupu zasnovanom na podacima za obuku, i nivoom važnosti u pristupu zasnovanom na podacima koji se tiču samog ispitanika. Ovi podaci ukazuju do koje mere možemo da verujemo u zaključak o krivici ili nevinosti koji daje statistička analiza.

Statistički algoritmi su empirijski ispitani laboratorijskim podacima (Adači, 1995.) i oni ukazuju da je tačnost klasifikacije za pristup zasnovan na podacima koji se tiču samog ispitanika zadovoljavajuća za te podatke; međutim, kako se smanjuje broj grupa pitanja, tako se smanjuje i tačnost. Ovi nalazi se mogu predvideti iz činjenice da je ovaj pristup zasnovan na podacima dobijenim od samog pacijenta koji se ispituje. Suprotno tome, broj ponavljanja ne utiče na pristup zasnovan na podacima za obuku, pa se stoga ovaj pristup može preporučiti za terenske uslove gde ima relativno malo ponavljanja.

Ivami i Tsudži (1998.) su ispitivali tačnost Adačijevih algoritama za statističku dijagnozu na realnim poligrafskim testovima koristeći kompjutersku analizu tri grupe pitanja 14 ispitanika za koje je potvrđeno da su krivi. U pristupu zasnovanom na podacima za obuku, klasifikacija četiri kombinovana pokazatelja (tj., ritam disanja, amplituda PGR i promena u ritmu otkucaja srca) je bila tačna za 91,3% grupa pitanja. Tačna stopa klasifikacije za svaki pokazatelj je bila 67,4% za ritam disanja, 50,0% za amplitudu PGR i 73,9% za promenu u ritmu otkucaja srca. Sa druge strane, u pristupu zasnovanom na samom ispitaniku, tačna stopa klasifikacije četiri pokazatelja je bila 63,0%, a od toga 39,1% za ritam disanja, 28,3% za amplitudu PGR i 31,9% za promenu u ritmu otkucaja srca. U oba statistička algoritma ritam disanja i promene u ritmu otkucaja srca su bile tačnije nego amplituda PGR. Prema tome, Adačijeva kompjuterska detekcija CIT-a je vrlo efikasna u stvarnim poligrafskim uslovima.

Adači i Suzuki (1994.) su otkrili da je pristup zasnovan na podacima za obuku tačniji nego pristup zasnovan na samom ispitaniku. To je ukazalo da su uslovi sa tri grupe pitanja na poligrafskim testovima na terenu bili manje efikasni od eksperimentalnih poligrafskih testova sa pet grupa pitanja.

RAZLIKA IZMEĐU KRIMINALISTIČKIH ČINJENICA I TRAŽENJA DOKAZA U SPOTU

Kiriu je 1991. istraživao odnos između sadržaja pitanja i tačnosti otkrivanja u SPOT-u. Analiza podataka iz SPOT-a za 74 ispitanika na poligrafskim testovima na terenu ukazala je da su pitanja o lokaciji proizvela veću tačnost otkrivanja u poređenju sa pitanjima o brojevima (datum,

vreme, suma ukradenog novca ili broj prestupnika). Sprovedeni su test asocijacije (12 ispitanika) i test slobodnog sećanja (14 ispitanika) o informacijama o mestu i brojevima da bi se ispitao gorenavedeni rezultat u eksperimentalnoj situaciji; ovi testovi su potvrdili zapažanja sa terena. Ispitanici su se bolje sećali informacija vezanih za lokaciju nego za brojeve.

Tačnost otkrivanja u SPOT-u nije veća nego na CIT-u. Međutim, budući da ispitivač ne zna koja činjenica je bila najbližnja kriminalističkoj činjenici, može postojati neslaganje između sadržaja pitanja i stvarnih relevantnih činjenica. U jednom eksperimentu čiji je cilj bio da se ispituju posledice sličnosti između pitanja na CIT-u i detalja zločina, Kiriu je 1993. godine potvrdio da je stopa otkrivanja bila veća za pitanja koja su bila slična detaljima zločina nego za različita pitanja. Štaviše, Kiriu je 1996. eksperimentalno ispitivao efekat uverljivosti i pronašao je da je stopa otkrivanja bila veća u uslovima visoke uverljivosti.

Iz ovih eksperimenata koji se tiču SPOT-a, najtačniji rezultat je bio dobijen na pitanjima koja se tiču mesta. Što je relevantno pitanje bilo sličnije realnom detalju zločina, to je stopa otkrivanja bila veća.

UVERLJIVOST PITANJA I STOPA OTKRIVANJA NA CIT-U

Jokoi je 1997. godine ispitivao efekat homogenosti među pitanjima kao pokazatelj PGR na CIT-u. Dvadesetpetoro učesnika, koji su svi dobili ulogu nevinog, dobili su CIT test sa više ponuđenih odgovora, u kome im je dato pet detalja, od kojih je jedan bio verovatniji od ostala četiri, na šta su ukazali učesnici testa na pretestovnoj proceni. Kada je veoma verovatan detalj bio istovremeno relevantan, očekivalo se da će učesnici biti klasifikovani kao osobe koje znaju ono što bi znao krivac (tj., lažna pozitivna greška). Međutim, rezultati nisu potvrdili ovu pretpostavku; nije bilo značajne razlike između veoma verovatnog detalja i onih manje verovatnih u prosečnim ukupnim rezultatima PGR, niti je pronađena značajna korelacija između procena verovatnoće detalja i prosečnih nivoa dobijenih reakcija. Čak i kad je postojala pretpostavka da su veoma verovatni detalji istovremeno relevantni, stopa otkrivanja nije u značajnoj meri prevazilazila granice verovatnoće. Nametnuo se zaključak da homogenost među detaljima ne prouzrokuje lažne pozitivne greške, bar kad je reč o eksperimentalnim uslovima.

PROMENE U DISANJU NA RELEVANTNA PITANJA

Nakajama je 1987. godine ispitivao promene u krivuljama disanja na CIT-u u testovima na terenu. Tipičan respiratorni ciklus se može posmatrati kao zbir tri komponente: udah, izdah i periodi pauze posle izdaha (Koen i drugi, 1975.). Ovi periodi i amplituda disanja (udaha i izdaha) koji su usledili posle relevantnih, pred-relevantnih i post-relevantnih detalja su kompjuterski ispitani za 50 grafikona ispitanika sa terena za koje je potvrđeno da su bili krivi. Pronađeno je da je tokom relevantnog pitanja trajanje izdisaja bilo značajno duže; međutim, trajanje udisaja nije pokazalo nikakvu određenu promenu u odnosu na pitanje. Zaključeno je da je smanjen ritam disanja za vreme relevantnog pitanja zavisio od trajanja izdisaja. Nakajama i Jamamura su 1990. potvrdili da je trajanje izdisaja najefikasniji pokazatelj laganja u situaciji na terenu. Dalja posmatranja iz iste studije su pokazala smanjenu amplitudu disanja posle relevantnih pitanja i povećanu amplitudu posle post-relevantnih pitanja. Pronađeno je da amplituda izdisaja jasnije varira, a pretpostavljeno je da je povećana amplituda za vreme post-relevantnog pitanja u vezi sa kompenzacijom za potiskivanje disanja posle relevantnog pitanja.

Slično tome, Nakajama i Mizutani su 1988. godine proučavali trajanje izdisaja kao pokazatelj laganja u eksperimentalnim uslovima. Od dvanaest ispitanika je zatraženo da izaberu jednu kompjutersku sliku mesta ulaza u kuću tokom provale i da tokom vizuelne prezentacije negiraju sva ponuđena pitanja. Svaki put je primećeno smanjenje amplitude izdisaja i povećanje trajanja izdisaja posle relevantnog pitanja. U skladu s tim, Nakajama je 1996. zaključio da CIT koji koristi vizuelne materijale kao što su mape ili fotografije postiže mnogo bolju stopu otkrivanja ritma disanja u poređenju sa prezentacijom usmeno postavljenog pitanja.

PONAVLJANJE STIMULANSA I NAVIKAVANJE

Nakajama i Kizaki su 1990. sproveli dva eksperimenta da bi procenili korisnost ponovljenih pitanja na CIT-u. Dvadeset i četiri ženska ispitanika su dobila instrukcije da sakriju relevantni detalj koji su prethodno izabrali i tom prilikom su beleženi njihovi PGR. U eksperimentu 1, amplituda PGR i na relevantno i na irelevantna pitanja imala je tendenciju opadanja sa brojem ponavljanja. Međutim, reakcije na relevantne detalje su uvek bile jače nego na irelevantne detalje tokom ukupno devet ponavljanja. U eksperimentu 2, svaki detalj je prezentiran tri puta za redom, a PGR je povećan prilikom prvog prezentiranja relevantnih detalja u poređenju sa eksperimentom 1, dok procesi navikavanja nisu bili različiti u ova dva eksperimenta. Ovi rezultati su ukazali da bi ponovljena prezentacija stimulansa na CIT-u bila efikasna za razlikovanje reakcija na relevantan detalj od reakcija na irelevantne detalje, jer su PGR na irelevantne detalje značajno inhibirani.

POTENCIJAL VEZAN ZA DOGAĐAJ NA EKSPERIMENTALNOM CIT-U

Procedura CIT-a je blisko povezana sa čudnim primerom koji izvlači P3 potencijal mozga vezan za događaj – ERP(7). Stoga su mnogi japanski istraživači zainteresovani za upotrebu ERP-a kao mere otkrivanja.

Otkrivanje laži korišćenjem ERP-a u Japanu prvi pominje Mijake *i ostali* (1986.). Oni su uporedili P3 koji je nastao kao reakcija na relevantno pitanje (ispitanikovo sopstveno ime) sa P3 koji je nastao kao reakcija na irelevantna pitanja (ostala imena). Oni su naveli da je amplituda P3 bila veća za relevantno pitanje nego za irelevantna pitanja.

7.ERP (Event-Related Potentials) je naziv za električni potencijal mozga koji se javlja usled prepoznavanja pojedinih detalja povezanih sa ispitivanim krivičnim delom.

Neke slične studije su iznele zaključak da je relevantno pitanje uzrokovalo veliku P3 amplitudu (Mijake *i ostali*, 1987.; Nešige *i ostali*, 1991.a; Nešige *i ostali*, 1991.b). Ovi rezultati ukazuju da P3 može biti efikasni indikator »znanja krivog«. Dalje, Mijake *i ostali*. su 1993. koristili P3 za otkrivanje laži kod 18 ispitanika na terenu.

Osim amplitude P3, amplituda negativne varijacije (CNV) može biti koristan psihofiziološki pokazatelj otkrivanja laži (Hira *i ostali*, 1989.; Matsuda *i ostali*, 1990.). Hira i Matsuda su 1998. ispitivali moguću upotrebu CNV kao pokazatelja otkrivanja laži u serijskoj prezentaciji slika. Od dvanaest ispitanika je zatraženo da ispune i uslov za nevinog i uslov za

krivog i to tim redom. U uslovu za nevinog, na ekranu kompjutera je ponovljeno prikazana serija od šest slika, od kojih su dve prikazivale različite pejzaže, a ostale četiri različita ženska lica. Ispitanici su reagovali pritiskanjem dugmeta posle slike pejzaža (ciljni stimulus), koja je prikazivana poslednja u nizu. U uslovu za krivog, procedura je bila ista, osim što je od ispitanika takođe traženo da ne otkrivaju jednu sliku ženskog lica (relevantno pitanje) koju su sami izabrali pošto su završili sa ulogom nevinog. U poređenju sa situacijom nevinog, amplitude CNV su se značajno smanjile neposredno pre ciljnog stimulusa u situaciji krivog gde su ispitanici morali da prikriju koje je relevantno pitanje. Ne samo P3, već i CNV može biti efikasan indikator »znanja krivog«.

Hira je nedavno (1998.) proučavao studije o otkrivanju laži zasnovane na ERP-u iz Engleske, Japana i SAD. On je pronašao nekoliko prednosti korišćenja ERP komponente kao pokazatelja otkrivanja: (1) napredak i razrađivanje interpretacije testovnih rezultata zato što su ERP-ovi na specifičan način vremenski vezani za događaj; (2) poboljšanje ispravne stope otkrivanja; (3) poboljšanje objektivnosti i pouzdanosti testa; i (4) sprečavanje kontramera. Međutim, pre nego što ERP-ovi mogu biti praktično korišćeni u psihofiziološkom otkrivanju laži, mora se uspostaviti metod merenja ERP-ova, kao i određeni kriterijum izvođenja zaključaka za pojedince.

Priredio: Dragan Mijović, MUP R Srbije

Проф. др Бранислав СИМОНОВИЋ, Правни факултет у Крагујевцу

ПРОФЕСОР ДР МИЋО БОШКОВИЋ: "ТРАНСНАЦИОНАЛНИ ОРГАНИЗОВАНИ КРИМИНАЛИТЕТ, ОБЛИЦИ ИСПОЉАВАЊА И МЕТОДИ СУПРОТСТАВЉАЊА"

У октобру месецу 2003. године, у оквиру издавачке делатности Полицијске академије, изашао је из штампе уџбеник професора др Миће Бошковића: Транснационални организовани криминалитет, облици испољавања и методи супротстављања. Књига је обима 368 страна и састоји се од увода и текста који је подељен у пет делова. Као прилог, дата је Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминалитета. На крају се налази попис литературе.

У **уводном делу** уџбеника најпре се компарирају различити приступи и одређења појмова криминалитета, организованог криминалитета и транснационалног организованог криминалитета са аспекта друштвених услова, правне регулативе, историјских оквира итд. Указује се на специфичности садржаја методике сузбијања организованог криминалитета и њеног односа према криминалистичкој методици. На крају уводних излагања детаљна пажња је посвећена различитим аспектима кривичних дела транснационалног организованог криминалитета и заштити људских права и слобода.

Први део уџбеника је насловљен: **"Појам, карактеристике и етиолошка обележја транснационалног организованог криминалитета"**. Прва група питања обрађених у овом делу обухвата анализу савремених схватања појма транснационалног организованог криминалитета. Најпре је посвећена пажња теоријским ставовима о појму организованог криминалитета, као и његовом законском одређењу, при чему се приказују различита схватања и приступи (теоретски и законски). Аутор даје своје виђење битних елемената организованог криминалитета и наводи дефиницију. Посебна пажња је посвећена облицима организованог криминалитета у нашем кривичном законодавству. Анализирана су законска одређења кривичних дела и поједини институти кривичног права који могу да се, под одређеним условима, подведу под законски појам организованог криминалитета. Приказана су разна схватања и дефиниције транснационалног организованог криминалитета. Друга група питања у оквиру првог дела уџбеника

носи назив: "Основне карактеристике транснационалног организованог криминалитета". Најпре су анализирана и компарирана заједничка обележја организованог криминалитета и транснационалног организованог криминалитета. Детаљно је истраживан однос између транснационалног организованог криминалитета, корупције и криминалитета белог оковратника. Веома су значајна и свеобухватна разматрања разних аспеката и односа тероризма, организованог криминалитета и транснационалног организованог криминалитета у оквиру поглавља које носи назив: "Однос транснационалног организованог криминалитета и тероризма". (Проблем универзалног дефинисања тероризма; Појмовно схватање тероризма у кривичном закону; Осврт на криминалну терористичку делатност у нашој земљи; Тероризам као вид транснационалног организованог криминалитета). Трећа група питања у оквиру првог дела монографије носи назив: "Етиолошка обележја транснационалног организованог криминалитета". Поред општих разматрања, посвећена је посебна пажња основним етиолошким карактеристикама организованог и транснационалног организованог криминалитета, при чему су истраживани разни друштвени узроци који погодују настанку наведених врста криминалитета. Посебно су детаљна и квалитетна излагања посвећена "узроцима организованог криминалитета у земљама у процесу транзиције". У уџбенику се истражују недовољно изучена питања етиолошких узрока организованог криминалитета у бившим социјалистичким земљама. У оквиру њих, детаљно се приказују етиолошка обележја организованог криминалитета у земљама које су прошле транзицију или се налазе у њој. Поред заједничких карактеристика, посебно се обрађују етиолошке специфичности које су постојале у Русији. Поред тога, описују се етиолошке карактеристике које су погодиле настанку организованог криминалитета и његовом прерастању у транснационални у Румунији, Естонији, Мађарској, Босни и Херцеговини, Македонији и Хрватској. Посебно су обрађени етиолошки фактори који су омогућили или допринели настанку организованог и транснационалног криминалитета у државној заједници Србије и Црне Горе. При том је, са правом указано, што представља допринос овог уџбеника, да је организовани криминалитет постојао у својим појединим формама још у периоду социјалистичког самоуправног друштвеног уређења, што је раније било негирано у научним, а пре свега у владајућим круговима. Детаљно су приказани етиолошки фактори настанка организованог криминалитета у Србији и Црној Гори након распада СФРЈ.

Други део уџбеника носи назив: "**Транснационалне криминалне организације**". У њему се најпре објашњава појам мафије и њене основне карактеристике. Детаљно се приказује историјски развој, организација, структура и криминална делатност појединих највећих мафија (најпре италијанских, затим мафијашких организација у Америци, а после тога албанска мафија, колумбијска мафија, руска мафија, јапанска мафија, кинеска мафија и нигеријска мафија). У оквиру ових разматрања су наведени и неки нови подаци о појединим мафијашким организацијама који досада нису публиковани у домаћој криминолошкој и криминалистичкој литератури.

Трећи део уџбеника носи назив: "**Основне делатности транснационалног организованог криминалитета**". Поред општих разматрања, посебна пажња је посвећена разним аспектима кријумчарења дрога као једној од најзначајнијих врста транснационалног организованог криминалитета (појам кријумчарења дрога и карактеристике, врсте и начин употребе дрога, путеви и начини илегалног снабдевања дрога, путеви кријумчарења хероина, путеви кријумчарења кокаина, начини кријумчарења дроге). Такође је посвећена посебна пажња међународним конвенцијама и међународним организацијама које третирају разна питања сузбијања илегалне трговине дрога. Као посебно питање је обрађено кријумчарење оружја и муниције (осврт на актуелно стање, начини кријумчарења оружја у државној заједници Србије и Црне Горе). Разни аспекти трговине људским бићима такође су били у фокусу пажње Аутора. Поред општих разматрања везаних за трговину људским бићима, посебно је указано на специфичности трговине женама, трговине децом и бебама, трговине људским органима. Начињен је осврт на трговину људским бићима у нашој земљи. Приказани су међународни документи из ове области. У тесној вези са трговином женама је и проституција, чему је такође посвећена дужна пажња са аспекта организованог криминалитета и транснационалног организованог криминалитета. Посебно су приказане специфичности транснационалних видова кријумчарења и илегалне трговине културним добрима, фалсификовања и стављања лажног новца у оптицај, илегалног уношења радиоактивног отпада и других отпадних материјала, прања новца, корупције, организованог насилничког криминалитета и рекета.

Четврти део уџбеника носи назив: "**Значајна теоретска и практична полазишта у сузбијању транснационалног организованог криминалитета**", који је посвећен превентивним и репресивним методама супротстављања. Посебно је обрађено пи-

тање превентивних мера које имају за циљ утицање на услове који погодују транснационалном организованом криминалитету или су од значаја за анимирање различитих видова контроле и сарадње (између осталог указује се на спречавања корупције, мере у области економских односа пословања, доношење одговарајућих прописа, унапређење односа са медијима, анимирање јавности, међународна полицијска сарадња итд.). Такође је посвећена пажња и репресивним мерама супротстављања транснационалном организованом криминалитету. Посебно је писано о стратегијском планирању криминалистичке делатности с обзиром да оно представља услов за организовање успешне превентивне и репресивне делатности супротстављања транснационалном организованом криминалитету. Приказана је и конвенција УН против транснационалног организованог криминалитета. На крају су изложена искуства појединих земаља у супротстављању транснационалном организованом криминалитету (САД, Италија, Русија, Немачка, Румунија, Украјина, Мађарска).

Последњи, пети део уџбеника обрађује: **"Специфичности методике откривања и доказивања кривичних дела транснационалног организованог криминалитета"**. Посебна је пажња посвећена методама супротстављања транснационалном организованом криминалитету. Поред општих напомена и криминалистичке тактике саслушања осумњиченог, акценат је стављен на анализу тзв. специјалних истражних техника. Важност овог дела уџбеника је изузетна с обзиром да су у питању радње и криминалистичке мере које су тек недавно уведене у наше кривично процесно право тако да у погледу њихове примене у нашим условима не постоји искуство у полицији, тужилаштву и судовима, нити су објављени радови који обрађују тактичку страну проблема и различите правне консеквенце њихове примене у пракси. Како би превазишао ту празнину и дао почетне оријентире пракси, Аутор је приказао осврт на ангажовање прикривеног иследника у неким страним земљама које имају више искуства од нас. Посебно су обрађена криминалистичко-тактичка и правна питања коришћења прикривеног иследника, саслушање сведока сарадника, заштита сведока, контролисане испоруке и симуловани правни послови. Значајно је што Аутор указује на неке дилеме и проблеме који се могу појавити у пракси предузимања појединих специјалних истражних техника. Посвећена је и дужна пажња субјектима супротстављања транснационалном организованом криминалитету (органи унутрашњих послова, државни тужилац, специјални органи за сузбијање организованог криминалитета, безбедносно информативна агенција) и то пре

свега са аспекта новина у нашем процесном праву. На крају уџбеника су разматрани извори сазнања за кривична дела транснационалног организованог криминалитета (основне индицијалне чињенице које указују на постојање кривичног дела организованог криминалитета, мере по сазнању за извршено кривично дело, анализа чињеничног стања и примена индицијалног метода у разјашњавању и доказивању кривичних дела транснационалног организованог криминалитета).

На крају се може закључити да уџбеник професора Полицијске академије др Миће Бошковића "Транснационални организовани криминалитет, облици испољавања и методи супротстављања" представља озбиљан научни рад, прво дело ове врсте код нас. У уџбенику је са различитих аспеката и детаљно обрађен проблем транснационалног организованог криминалитета. Приказана су домаћа и инострана искуства, стање у пракси, теорији и законодавству, тенденције будућег развоја појаве као и могући начини њеног сагледавања и сузбијања. Уџбеник представља несумњиви допринос научном сагледавању проблема транснационалног организованог криминалитета и неопходно штиво у образовању будућих полицајаца. Поред тога може бити од несумњиве практичне користи полицијским руководиоцима, државним тужиоцима и судијама који се у својој практичној раду сусрећу са разним формама ове врсте криминалитета. Уџбеник ће бити од користи и свима онима који се теоретски баве проблематиком организованог и транснационалног организованог криминалитета. Текст је писан јасним и разумљивим стилем.

Влајко Ђурић,
Безбедносно-информативна агенција Републике Србије

МИЛУТИН ЈАЊЕВИЋ¹:
"ТРЕЋИ СТУБ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ"

Почетком 2003. године из штампе је изашла књига Милутина Јањевића под насловом : Трећи стуб Европске уније. Ово веома квалитетно дело објављено је у издању Службеног Листа СЦГ. По својој садржини књига припада категорији публикација, а написана је на укупно 340 штампане стране. Прегледност текста употпуњује мноштво фуснота које су зналачки и правилно распоређене. Књига је савременог дизајна и концептирана је према европским и светским мерилима.

Због своје актуелности и оригиналности, а и због несумњивог квалитета одлучио сам, се за приказ ове књиге.

Укратко ћу презентовати основну идеје књиге, која у једном свом делу даје правни аспект сарадње безбедносних органа у оквиру европске уније, а са друге стране залаже се за што квалитетније слободе европских грађана од којих је основна слобода кретања. Те две активности се међусобно прожимају и доводе до новог квалитета безбедности грађана Европске уније.

Ова публикација има и своју практичну вредност осим тога што се у њој на лак и доступан начин налазе сва потребна објашњења и изворна документација за све оне који се баве овом материјом ,она такође практично показује пут који треба да се пређе ка укључивању у Европску унију.

По својој систематици књига има седам поглавља. У првом поглављу под називом Развој Европске интеграције(стр.9-25) изражена је хронологија и битни документи, односно генеза политике у области унутрашње безбедности од формирања Европске економске заједнице 1957. године до уговора из Амстердама 1997.године. Питање унутрашње безбедности добијало је на значају пошто су земље чланице прихватиле развој европске уније засноване на слободи циркулацији лица и укидања граница. Требало је усвојити конкретне мере и операционализовати активности које су у основи правне радње. У то време безбедносна политика на европском нивоу била је у директној супротности са националним суверенитетом земаља чланица. Морало се још пуно радити да би се дошло до уговора из Маастрихта.

Друго поглавље се зове : Трећи стуб Европске заједнице у уговорима из Маастрихта и Амстердама, (стр29-75). До значајнијег заокрета је дошло усвајањем јединственог акта 1986. године, који је резултирао повећањем транспарентности у односу на грађане Уније. Пошто ниво сарадње није задовољавао потребе за борбу

против бројних добро организованих мрежа међународног криминала, показало се неопходним да се земље чланице боље организују на нивоу, правосуђа и на нивоу унутрашњих послова. Тако је рођен термин Трећи стуб који са преостала два чини "Храм Европске Уније".

Поред горе поменутих сарадњи развила се и координација између царинских, полицијских, правосудних органа како у грађанским тако и у кривичним предметима. Ревизија уговора о оснивању Европске заједнице се уобличила 1992. године Уговором из Маастрихта. Веома битан је а у књизи је дат акценат на протокол два тог уговора, којим се у оквиру Европске Уније интегрише биланс ближе сарадње чланица. Тај биланс је тековина Шенгена који се везује за слободе кретања.

Треће поглавље је: Уговор о Европској Унији. У оквиру овог поглавља је Правосудна сарадња у оквиру Европске Уније (стр. 83-98). Решења из области правосуђа представљају заједнички интерес земаља чланица њихове спремности на компромис и узајамну толеранцију. Суштински напредак у односу на Трећи стуб из уговора из Маастрихта је спремност земаља чланица за постепеном реализацијом простора слободе, безбедности и правде.

Четврто поглавље носи наслов: Полицијска сарадња у Европи, (стр.107-156). Ово поглавље је веома прецизно обрађено од развоја полицијске сарадње преко формирања Интерпола па до формирања клубова за борбу против тероризма, дроге, имиграције и финансијских превара. То је све прожето објашњењима о европском простору безбедности и стварања Еуропола са приказом његових функција и органа.

Пето поглавље има наслов: Имиграција, Визе, Азил (стр. 159-207). Фокус овог поглавља је јединствени европски акт, споразум из Шенгена и Уговори из Маастрихта и Амстердама. Овај део представља филигрански обрађене правне норме које су у употреби у земљама Европске Уније, а тичу се имиграната, пријема у држављанство, виза и визних режима, азиланата са разматрањима на постамстердамски период.

Шесто поглавље је закључак који оставља веома јак утисак на читаоце због снаге коју је право и сарадња органа у земљама Европске Уније резултирало јачањем рестриктивних мера, које су у оквиру међудржавне и комунициране сарадње донели квалитет безбедног живота европљана.

Седмо поглавље су Документациони прилози (стр.211-337). Веома богато обрађена сва документа, представља водич кроз све правне акте који су од велике помоћи како практичарима тако и правним теоретичарима у даљем раду.

На крају, препоручујем ову књигу чијим ће се читањем досегнути за оним идеалима којима ће се и наше друштво, а и безбедносни и правосудни органи ставити у

¹ Први секретар Министарства иностраних послова СЦГ.

сервис грађана. Такав приступ безбедности појачаће и убрзати процесе интеграције Србије и Црне Горе у Европску Унију.